

UO'K 372.893(075)
K BK 63.3(5O')ya72
J 96

Mualliflar:

U. Jo'rayev, Q. Usmonov, A. Nurqulov, G. Jo'rayeva

*Darslikning metodik qurilmasi Angren shahridagi 2-umumta'lim maktabining
tarix o'qituvchisi Barno Xolto'rayeva tomonidan ishlangan.*

Mas'ul muharrir:

O'. Mavlonov — Avloniy nomidagi XTXQTMOMI «Ma'naviyat
asoslari» kafedrası mudiri, tarix fanlari doktori.

Taqrizchilar:

A. Hazratqulov — tarix fanlari doktori;

A. Xidirov — O'zbekiston Milliy universiteti O'zbekiston tarixi
kafedrası katta o'qituvchisi.

Shartli belgilar

O'zingizni sinang.

Matnni o'qib, tushunib o'rganing.

Matnda uchraydigan tarixiy shaxslar, joylar va atamalarni bilib oling.

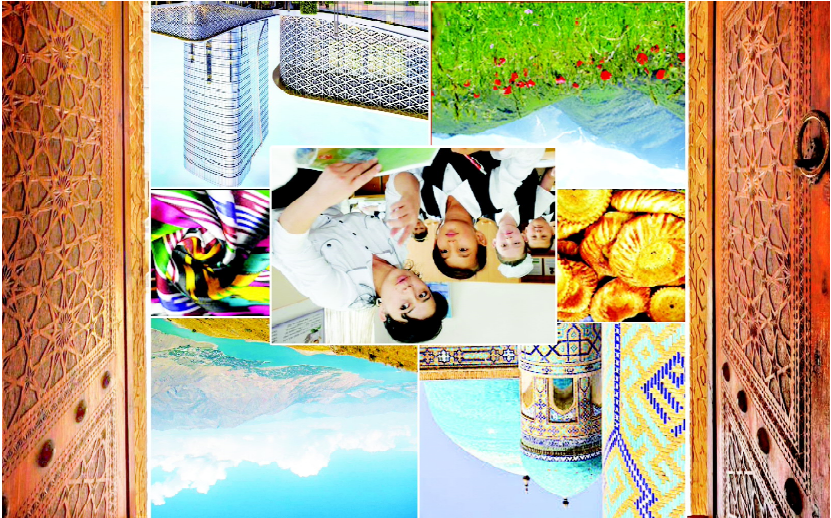

Mavzu bo'yicha olingan bilimlarni sinab ko'rish uchun savollar.

**«Respublika maqsadli kitob jamg'armasi mablag'lari
hisobidan chop etildi».**

ISBN 978-9943-05-737-1

© Cho'lpon nomidagi NMIU, 2015
© U. Jo'rayev va boshq., 2020
© Cho'lpon nomidagi NMIU, 2020

KIRISH: O‘ZBEKISTON – VATANIM MANIM

Vatan taʼrifi. Vatan! Bu soʻz zamirida olam maʼno bor. Vatan — aziz muqaddas va moʻtabar yurt.

Yodda tuting!

«*Vatan*» arabcha soʻz boʻlib, ona yurt degan maʼnoni anglatadi.

Vatan — biz tugʻilgan makon. Kindik qonimiz toʻkilgan tuproq. Vatan — bu oltinbeshik. Ota-onamiz, qarindoshlarimiz va doʻst-larimiz bilan birga yashayotgan zamin. Bobolarimizning izlari qolgan yer. Ajdodlarimiz yurti, yurakdagi javohirdir. Vatan — jonajon shahringiz va qishlogʻingiz. Insonning qalbi, orzu-umidlari, quvonchlari va kelajagi Vatani bilan chambarchas bogʻliqdir.

«Muqaddas Vatan» birikmasi «Moʻtabar ona» birikmasi bilan yonma-yon turadi. Chunki Vatan ham ona kabi yagonadir. Siz kinofilmlarda turli sabablarga koʻra uzoq muddat chet ellarda boʻlib,

Yangi	Darslikning birtinchi marotaba foydalanishga berilgandagi holati
Vaxshi	Mugova butun, darslikning asosiy qismidan ajralmagan. Barcha varaq-lari mavjud, yirtilmagan, koʻchmagan, belatida yozuv va chiziqlar yoʻq
Qoniqarli	Mugova ezilgan, birmuncha chizilib, chellari yedirilgan, darslikning asosiy qismidan ajralish holati bor, foydalanuvchi tomonidan qoniqarli taʼmirlangan. Koʻchgan varaq-lari qayta taʼmirlangan, ayrim bel-larga chizilgan
Qoniqarsiz	Mugovaga chizilgan, yirtilgan, asosiy qismidan ajralgan yoki butunlay yoʻq, qoniqarsiz taʼmirlangan. Bellari yirtilgan, varaq-lari yetishmaydi, chizib, boʻyab tashlangan. Darslikni tiklab boʻlmaydi

Darslik ijraga berilib, oʻquv yili yakunida qaytarib olinganda yuqoridagi jadval sinf rahbari tomonidan quyidagi baholash mezonlariga asosan toʻldiriladi

T. r.	Oʻquvchining ismi, familiyasi	Oʻquv yili	Darslikning olingandagi holati	Sinf rahbarining imzosi	1.	2.	3.	4.	5.	6.

Ijraga berilgan darslik holatini koʻrsatuvchi jadval

**Usmon Toshpo'latovich JO'RAYEV,
Qamar USMONOV,
Adham Yarashboyevich NURQULOV,
Gulira'no Usmonovna JO'RAYEVA**

TARIXDAN HIKOYALAR

*Umumiy o'rta ta'lim maktablarining
5-sinfi uchun darslik*

3-nashri

*Muharrir Dildora Abduraimova
Badiiy muharrir Jahongir Badalov
Texnik muharrir Yelena Tolochko
Musahhih Dildora Abduraimova
Kompuyterda teruvchi Gulchehra Azizova*

Litsenziya raqami AI № 163. 09.11.2009. Bosishga 2020-yil 5-....da ruxsat etildi. Bichimi 70×90^{1/16}. Tayms TAD garniturası. Kegli 12. Shartli bosma tabog'i 13,45. Nashr tabog'i 11,1. Adadi nusxada. Shartnoma № ..—2020. Buyurtma №

Original maket Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligining Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyida tayyorlandi. 100011, Toshkent, Navoiy ko'chasi, 30.
Telefon: +998-71244-10-45. Faks: +998-71244-58-55.

Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligining «O'zbekiston» nashriyot-matbaa ijodiy uyida chop etildi. 100011, Toshkent, Navoiy ko'chasi, 30.

Jo'rayev, U.

J96 Tarixdan hikoyalar: umumiy o'rta ta'lim maktablarining 5-sinfi uchun darslik/U. Jo'rayev [va boshq.]; mas'ul muharrir O'. Mavlonov. — T.: Cho'lpon nomidagi NMIU, 2020 — 184 b.
ISBN 978-9943-05-737-1

**UO'K 372.893(075)
KBK 63.3(50*)ya72**

o'z Vataniga qaytgan kishilarning samolyotdan yoki poyezddan tushgach, tiz cho'kib, ona Vatanlarining tuprog'ini o'pganlarini va ko'zlariga surtganlarini ko'rgansiz. Bu manzarada ularning Vatanga bo'lgan muhabbatlari, Vatanning sajdagohdek muqaddas ekanligining yorqin namunasini ko'ramiz.

O'zbekiston — bizning Vatanimiz. O'zbekiston o'tmishda Turon, Movarounnahr va Turkiston nomlari bilan ataldi. Yurtimiz o'zining go'zal tabiati, unumdor tuprog'i, bitmas-tuganmas boyliklari bilan doim barchaning e'tiborini tortib keldi.

*O'xshashi yo'q bu go'zal bo'ston,
Dostonlarda bitgan guliston.
O'zbekiston deya atalur,
Uni sevib el tilga olur.*

(H. Olimjon)

Davlatimiz sal kam uch ming yillik tarixga ega. Bu davrlarda mamlakatimizdan jahon ilm-fanining rivojiga bebaho hissa qo'shgan buyuk allomalar (olimlar) yetishib chiqdi. Siz, aziz o'quvchilar, Vatanimiz O'zbekistonning kelajagisiz. Bugun O'zbekiston dunyoning rivojlangan 50 ta davlatidan biri bo'lishga intilmoqda. Davlatimiz kelajagi esa Siz kabi yoshlar qo'lida. Hech shubha yo'qki, Siz Vatanimiz kutganidek uning koriga tayanch bo'ladigan o'g'il-qizlar bo'lib voyaga yetasiz.

«Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q». Dunyodagi zo'ravon kuchlar qaysi bir xalqni o'ziga tobe qilmoqchi, bo'ysundirmoqchi bo'lsa, avvalo uni oliy qadriyati bo'lgan tilidan, tarixidan va ma'naviyatidan judo qilishga urinadi. Bizning o'tmish tariximiz bunga guvoh. Shuning uchun ham Vataningiz tarixini puxta bilishingiz zarur. Birinchi prezidentimiz Islom Karimov o'zining «Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch» kitobida «O'z tarixini bilmaydigan, kechagi kunini unutgan millatning kelajagi yo'q», deb bejiz ta'kidlamaganlar. Bu hikmatli so'z Sizni Vatanimizning nafaqat uzoq o'tmishdagi tarixini, ayni paytda kechagi tarixini ham chuqur egallashga da'vat etadi. Vatanimizning o'tmishi buyuk, uning kelajagi ham, shubhasiz, buyukdir. O'tmishdagi buyuklik nimalardan iborat bo'lganligini va kelajakdagi buyuklik yo'lida qanday ulkan

1. «Vatan» tushunchasiga ta'rif bering. Siz darsligingizda bu tushunchaga berilgan ta'rifga yana nimalarni qo'shgan bo'ladingiz?
2. «Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q» degan hikmatli iboraning mazmuni haqida nimalarni ayta olasiz?
3. Vatan haqida qanday she'rlarni yod olgansiz?
4. Maktabingiz kutubxonasidan Vatanimizni dunyoga tanitgan buyuk siymolar, vatanparvar qahramonlar haqidagi kitoblar nomlarini aniqlang.

Savol va topshiriqlar

bunyodkorlik ishlari amalga oshirilayotganligini tarix fanini bosqichma-bosqich o'rganish orqali bilib olasiz.

«**Tarixdan hikoyalarni darsligi bilan ishlash.**» O'lingizdagi darslik Sizni tarixning sirlari olamiga sayohatga yetaklaydi. Siz mavzularni o'rganishdan oldin ularning sarlavhasini e'tibor bilan o'qing.

«**Kodda tuting!**» deb to'g'ri to'rtburchak ichida ajratib yozilganlarni eslab qolishga harakat qiling.

«**Diqat bilan o'qing!**» topshiriq! Sizni to'g'ri to'rtburchak ichidagi matnning mazmuni haqida mulohaza yuritishga undaydi.

«**O'zingizni sinang!**» topshiriq! esa darsda olgan bilimlaringizni mustahkamlashingizga xizmat qiladi.

«**Mustaqil ish!**» uchun berilgan topshiriqlar Sizda zarur ko'nikma va malakalarning shakllanishiga xizmat qiladi.

«**Mustaqil ish!**» sizning tarixdan olayotgan bilimingizning ko'zgusi ekanligini unutmang.

Har bir faning, shu jumladan, tarix fanining ham o'ziga xos atamalar bor. Shuning uchun ham darslikka «**Atamalar mazmunini bilib oling!**» topshiriq! berilgan kiritilmagan. Atamalar ma'nosini bilib olish tarix fanini yaxshi anglashga xizmat qiladi.

«**Savol va topshiriqlar!**» qismi kelgusi darsga tayyorlanishingizda yordam beradi.

Darslikni avaylab tuting. Chunki sizdan keyin bu darslikdan uka va singillaringiz foydalaniishadi. Bu Sizning o'quvchilik burchingizdan biri ekanligini doimo yodda saqlang.

XI bob. O'zbekiston mustaqil taraqqiyot yo'lida

45-§. O'zbekiston davlat mustaqilligining qo'lga kiritilishi.....	149
46-§. O'zbekiston iqtisodiyotidagi yutuqlar.....	153
47-§. Ma'naviy-ma'rifiy yuksalish.....	156
48-§. O'zbekiston va jahon.....	160
XII bob. Dunyo xalqlari XXI asrda	
49-§. Dunyo xavfsizligiga tahdid.....	163
XIII bob. Yangi O'zbekiston	
50-§. Milliy tiklanishdan — milliy yuksalish sari.....	167
51-§. Ta'lim-tarbiya Prezident faoliyatining bosh maqsadi.....	171
52-§. XXI asr — ilm-fan va taraqqiyot asri.....	175
Foydalanilgan adabiyotlar.....	179

21-§. Transport vositalarining ixtiro etilishi.....	65
22-§. Aloqa vositalarining ixtiro etilishi.....	68

VI bob. Jahon ilm-fanining javohirlari

23-§. Yurtimizda ilm-fan taraqqiyoti.....	71
24-§. Mirzo Ulug‘bek va uning akademiyasi.....	74
25-§. Adabiyot va san‘at ravnaqi.....	76
26-§. Yevropada ilm-fan kashfiyotlari.....	80
27-§. Turkiston ma‘rifatparvarlari.....	82

VII bob. Ozodlik uchun kurashgan qahramonlar

28-§. To‘maris va Shiroq jasorati.....	86
29-§. Spitamenning qahramonligi.....	89
30-§. Arablarga qarshi xalq ozodlik kurashi.....	92
31-§. Jaloliddin Manguberdi — xalqimizning milliy qahramoni.....	94
32-§. Sohibqiron Amir Temur.....	98
33-§. Qaramlikka tushish.....	101
34-§. O‘zbek xalqining otashqalb farzandi.....	106

VIII bob. O‘zbekistonning qadimgi shaharlari, tarixiy yodgorliklari

35-§. O‘zbekistonning tarixiy shaharlari.....	110
36-§. Toshkent — 2200 yoshda.....	114
37-§. O‘zbekistonning tarixiy-me‘moriy yodgorliklari.....	117
38-§. Jahonning mumtoz tarixiy yodgorliklari.....	121

IX bob. Insoniyat tarixidagi jahon urushlari

39-§. Birinchi jahon urushi.....	125
40-§. Ikkinchi jahon urushi.....	127
41-§. O‘zbekistonning buyuk g‘alabaga qo‘shgan hissasi.....	131
42-§. Bir yodgorlik tarixi.....	136

X bob. Jahonda tinchlik va hamkorlik uchun kurash

43-§. Birlashgan Millatlar tashkiloti.....	142
44-§. BMT va dunyo bolalari.....	146

1-§. TARIX FANI NIMANI O‘RGANADI?

Tarix o‘tmish haqidagi fandir.

Yodda tuting!

«*Tarix*» arabcha so‘z bo‘lib, «o‘tmish», «o‘tgan voqealar haqida hikoya» degan ma’nolarni anglatadi.

Tarix odamlarning eng qadimgi zamonlardan to hozirgacha bosib o‘tgan hayot yo‘lini aks ettiradi. Bugungi hayotni qanday qurganligi, odamlarning uzoq va yaqin o‘tmishda nima bilan mashg‘ul bo‘lganliklari haqida ma‘lumot beradi. Ularning qanday yashaganliklari hamda qanday tarixiy voqealar yuz berganligini o‘rgatadi.

Tarixiy manba. Tarix fani tarixiy manbalar asosida yaratiladi. Xo‘sh, tarixiy manba nima o‘zi?

Diqqat bilan o‘qing!

Tarixiy manba — bu, inson qo‘li bilan yaratilgan barcha narsalar va yozib qoldirilgan ma‘lumotlar hamda kitoblardir.

Manbashunos olimlar ularni sinchiklab o‘rganadilar va tarix fani uchun zarur ma‘lumotlar to‘playdilar.

Tarixiy manbalar, o‘z navbatida, moddiy (ashyoviy) va yozma manbalarga bo‘linadi.

Toshdan yasalgan
mehnat quroli

Devorga chizilgan rasm

Toshga
aylangan iz

Moddiy manbalar. Moddiy manbalar — qadimgi odamlarning suyak guldirlari, ular yashagan makon, turar-joylarning, shuningdek, qal'a va shaharlarning, uy-ro'zg'or hamda zeb-ziyinat buyumlarining guldirlari. Shuningdek, qazish natijasida topilgan tangalar, gerblar, muhtarl hamda mehnat qurollari. Moddiy manbalarni arxeologlar to'plashadi. Ular o'tmishda odamlar yashagan deb taxmin qilingan manzilgohlarda qazish ishlarni olib boradilar. Shu yo'l bilan moddiy manbalarni tashkil etuvchi turli ashyolarni topadilar. Ularning yaratilgan vaqtini va yoshini aniqlaydilar.

Yozma manbalar. Yozma manbalar tarixiy manbalarning muhim va asosiy turidir. Bundan qariyb besh ming yil avval ayrim xalqlar o'sha davrga mos alifbo yaratganlar. Qoyatosh va qattiq buyumlar o'sha davr vogalarni yozib guldirlanganlar. Keyinchalik hayvon terisi, daraxt پوست-log'i va qog'ozga yozishni o'rgananganlar, ularni arxivlarda saqlaganlar ularning ma'lum qismi bugunacha yetib kelgan.

O'zbekiston tarixiga oid eng qadimgi yozma manba — «Avesto» kitobi. Qadimgi Xorazm, Sug'd, Baqtriya alifbolarida va turkiy harflarda bitilgan yozuvlar ham Vatanimiz tarixini o'rganishda katta ahamiyatga ega. Shuningdek, qadimgi Eron hukmdorlarining bitiklari, qadimgi Yunoniston (Gretsiya), Rim va Xitoy olim-

Xat yozilgan
sopol

Oyoq	Yulduz	Omoch

Rasm-larning
mixonatli belgilariga
aylanishi

MUNDARIJA

Kiritish: O'zbekiston — Vatanim manim.....3

I bob. Tarix o'tmish guvohi va bugungi kun uchun ibrat maktabi

1-§. Tarixiy fani niman o'rganadi?.....6
2-§. Amaliy dars: siz viloyatingiz, shahringiz, tumanningiz, qishlog'ingiz va mahallangizning tarixini bilasizmi?8
3-§. Kalendariy tarixidan.....9
4-§. Xronologiya haqida.....12
5-§. Tarixda yil hisobi.....14
6-§. Tarixni o'rganishda arxeologiyaning o'rni.....18
7-§. Dunyo xaritasi tarixi.....20

II bob. Eng qadimgi davrlarda dunyo xalqlari

8-§. Qadimgi odamlar va ularning manzilgohlari.....25

III bob. Kishilik madaniyatining shakllanishi

9-§. San'atning paydo bo'lishi.....28
10-§. Vozuv — insoniyatning buyuk kashfiyoti.....30
11-§. «Avesto» — ajdodlaringiz yaratgan ilk yozma tarixiy manba.....34
12-§. Muzeylar.....36
13-§. Afsona va rivoyatlar.....40

IV bob. Qadimgi shaharlar va davlatlar

14-§. Qadimgi shaharlarning paydo bo'lishi.....43
15-§. Dunyoning qadimgi davlatlari.....46
16-§. Qadimgi dunyoning yetti mo'jizasi.....49

V bob. Savdo va aloqa

17-§. Tangalar — tarix guvohi.....53
18-§. Savdo yo'llari.....55
19-§. Yangi dengiz savdo yo'llarining ochilishi.....59
20-§. Ishlab chiqarish texnikasining paydo bo'lishi.....62

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. *Karimov I.A.* «Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch». — T.: «O'zbekiston» NMIU, 2008.
2. *Karimov I.A.* «Amir Temur — faxrimiz, g'ururimiz». — T.: «O'zbekiston» NMIU, 1998.
3. *Sh. Mirziyoyevning* Oliy Majlisga murojaati. 24-yanvar 2020-yil.
4. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. — T.: «O'zbekiston» NMIU, 2014.
5. *Ivanin M.* «Ikki buyuk sarkarda». — T.: «Fan» nashriyoti, 2000.
6. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. — T.: «O'zME», 1–12-jildlar. 2002–2005.
7. O'zbek tilining izohli lug'ati. — T.: «O'zME», 1–5-jildlar. 2006–2007.
8. *Mahkamov A.* Rasmlarda Vatan tarixi. — T.: «Cho'lpon» nashriyoti, 1996.
9. «Bola huquqlari to'g'risida»gi xalqaro Konvensiya. — T.: «Adolat» nashriyoti, 1991.
10. «O'zbekiston Respublikasining davlat ramzlari to'g'risida»gi Qonuni. — T.: «O'zbekiston» NMIU, 2012.
11. *Q. Rajabov* va boshq. O'zbekiston tarixining eng asosiy sanalari». — T.: «O'zbekiston» NMIU, 2012.
12. *Q. Rajabov* va boshq. Jahon tarixining muhim sanalari. — T.: «Sharq» NMAK, 2011.
13. *M. Toshbekova.* Ma'naviy tiklanish. — T.: 2020.
14. B. Shodmonov. XXI asr — ilm-fan va taraqqiyot asri. — T.: 2010.

larining asarlarida ham Vatanimiz tarixiga oid qimmatli ma'lumotlar yozib qoldirilgan.

O'zingizni sinang

- ♦ Moddiy manba — bu ♦ Yozma manba — bu

Atamalar mazmunini bilib oling

Arxiv — eski hujjatlar, yozma yodgorliklar saqlanadigan joy.¹

Tarixiy hujjatlar — tarixiy voqea va hodisalar haqida guvohlik beruvchi, arxivlarda saqlanayotgan qaydnomalar (yozuvlar), suratlar.

Savol va topshiriqlar

1. *Tarix fani haqida nimalarni bilib oldingiz?*
2. *Tarixiy manbalar nima va ular tarix fani uchun qanday ahamiyatga ega?*
3. *Moddiy (ashyoviy) va yozma manbalarni taqqoslang. O'xshash va farq qiluvchi jihatlarni aniqlang.*
4. *Vatanimizning qadimgi tarixi haqida yozib qoldirilgan yozma manbalar haqida so'zlab bering.*

MUSTAQIL ISH

Yashayotgan hududingizdan topilgan tarixga oid moddiy va yozma manbalarga misollar keltiring.

T/r	Topilgan manbaning turi	Saqlanish holati
1		
2		
3		

2-§. AMALIY DARS

Siz viloyatingiz, shahringiz, qishlog'ingiz va mahallangizning tarixini bilasizmi?

Tarix fanini o'rganishda toponimikaning ham ahamiyati katta. Chunki toponimika — siz yashayotgan viloyat, shahar,

¹ O'zbek tilining izohli lug'ati (keyingi o'rinlarda: O'TIL). — T.: «O'zME». 2007. 1-jild. 102-bet.

qadar kanallarni tozalab, to'g'onlarni ta'mirlab qo'yishlari lozim oradan qancha vaqt ketishini aniq bilishlari shart edi. Chunki toshqiniga qadar bo'ldi. Misrliklar daryoning u toshqinidan yanagi toshqiniga qadar Bunga misrliklarning Nil daryosining suvisiz yashay olmasligi sabab **Kalendarning vatani.** Dastlabki kalendar Qadimgi Misrda yaratildi.

o'zbek tilida «taqvim» deb ham ataladi. Kalendarda yil, oy va kunlarning nomlari yozib qo'yilgan. Kalendar birinchi kuni» degan ma'noni anglatadi. Hayotimizda esa kalendar vaqtning kunlarga, haftalarga, oylarga va yillarga bo'lib hisoblanishidir. Kelgan? «Kalendar» lotincha so'z bo'lib, o'zbek tilida «har oyning foydalanamiz. Xo'sh, kalendar insonlar hayotiga qanday kirib **Kalendar tarixi.** Barchamiz kundalik hayotimizda kalendardan

3-§. KALENDARLAR TARIXIDAN

berilayotgan topshiriqlarni o'zgartirishi mumkin. **Izoh.** O'qituvchi mavjud sharoitdan kelib chiqib, o'quvchilarga etadi.

- 7) Vatan ravnaqiga xizmat qilish uchun kim bo'lmogchiligini qayd etadilar;
- 6) o'zlarining kimga havas qilishini qayd etadilar;
- nomlarini qayd etadilar;
- Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va mahalliy kengashlar deputatlarining O'zbekiston qahramonlari, olimlar, yozuvchilar, shoiralar, senatorlar, mazkur hududiy birliklarda yashovchi mashhur kishilar — etilganligini aniqlaydilar;
- 4) bu hududiy birliklarda mustaqillik yillarida nimalar bunyod mavjudligini qayd etadilar;
- 3) yuqorida qayd etilgan hududiy birliklarda qanday soha obyektlari nomi qanday ma'no anglatishini bilganlaricha yozadilar;
- 2) har bir o'quvchining o'z viloyati, shahri, tumani va qishlog'ining hallashining tashkil topgan sanasini yozadilar;
- 1) har bir o'quvchi o'z viloyati, shahri, tumani, qishlog'i va ma-

Mazkur amaliy darsda:

tuman va qishlog'ingizning nomi qanday ma'noni anglatishini o'r-

Atama mazmunini bilib oling

Fan-texnika inqilobi — ilm-fan va texnika sohasidagi tub o'zgarishlar.

Hech shubha yo'qki, qisqa tarixiy davr ichida O'zbekiston ham ilm-fan taraqqiyotida dunyoning eng ilg'or davlatlaridan biriga aylanadi. Bunda esa, albatta, Sizlarning a'lo baholarga o'qishingiz muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasi Davlat mukofotini ta'sis etdi. Xalqaro fan olimpiadalarida muvaffaqiyatli g'atnashgan yosh iqtidor sohiblari va ularning o'qituvchilari katta miqdordagi pul mukofoti bilan taqdirlanmoqda. Hukumatimiz ilm-fan va texnika sohasida ulkan yamg'irliklarni amalga oshirayotgan olimlarni ham taqdirlash uchun Prezidenti stipendiya'si sohibi bo'lmogdalar.

Iste'dodli yoshlarni saralab olib, ularning chet ellarda o'qishi har olimning birorta chet tili'ni puxta bilishi yuksak baholanmoqda. Ayni paytda olimlarning dunyo fani yutuqlaridan to'la xabardor maradorigini oshirishga qaratilgan hukumat qarori ham qabul qilindi. bor uchrashti. Akademiyava oliy o'quv yurtlarida ta'limning sa-

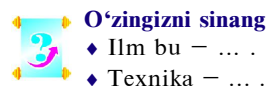
Prezident Sh. Mirziyoyev Fanlar akademiyasi olimlari bilan bir necha ilm-fan markaziga aylanishi uchun ko'p ishlar amalga oshirildi. Mustaqillik yillarida O'zbekiston Fanlar akademiyasining haqiqiy berishni asosiy vazifalardan biri ekanligini amalda isbotlamogda.

Shuning uchun ham O'zbekiston davlati mamalakada ilm-fan

aviatsiya, radiotexnika va boshqa ko'plab muhim sohalarda yuqori samaradorlikni ta'minlamoqda.

Bundan chiqadigan xulosa shuki, ilmga intilish yo'qolsa, fan taraqqiy etmaydi. Ilm-fan rivojlanmasa, mamlakatning kelajagini tasavvur etib bo'lmaydi.

Binobarin, *XXI asrda ilm-fan yutuqlari davlatlar taraqqiyotining bosh omili bo'lib qoladi. Shuning uchun ham XXI asr — ilm-fan va taraqqiyot asri*, deb yuritiladi.

O'zingizni sinang

- ♦ Ilm bu —
- ♦ Texnika —

«**Kuch — bilim va tafakkurda**». Ushbu hikmatli so'zlar Birinchi Prezidentimiz Islom Karimovga tegishli. Bu hikmatdagi «kuch» so'zi O'zbekistonning maqsadi kelajakda dunyoning rivojlangan, fuqarolari esa farovon yashaydigan davlatlar qatoridan o'rin olishini anglatadi.

«Bilim» so'zi bu ulug'vor maqsadning ro'yobga chiqishida mamlakatimizda ilm-fanning qanchalik yuksak taraqqiy etishiga bog'liqligini bildiradi. «Tafakkur» so'zi esa mamlakat mutaxassis kadrlarining zamonaviy ilm-fanda to'plangan yuksak darajadagi bilimlarni chuqur o'zlashtirib olishlari, o'zlari ham dunyo ilm-fani taraqqiyotiga munosib hissa qo'shishlari zarurligini ifodalaydi.

O'zbekiston dunyoning rivojlangan 50 ta davlati qatoriga kirish, fuqarolari farovon yashaydigan davlatiga aylanishi uchun barcha imkoniyatlarga ega.

Xususan, mamlakatimiz yer osti va yer usti boyliklari zahiralari boy. Tabiiy sharoiti juda qulay. Yeri unumli, serquyosh kunlari ko'p o'lka. Biroq mamlakatning yuksak darajada taraqqiy etgan davlatga aylanishi uchun bularning o'zi yetarli emas. Bu, *eng avvalo*, ilm-fanning qanchalik yuksak taraqqiy etganligiga ham bog'liqdir. Fan ravnaqisiz buyuk davlat qurib bo'lmaydi.

Ikkinchidan, mutaxassislarning ilm-fan yutuqlarini ishlab chiqarishga joriy etishda o'z burchiga, vazifasiga qanchalik vijdonan yondashishi ham muhim.

bo'lgan. Aks holda, Nil daryosi toshsa, ekinlarni yuvib ketardi. Kundalik kuzatuvlar daryoning keyingi toshqiniga qadar oradan 365 kun o'tishini ko'rsatgan. Shu tufayli misrliklar 365 kunni 30 kundan,

12 oyga bo'lganlar. Qolgan besh kunni bayram kunlariga ajratib, yil oxiriga qo'shimcha sifatida joylashtirganlar. Shu tariqa dastlabki kalendar vujudga keldi. Biroq misrliklar yil hisobida 6 soatga yangilishgan edilar. Bu 6 soatlik farq har 4 yilda bir sutkalik xatolikni keltirib chiqargan.

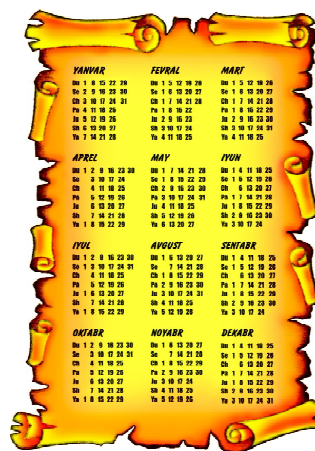
Yuliy kalendar. Qadimgi Rim davlati hukmdori Yuliy Sezar mil. avv. 46-yilda yangi kalendar joriy etdi va yil boshini 1-yanvarga ko'chirdi. Yangi kalendar Yuliy kalendar deb ataladi.¹

Misrliklar kalendarida har 4 yilda to'planib qoladigan bir kunni yo'qotish uchun fevral oyi to'rt yilda bir marta 29 kun davom etadigan qilib belgilanadi. Fevral oyi 29 kun bo'lib keladigan yilda bir yil 366 kunni tashkil etadigan bo'ldi. Biroq Yuliy kalendarida yil hisobi har 400 yilda 3 kunga orqada qolib bordi. Oqibatda, 1582-yilda bahorgi tengkunlikning 21-martga emas, 11-martga to'g'ri kelib qolishi xavfi tug'ildi.

Grigoriy kalendar. 1582-yilda yangi kalendar joriy etildi. Unga ko'ra, 1582-yilning 4-oktabr kuni nihoyasiga yetgach, birdaniga 15-oktabrga o'tildi, ya'ni o'rtadagi 10 kun tashlab yuborildi.² Yuliy kalendar bo'yicha yil hisobida vujudga

Yuliy Sezar

Grigoriy kalendar

¹ Q. Rajabov va boshq. Jahon tarixining muhim sanalari (keyingi o'rinlarda: JTMS). — T.: «Sharq» NMAK, 2011. 85-bet.

² Q. Rajabov va boshq. JTMS. — T.: «Sharq» NMAK, 2011. 197-bet.

kelgan 10 kunlik farqga shu yo'l bilan barham berildi. Bahorgi tengkunlik yana 21-martga qaytdi.

Avvalgi xatolik boshqa takrorlanmasligi uchun fevral oyining har 400 yilda 100 marta o'tmiga 97 marta 29 kun, har 400 yilda 300 marta o'tmiga 303 marta 28 kun bo'lib kelishi belgilab qo'yildi. Dunyoning juda ko'p davlatlarida, jumladan, O'zbekistonda ham kundalik hayotda mazkur kalendardan foydalaniladi. Bu yangi kalendar cherkov rahbari Grigoriy boshchiligidagi yaratilganligi uchun unga «Grigoriy kalendar» deb nom berildi.

O'zingizni sinang

- ♦ Kalendar — bu ...
- ♦ Misr kalendaridagi xatolik ... kuni tashkil etgan.
- ♦ Yuliy kalendaridagi xatolik ... kuni tashkil etgan.
- ♦ Grigoriy kalendar ... yilda qabul qilindi.

Atama mazmunini bilib oling

Tengkunlik — kunduz ham, tun ham 12 soatga teng bo'ladigan kun.

Savol va topshiriqlar

1. Kalendar va uning ahamiyati haqida nimani bilib oldingiz?
2. Nima uchun bir yil 365 yoki 366 kundan iborat ekanligini izohlab bering.
3. Qadimgi misrliklar kalendarini qanday yaratgan edilar va bu kalendaridagi xatolik nimadan iborat edi?
4. Yuliy kalendarini misrliklar kalendar bilan taqqoslang.
5. Grigoriy kalendarining joriy erilishiga nima sabab bo'ldi va unda Yuliy kalendaridagi xatolik qanday bartaraf etildi?

MUSTAQIL ISH

Kalendarlarni taqqoslang va jadvalni to'ldiring

Kalendarlar	Kalendarlarda yil hisobida yo'l qo'yilgan xatoliklar	Xatoliklarni tuzatish uchun nimalar qilindi?
Misrliklar kalendar		
Yuliy kalendar		
Grigoriy kalendar		

insonga zamin qatidan tonnalar yer osti boyliklarini qazib olishga imkon berayotganligiga guvohsiz.

Yoki tibbiyot texnikalarini olaylik. Bu sohada amalga oshirilgan ulkan ixtirolar insoniyatga nima bermogda? Avvalo, u inson tanasining xastalangan turli a'zolarini, shu jumladan, yuragini ham ko'chirib o'tqazish imkonini berdi. Yoki qanchadan qancha kasalliklar jarrohlik tigsiz davolanmogda.

Inson texnika rivoji tufayli, hatto Oyga qo'nishga muvaffaq bo'ldi. Inson bularning bariga ilm-fan taraqqiyoti tufayli erishdi.

Ilm-fan va texnika taraqqiyotidagi bunday ulkan yutuqlar tarixga fan-texnika inqilobi nomi bilan kirdi. Ilm-fan taraqqiyotiga yuksak e'tibor bergan davlatlar bugungi kunda har jihatdan rivojlangan davlatlarga aylandilar. Fugarolari esa farovon yashamogdalar.

Dunyoda ilm-fan sohasida buyuk kashfiyotlarni amalga oshirgan olimlar xalqaro Nobel mukofoti hamda milliy mukofotlar bilan taqdiranib kelinmogda.

Ilm-fan XX asrda XX asrdagidan ham shiddat bilan rivojlanmogda. Bundan buyon ham mamlakatning iqtisodiy qudratini, ertangi kunini va taqdirini ilm-fan taraqqiyoti hal etadi. Kompyuter yordamida katta hajmli ma'lumotlar yaratish, to'plash, saqlash, qayta ishlash va ularni uzatish oddiy hodisaga aylanib qoldi. Masalan, kompyuterning birgina mitti fleshkasini oling. Unga butun boshli bir necha o'nlab, yuzlab kitoblarni va ma'lumotlarni istalgan miqdorda joylashtirish mumkin.

Odamlar ulardan istalgan joyda foydalana oladilar. Binobarin, axborot texnologiyalari tobora ixchamlashib bormogda. Texnologiyalar-ning bunday ixchamlashuvi **nanotexnologiya** (milliylarning bir bo'lagi) deyiladi. U eng zamonaviy texnologiya bo'lib, barcha axborot vositalarini mittilashtirishga imkon beradi. Natijada, kelgusida barcha amallarni bajara oladigan kompyuterlar qo'l soati hajmiga teng bo'lishiga shubha yo'q.

Binobarin, barcha sohalarda qo'llaniladigan asbob-uskunalariga sarflanadigan materiallar xarajati keskin kamaymogda. Nanotexnologiya sohasida yaratilgan ixtirolar ishlab chiqarish, tibbiyot, ekologiya,

MUSTAQIL ISH

(Jadvalni to'ldiring)

T/r	Maxsus maktablarning nomi	Maxsus maktablarning maqsadi va vazifalari
1	Prezident maktablari	
2	Muhammad al-Xorazmiy maktabi	
3	Ijod maktablari	

52-§. XXI ASR – ILM-FAN VA TARAQQIYOT ASRI

 Nima uchun XXI asr ilm va taraqqiyot asri deb yuritiladi? Siz deyarli har kuni «ilm» so'zini eshitasiz. Xo'sh, ilm nima o'zi?

Ilm dunyoda mavjud bo'lgan bilimlar tizimidir. «Ilm» so'zi o'rnida «fan» so'zi ham ishlatiladi. Ular bir ma'noni anglatuvchi so'zlardir. Insoniyatning butun tarixi davomida ilm-fan rivojlanib bordi. Insonning jismoniy mehnatni yengillashtirishga intilishi texnika sohasida ulkan kashfiyotlar, ixtirolarning yaratilishiga olib keldi.

Yodda tuting!

Texnika (mahorat) – insonning mehnatini yengillashtiradigan va inson uchun zarur narsalarni yetarli miqdorda ishlab chiqarishga imkon beradigan mashina, asbob, qurol va moslamalar yig'indisidir.

Binobarin, texnika – bu ekskavatorlar, turli xil traktorlar, kombaynlar, buldozerlar, yengil, yuk va yo'lovchi tashuvchi transport vositalaridir. Samolyot, kosmik raketalar, televizor, kompyuter, elektron hisoblash mashinalari, internet tarmoqlari va boshqalardir.

Bir vaqtlar oddiy ketmon bilan kanal qazigan inson keyinchalik ekskavator bilan kanal qaziy boshladi. Bu inson mehnatini qanchalik yengillashtirganini, mehnat unumdorligini qanchalik o'stirganligini ko'z oldingizga bir keltirib ko'ring-a!

Samolyotlarsiz, kompyuterlarsiz, uyali telefonlarsiz yoki internetsiz insonning bugungi hayotini tasavvur etib bo'ladimi? Ulkan texnika

4-§. XRONOLOGIYA HAQIDA

Aziz o'quvchilar! Tarix fanini o'rganib borar ekansiz, tarixda sodir bo'lgan voqea va hodisalarning qachon va qanday vaziyatlarda ro'y berganini anglab borasiz. Yuz bergan tarixiy voqealarning sababi va natijasi esa yillar davomida ketma-ket aks etib boraveradi. Unutmangki, u yoki bu tarixiy voqea biror-bir asossiz tarixga yozilib qolmaydi. Tarixda yuz bergan voqea va hodisalarning vaqtini aniqlash juda muhimdir. Tarixiy sanalarni bilmay turib, tarix fanini mukammal yaratib ham bo'lmaydi. Tarixda yuz bergan voqea va hodisalarning vaqtini aniqlashda tarixchi olimlar xronologiya faniga murojaat qiladilar. Tarixda sodir bo'lgan voqea-hodisalar tarix fanining asosiy poydevori hisoblanadi.

Yodda tuting!

«**Xronologiya**» so'zi yunoncha (grekcha) «*xronos*» – vaqt va «*logos*» – fan so'zlari birikmasidan kelib chiqqan. U tarixiy hodisalarning ro'y bergan vaqtini aniqlovchi fandır. O'tmish Qadimgi, O'rta asrlar Yangi va Eng yangi tarixga bo'lib o'rganiladi.

Xronologiyani yaratishda olimlar tarixiy manbalar va ma'lumotlarga tayangan holda tarixiy voqea-hodisa qachon ro'y berganligini aniqlaydilar hamda ularning ro'yxatini tuzadilar.

Jadvalni to'ldiring

Mustaqil O'zbekiston Respublikasi tarixidagi muhim sanalar va sodir bo'lgan tarixiy voqealar

Xronologiyasi	Sodir bo'lgan tarixiy voqealar
1989-yil 23-iyun	
1990-yil 24-mart	
1991-yil 31-avgust	
1992-yil 2-mart	
2016-yil 4-dekabr	
2020-yil 24-yanvar	

Muhim tarixiy voqealar	Ro'y bergan sanasi	Ahamiyati

O'zbekistonning mustaqillik davri tarixining esingizda qolgan voqealari xronologiyasini tuzing.

1-amaliy mashg'ulot

- 1. Xronologiya deganda nima tushuniladi?
- 2. Xronologiyaning tarix fani uchun ahamiyati nimada?
- 3. Tarixda xronologiya qay tariqa tuzilishini misollarda yoriting.
- 4. Tug'ilganingizdan boshlab bugunga qadar o'tgan vaqt ichida olingizda yuz bergan voqealar xronologiyasini tuzing.

Savol va topshiriqlar

Siz vaqtningizdan unumli foydalana olaysizmi? O'z olingiz, maktabingiz xronologiyasini tuzib boring.

Mulohaza yuritilgani Vag'ni oqilona taqsimlash faoliyatining asosidir». (Ya. Komenskiy)

Yodda tuting!

Tarixiy voqealarni ketma-ketlik tamoyiliga ko'ra o'rganar ekanisiz, sodir bo'lgan har bir voqeadan xulosa chiqarishga va ibrat olishga harakat qiling.

Vaqt o'tib borgan! sayin tarixiy voqea va hodisalar salmog'i oshib boraverdi. Insoniyat butun o'tgan tarix davomida ko'plab buyuk kashfiyot va ixtirolarni amalga oshirdi va hozir ham oshirmoqda. Tarix esa ularni o'z sahifalariga muhrlab boraveradi. Siz tarix fanini o'rganishingiz davomida tarixiy shaxslarning qanday ishlarni amalga oshirganligini, jahon taraqqiyotiga qanday hissa qo'shganligini yoki aksincha, davlatlarning tanazzulga yuz tutishiga sababchi bo'lganliklarini o'qib, tegishli xulosalarni chiqarib boraverasiz.

Abdulla Qodiriy

Abdulla Qodiriy yashab ijod qilgan uy muzeyga aylantirildi. Yozuvchi nomidagi madaniyat va dam olish bog'ida kiraverishda muzey barpo etildi. Bu binoga bir vaqtlar jadidchi bobolarimiz tashkil etgan Turon kutubxonasi ham joylashitirildi. Mazkur kutubxona 400 ming kitob bilan boyitildi. Jadidchi bobolarimiz dang'illama uy-joy qurmadilar. Boylik to'plamadilar. Lekin topgan pullariga shu kutubxonani qurishdi. Madaniyat va dam olish bog'iga tashrif buyurgan Sh. Mirziyoyev: «*Ular mana shu kutubxonani o'zlaridan haykal qilib keigan, desak adolatdan bo'lad*», *deb faxr bilan ta'kidladilar*. Abdulla Qodiriy nomidagi madaniyat va dam olish bog'ida bu mashhur yozuvchimizga haykal o'rnatildi. Zero, adabiyotsiz ishlab chiqarish ham, ma'naviyat ham bo'lmaydi.

Yoshlar qunt bilan o'qib izlanishi kerak. O'zbekistonlik yoshlar jahon-ning turfa mamalakatlari o'tkazib kechinayotgan turli fan olim- piadalari o'zlarida muvaffaqiyatli ishtirok etib kelmoqdalar. 2018-yilda yurtimizda buyuk alloma Muhammad al-Xorazmiy nomidagi «**Yosh matematiklar**» xalqaro olimpiadasi muvaffaqiyatli o'tkazildi. Prezident Sh. Mirziyoyev Toshkentdagi Muhammad al-Xorazmiy nomidagi maktabda yoshlar vakillari bilan uchrashuvda natijat mate- matika, balki fizika bo'yicha Ahmad al-Farg'oni, kimyo bo'yicha Abu Rayhon Beruniy, biologiya bo'yicha Abu Ali ibn Sino va astranomiya bo'yicha Mirzo Ulug'bek nomlaridagi xalqaro fan olimpiadalari o'tkazib berildi.

Savol va topshiriqlar

- 1. O'zlikni anglash deganda nima tushuniladi?
- 2. Biz kimlarning avlodlarimiz?
- 3. 10-15 yildan keyin O'zbekiston dunyoning rivojlangan 50 ta davlati qatoriga kirishi nimalarga bog'liq?
- 4. Prezident maktabini va boshqa ixtisoslashtirilgan maktablarni, shuningdek, ijod maktablarini tashkil etishdan qanday maqsad ko'zlangan?

mizga yangicha va mustaqil fikrlaydigan, o'z Vatanini jonidan ortiq sevadigan, uning yorug' kelajagi uchun sadoqat bilan xizmat qiladigan fidoyi yoshlarni tarbiyalash orqali erishamiz.

Men ishonamanki, bu maskanlar keskin bellashuv va raqobatlarida g'olib bo'lishga qodir shaxslarni — yangi Xorazmiylar, Farg'oniylar, Beruniylar, Ulug'beklarni tarbiyalab yetishtiradi».

Har qanday boylik kitobsiz uzoq yashamaydi. Adabiyot — har bir millatning ko'zgusi. Bizda adabiyotimizning mashhur namoyandalari nomini ulug'lash ham yoshlar tarbiyasida muhim rol o'ynaydi. Shuning uchun ham yurtimizda Muhammad Rizo Ogahiy, Isoqxon Ibrat, Hamid Olimjon va Zulfiya, Erkin Vohidov, Abdulla Oripov, Ibrohim Yusupov, Halima Xudoyberdiyeva hamda Muhammad Yusuf nomidagi ijod maktablari tashkil etildi.

2019-yilda buyuk millatparvar va vatanparvar yozuvchi, qatag'on qurboni Abdulla Qodiriy tug'ilganligining 125 yilligi nishonlandi.

Abdulla Qodiriy nomidagi ijod maktabi o'zbek tili va adabiyotini, ijod sirlarini chuqur o'rgatishga ixtisoslashtirildi. Bu maktabga 2019–2020 o'quv yilida 5–8-sinf o'quvchilaridan 121 nafari qabul qilindi. O'zbekiston xalq shoiri Mahmud Toir Abdulla Qodiriy ijod maktabini qutlash chog'ida ushbu satrlarni bitdi:

*Ketar yillar kelariga ko'zgudir,
Bir Qodiriy ming millatga orzudir,
Ijod zavqi — bu pokiza tuyg'udir,
Qalam tutgan og'il-qizlarning maktabi,
Qutlug' bo'lsin, Qodiriyning maktabi.*

Hamid Olimjon

Zulfiya

2-amaliy mashg'ulot

I asrdan XXI asrga qadar o'tgan asrlarni yillarga aylantiring.

I asr	II asr	III asr	V asr	VI asr	VII asr	VIII asr	IX asr	X asr	XI asr

Kelgusida tarix darsliklarida duch keladigan asrni choraklarga bo'lib hisoblashni o'rganib oling.

XIV asrning ikkinchi choragi nechanchi yillarni o'z ichiga oladi?	XVI asrning uchinchi choragi nechanchi yillarni o'z ichiga oladi?	XVIII asrning oxirgi choragi nechanchi yillarni o'z ichiga oladi?	XX asrning birinchi choragi nechanchi yillarni o'z ichiga oladi?

Ushbu voqealar nechanchi ming yilliklarda sodir bo'lgan? (O'qituvchining yordamida bajaring).

Voqealar	Mixxat yozuvining yaratilishi	Avesto yozilgan davr	Misrliliklar kalendari	Yuliy kalendari	Grigoriy kalendari
Nechanchi ming yillik					
Qaysi asrlarga to'g'ri keladi					

5-§. TARIXDA YIL HISOB

«Milod» va «era» tushunchalari. Hozir dunyodagi davlatlarning ko'pchiligida, jumladan, O'zbekistonda ham milodiy yil hisobi qo'llanadi (siz bilan biz yashayotgan yil milodiy yildir).

Milodiy yil hisobiga Iso payg'ambar tug'ilgan yil asos qilib olingan.

¹ O' TIL. – T.: «O'ZME». 2006. 5-jild. 45-bet.

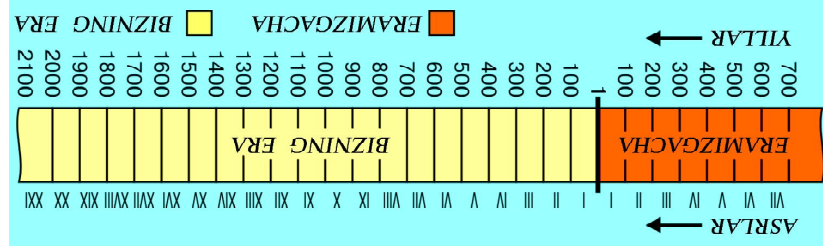
«Mil. avv. IV–III asrlarda lotin alifbosi yaratilgan».)
yil hisobini turlicha olib borganlar. Masalan, dastlab yil hisobini ekinlarning hosilini yig'ishtirib olish boshlangan kundan boshlanganlar va uni yilning birinchi kuni deb belgilab qo'yganlar. Qadimgi yunonlarda esa yil hisobi birinchi Olimpiya sport o'yinlari o'tkazilgan yildan boshlangan. Rimliklar esa Rim shahriga asos solingan yildan boshlaganlar.

Tarix fanida tarixiy vogea va hodisalar ro'y bergan asr Rim raqamida yoziladi (bir asr yuz yilga teng).

Rim raqamlari

I=1	XV=15
II=2	XVII=17
III=3	XX=20
IV=4	XXV=25
V=5	XXX=30
VI=6	XI=40
VII=7	L=50
VIII=8	C=100
IX=9	D=500
X=10	M=1000

Yil hisobi

Yodda tuting! *Milod* (arabcha so'z bo'lib, o'zbek tilida «tug'ilish» degan ma'noni anglatadi) — hozirgi yil hisobimizning boshi. Tarix kitoblarida «milod» so'zining o'rnida «era» so'zi ham ishlatiladi.

«Era» so'zi «boshlang'ich raqam», ya'ni yil hisobining boshi ma'nosini anglatadi.¹

Milodiy yil hisobida ham I-yanvar yil boshi deb tan olindi. U hozirgi yilimiz boshlangan birinchi kundir. Tarix kitoblarida, Iso payg'ambar tug'ilganidan avval bo'lib o'tgan vogearga nisbatan «mi-loddan avvalgi» (qisqacha: mil. avv.) iborasi qo'shib yoziladi. (Masalan, «Mil. avv. IV–III asrlarda lotin alifbosi yaratilgan».)

Prezident Sh. Mirziyoyev maktabning faxriy mehmonlar kitobiga yozib qoldirgan dastxatida quyidagilarni ham qayd etdi: «*Yangi O'zbekistonni yuksak taraqqiyot bosqichiga ko'tarishdek ezgu niyati-*

E'tibor bering! Prezident maktablarida o'qiyotganlar uchun ularning dunyodagi eng muvazil universitetlariga kira olishi asosiy o'lchov qilib olindi.

Sh. Mirziyoyev akademiklarga murojaat qilib, ular bu maktabga kelib bolalarda havas uyg'onishi uchun o'z hayotlarini gapirib berishlarini so'radi.

Prezidentimiz o'quvchilarning ota-onalari va ilm-fan namo-andalarini bilan uchrashuvda esa «O'zbekistonda uchinchi renessans — uyg'onish davri» boshlanayotganligini alohida faxr bilan ta'kidladilar. Prezident maktablaridagi sharoitni hech qaysi ota-onalar yaratib bera olmaydi. Bu maktabda har bir o'quvchi ingliz tilida yondalari bilan uchrashuvda esa «O'zbekistonda uchinchi renessans — uyg'onish davri» boshlanayotganligini alohida faxr bilan ta'kidladilar.

O'zbekiston Prezidenti Sh. Mirziyoyev 2019-yil 10-sentabr kuni bu maktabni borib ko'rdi. O'quvchilar bilan uchrashdi va ularga qarata: «*Sizlar endi O'zbekistonning «oltin fondi» bo'ldingiz. Yoshlaringiz orasidan Xorazmiylar, Abu Ali ibn Sinolar, Ulug'beklar chiqishiga asoslar bor*», — deb iltifor bilan so'zladi.

O'quvchilar haftada 5 kun o'qiydilar. Dam olish kunlari esa otonalar farzandlarini uylariga olib ketadilar.

O'quvchilar haftada 5 kun o'qiydilar. Dam olish kunlari esa otonalar farzandlarini uylariga olib ketadilar.

Nihoyat, Prezident maktablari ham tashkil etildi. Prezident maktablari 4-sinfni bitirganlar orasidan tanlov asosida 144 nafar o'quvchi qabul qilindi. Maktabning barcha xonalari zamonaviy va inavasion o'quv texnologiyalari bilan jihozlandi.

El suyg'an yozuvchi va shoiratirimiz nomi bilan atalgan ijod maktablari va Muhammad Xorazmiy nomidagi iqtidorli bolalar maktabi ochildi. ko'nikma, malaka va kompetensiya shakllantiradigan Mirzo Ulug'bek larga jahon me'yori darajasida ilm beradigan, ularni yuqori darajali bo'lishiga bog'liq. Shuning uchun ham maktabimizda iqtidorli bolalarga jahon me'yori darajasida ilm beradigan, ularni yuqori darajali ko'nikma, malaka va kompetensiya shakllantiradigan Mirzo Ulug'bek va Muhammad Xorazmiy nomidagi iqtidorli bolalar maktabi ochildi. El suyg'an yozuvchi va shoiratirimiz nomi bilan atalgan ijod maktablari ishga tushirildi. Ko'plab xususiy maktablar ham faoliyat yuritib boshladilar.

Atama mazmunini bilib oling

Strategiya (yunoncha soʻz) – biror-bir maqsadni amalga oshirishda beriladigan asosiy yoʻl-yoʻriq.

51-§. TA'LIM-TARBIYA PREZIDENT FAOLIYATINING BOSH MAQSADI

Oʻzligini anglagan insonni yengib boʻlmaydi. Ta'lim-tarbiya-ning asosiy vazifasi – oʻzligini anglagan vatanparvar avlodni tarbiyalab voyaga yetkazishdir. Oʻzlikni anglash – biz kimmiz, kimlarning avlodimiz degan savollarga javob topishdan boshlanadi. Ha, biz kimmiz, kimlarning avlodimiz oʻzi?

Dunyoda xalqlar juda koʻp, biroq ularning hammasi ham oʻz davlatiga ega emas. Oʻz davlatiga ega boʻlgan xalqlar juda kam. Biz ana shunday kam sonli xalqlardan birimiz.

Biz dunyoga daho allomalar yetkazib bergan ulugʻ xalq avlodimiz. Siz bobolari Yevropada ilm-tan taraqqiyotiga turtki bergan xalq vakilisiz. Yurtimiz shu vaqtgacha ikki marta (X–XII va XIV–XV asrlarda) Uygʻonish davrini boshidan kechirdi. Va nihoyat, 2019-yildan boshlab, **Prezident maktablarini tashkil etish** bilan Uchinchi uygʻonish davriga poydevor qoʻygan xalqmiz.

Siz Muhammad al-Xorazmiy, Ahmad al-Fargʻoniy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Imom al-Buxoriy, Amir Temur, Jaloliddin Manguberdi, Mirzo Ulugʻbek, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur kabi dunyoga mashhur allomalar, milliy qahramonlar, jahon-girlar, shuningdek, Fayzulla Xoʻjayev, Sharof Rashidov, Islom Karimov va Shavkat Mirziyoyev kabi davlat arboblarning izdoshisiz.

Buni doimo yodda tutishingiz va hamisha ularday boʻlishga intilishingiz lozim.

Vatan taqdiri yosh avlod qoʻlida. Oʻzbekiston oʻz oldiga 10–15 yildan soʻng dunyoning rivojlangan 50 ta davlati qatoridan joy olish maqsadini qoʻydi.

Bu ulkan maqsadni amalga oshirish Vatanimiz aholisining 60 foizini tashkil etuvchi yoshlar qanchalik ilmi, tadbirli va yuqori malakali

Masalan, I (1), II (2), III (3), IV (4), V (5), VI (6), VII (7), VIII (8), IX (9), X (10), XI (11), XII (12), XIII (13), XIV (14), XV (15), XVI (16), XVII (17), XVIII (18), XIX (19), XX (20), XXI (21) asr. Biz yashayotgan hozirgi XXI asr 2001-yilning 1-yanvar kunidan boshlandi.

Oʻzingizni sinang

- ♦ Era – bu
- ♦ Milod – bu
- ♦ Miloddan avvalgi –

Yurtimizda ajdodlarimiz sugʻdiy, xorazmiy, muchal va hijriy kabi yil hisoblaridan foydalanilganlar.

Hijriy yil hisobi. Dunyoning qator davlatlarida hijriy yil hisobi ham qoʻllaniladi. U Arabistonda yaratilgan. Hijriy yil hisobiga paygʻambarimiz Muhammad (s.a.v.)ning milodiy 622-yilning 16-iyulida Makka shahridan Madina shahriga hijrat qilgan (yaʼni koʻchib oʻtgan) vaqti asos qilib olingan. Shu sanadan hijriy birinchi yil hisobi boshlandi.

Oʻzbekiston Respublikasida hijriy yil hisobidan diniy marosimlar kunlarini belgilashda foydalaniladi.

Hijriy yilni milodiy yilga aylantirish:

Biror bir hijriy yilni, masalan, 656-yilni 0,97 ga koʻpaytiramiz. Chiqqan sonni yaxlitlaymiz. Keyin unga 622 ni qoʻshamiz. Natijada, milodiy yil kelib chiqadi.

Shuni yodda tutish kerakki, oʻrtadagi farq bir yilni tashkil etishi mumkin. $656 \times 0,97 = 636,32$, yaxlitlasak 636 boʻladi. Unga milodiy 622-yilni qoʻshamiz – $636 + 622 = 1258$. Demak, hijriy 656-yil milodiy 1258-yilga teng.

Milodiy yilni hijriy yilga aylantirish:

Buning uchun biror bir milodiy yildan, masalan, 1370-yildan 622 ni ayiramiz. Chiqqan sonni 1.03 ga koʻpaytiramiz. Natija sonni yaxlitlaymiz, yaxlitlangan son hijriy yil boʻladi. Bu yerda ham oʻrtadagi farq bir yilni tashkil qilishi mumkin:

$1370 - 622 = 748 \times 1,03 = 770,44$, yaxlitlasak 770-yil hosil boʻladi.

MUSTAQIL ISH

(O'ra-onaungiz yordamida bajarilg)

Milodiy yilni hijriy yilga aylantirg (bu tartixiy sanalarda qanday vogalar bo'lib o'tganligini aniqlang)	1441-yil, 1198-yil	1258-yil	1989-yil, 1991-yil
Hijriy yilni milodiy yilga aylantirg (bunda o'z oila tartixiy vogadan so'ng o'tgan oralg vaqtni aniqlang yillarini aniqlashgiz mumkin)	622-yil	1258-yil	1989-yil, 1991-yil
Miloddan avval yuz bergan	Miloddan avvalgi 329-yil	Miloddan avvalgi 1200-yil	

Atama mazmunini bilib oling

Payg'ambar (xabar keltiruvchi) — Xudoning so'zlarini, ko'rsatmalarini bandalari (kishilar)ga yetkazuvchi vakil, elchi.¹

Savol va topshiriqlar

1. Milod va era tushunchalarining mazmuniga izoh bering.
2. «Miloddan avvalgi» iborasi nimani anglatadi?
3. Qadimda yil hisobi qanday olib borilgani haqida nimalarni bilib oldingiz?
4. Milodiy va hijriy yil hisoblariga qanday vogalar asos qilib olinganligini taqqoslang, ularning o'xshash va farq qiluvchi jihlatlarini aniqlang.

QO'SHIMCHA MA'LUMOTLAR

Muchal yil hisobi. Muchal yil hisobi «xosiyatli» va «mugaddas» deb hisoblangan 12 ta hayvonning nomi (sichqon, sigir, yo'lbars, quyon, baliq, ilon, ot, qo'y, maymun, tovuq, it va to'ng'iz) bilan atalgan 12 yillik davriy yil hisobidir. Bu hayvonlar kishilar hayotida muhim o'rin tutgan. Ajdodlartimiz bu yil hisobidan o'z yoshlarini aniqlashda ham foydalanganlar. Bundan 2300 yilcha oldin qo'llanila boshlagan muchal yil hisobining asosida kishilarning tug'ilgan yillarini hayvonlar nomi bilan atash va ularning har 12 yillik yoshini bir muchal yoshi deb hisoblash belgilangan. Kundalik hayotimizda muchal yilni nishonlab kelimmoqda. Muchal yil hisobi bo'yicha sharqiy Yangi yil — 22-martdan boshlandi.

¹ O'ZME. — T.: «O'ZME», 2003. 6-jild. 646-bet.

F. Yogubova

BESH TASHABBUS

Besh tashabbus kashf etildi, Yaratildi, yetildi. O'gildi Gulistonda, Ish boshlandi Bo'stonda. Bo'kaga keldi karvon, «Bular ne?» — deb el hayron. Nurti eshiklar ochildi, Xalqqa ziyo sochildi. Endi onalar ishlar, Bekor qolmas yoz-qishlar. Bizlar qo'llab turamiz, Faxrlanib yuramiz. Yurtboshim bo'ling omon, Siz doimo xalq tomon. Yurtimiz tinch, el totuv, Kimlarga dir bu orzu. Sizda Temurning qoni, Siz chin O'zbek o'g'loni. Besh tashabbus bo'lsa jam, Yurtda bo'lmash hech kim kam!

Besh tashabbus. Prezident Sh. Mirziyoyev 2019-yilda xalqimizga juda ma'qul bo'lgan, yoshlarning ma'naviyatini yuksaltirish va ularning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish bo'yicha «5 ta muhim tashabbus»ni ilgari surdi. Chunki yoshlarning ongini zararlashga qarshi turli hurujlar kuchaygan bugungi kunda ularning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish o'ta muhim masaladir.

Mazkur tashabbusning **birinchisi** «Yoshlarni musiqa, rassomlik, adabiyot, teatr va san'atning boshqa turlariga qiziqtirish», deb atalishini siz yaxshi bilasiz. Tashabbusning **ikkinchisi** «Yoshlarni jismoniy chiniqtirish, ularning sport sohasida qobiliyatini namoyon qilishlari uchun zarur sharoit yaratishdir».

Uchinchisi esa «Aholi va yoshlar o'rtasida kompyuter texnologiyalari va inretnetdan samarali foydalanishni tashkil etish» deb ataladi.

Tashabbusning **to'rtinchisi** «Yoshlarning ma'naviyatini yuksaltirish, ular o'rtasida kitobxonlikni keng targ'ib etish bo'yicha tizimli ishlarni tashkil etish», deb nomlangan bo'lsa, **beshinchisi** «Xotin-qizlarni ish bilan ta'minlash» deb nomlandi.

Prezidentning 5 tashabbusini hayotga tatbiq etish Toshkent viloyatining Bo'ka tumanidan boshlandi. Tumanda besh tashabbus bo'yicha boshlangan ishlar tuman aholisi hayotiga katta quvonch olib kirdi.

Faoliyati to'xtab qolgan, xarobaga aylangan madaniyat maskanlari, kutubxonalar zamonaviy usulda ta'mirlandi va ishga tushirildi.

Zamonaviy sport maydonchalari barpo etildi. Uchinchi tashabbus bo'yicha esa tumandagi barcha maktablar zamonaviy kompyuter texnikasi bilan ta'minlandi.

To'rtinchi tashabbus bo'yicha 5 ta mahallada kutubxona tashkil etildi. 20 mingdan ziyod badiiy adabiyot tarqatildi. Xotin-qizlarni ish bilan ta'minlash bo'yicha 4 ta mahallada har biri 300 o'rinli 4 ta tikuvchilik korxonasi barpo etildi.

Prezident Sh. Mirziyoyev 2019-yil 1-iyun kuni Bo'ka tumaniga tashrifi chog'ida «Bo'ston» mahallasi timsolida 5 tashabbus bo'yicha amalga oshirilgan ishlar bilan tanishdi. Bu mahallada «Xalq kutubxonasi» tashkil etilgan edi. Madaniyat saroyi va qishloq oilaviy

6-§. TARIXNI O'RGANISHDA ARXELOGIYANING O'RNI

Arxeologlar qanday ishlaydilar? Arxeologiya — o'tmishni moddiy manbalar — yodgorliklar asosida o'rganuvchi fan.

Yodda tuting!

Arxeologiya so'zi lotincha *arxéo* — qadimgi va *logos* — fan, ta'limot so'zlaridan iborat bo'lib, «qadimshunoslik» degan ma'noni anglatadi.

Arxeologlar ish jarayonida

Arxeologik topilmalar

Arxeologiya fani bilan shug'ullanuvchi olimlar *arxeolog* (qadimshunos)lar deb ataladi. Tarixda hech narsa izsiz yo'qolib ketmaydi. Ana shu izni topish arxeologiya fanining vazifasidir.

Arxeologlar o'tmishga oid turli topilmalar (mehnat qurollari, uy-ro'zg'or buyumlari, qurol-yarog'lar, zeb-ziynatlar, uy-joy, ustaxonalar, sug'orish inshootlari va boshqalar)ning qoldiqlarini o'rganadilar. Shu asosda o'tmish haqida ma'lumotlar to'playdilar. Barcha topilmalar arxeologiya yodgorliklari deb ataladi.

Arxeologiya yodgorliklari kishilik jamiyatining yozma tarixigacha bo'lgan davrini o'rganishda muhim ahamiyatga ega.

Arxeologlar dastlab qazilma ishlari o'tkaziladigan joylarni belgilab oladilar. So'ng qazish ishlarini amalga oshiradilar. Topilgan yodgorlikning yoshi va yaratilgan davri aniqlanadi.

O'zbekiston olimlari arxeologik qazishmalar natijasida topilgan yodgorliklarni o'rganish orqali Samarqand shahrining 2750, Qarshi va Shahrisabz shaharlarining 2700, Buxoro, Xiva shaharlarining 2500 va Toshkent shahrining 2200 yoshdaligini aniqladilar.

Sh. Mirziyoyev 2017-yilda 5 qismdan iborat harakatlar strategiyasini e'lon qildi.

Unda birlinchi o'ringa mamlakatimizda ishlab chiqarishni yana ko'paytirish vazifasi qo'yildi. Bundan ko'zlangan maqsad — 2021-yilning oxirida jami ishlab chiqarilayotgan mahsulot hajmini 50 foizga oshirishga erishishdir.

Ikkinchi masala — bu qonun ustuvorligini ta'minlash. Qonun ustuvorligi deyilganda davlat va nodavlat tashkilotlarining, amaldorlarning va fuqarolarning qonunga bo'ysunishi tushiniladi. Qonun ustuvor bo'lmasa, Adolat bo'lmaydi.

Oliy Majlis hamda siyosiy partiyalarining nufuzini yanada oshirish **uchinchi vazifa** qilib qo'yildi. Ma'lumki, 2019-yil 22-dekabr kuni Oliy Majlisga va xalq deputatlari Kengashlariga saylovlar bo'lib o'tdi. Saylovchilar mavjud 5 ta siyosiy partiya tomonidan deputatlikka ko'rsatilgan nomzodlarga ovoz berdilar. Xalq tomonidan saylangan Oliy Majlis deputatlarining asosiy vazifasi — O'zbekistonning o'z oldiga qo'ygan maqsadini ro'yobga chiqarishga xizmat qiladigan qonunlarni yaratish. Shuningdek, viloyat, shahar va tuman deputatlari bilan birgalikda davlat tashkilotlari tomonidan mazkur qonunlarning so'zsiz bajartirishi usidan nazorat olib borish ham deputatlarining vazifalariga kiradi. **To'rtinchi vazifa** — bu aholi turmush farovonligini oshirish, shuningdek, aholining himoyaga muhtoj qismini qo'llab-quvvatlash. Maktabgacha ta'lim, maktab hamda oliy ta'limni rivojlantirish, aholi sog'ligini saqlash ishlari saftini yuqori darajada ko'tarish ham shular jumlasiga kiradi.

Beshinchi vazifaning asosiy maqsadi — avvalo, mamlakatimizning xavfsizligini ta'minlash. Shuningdek, mamlakatimizda yashayotgan turli millatlar o'rtasida totuvlikni kuchaytirish. Turli din vakillarining birligiga bo'lgan o'zaro hurmatini yanada oshirish ham beshinchi vazifa maqsadlaridan biridir. Shuningdek, barcha davlatlar, avvalo, qo'shni mamlakatlar bilan do'stona munosabatlarni har tomonlama kuchaytirish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Harakatlar strategiyasini amalga oshirish borasida o'tgan yillar davomida ulkan ishlar bajarildi. Shu sababli mamlakatimiz har tomonlama shitob bilan rivojlanmoqda.

O'zbekistonda arxeologiya fanini rivojlantirishda o'zbek olimi Muso Saidjonov, keyinchalik Yahyo G'ulomov kabi arxeolog olimlarning xizmatlari katta bo'ldi.

Yodda tuting!

«Akademik Yahyo G'ulomov o'z davrining fidoyi allomasi bo'lgan».¹

Suvosti arxeologiyasi. Suvosti arxeologiyasi arxeologiya fanining yordamchi hisoblanadi. Uning tarixi XX asr boshida grek baliqchilari tomonidan qadimiy haykalni olib ketayotgan kema g'arq bo'lgan joy topilgan vaqtidan boshlandi.

Fransuz olimi Jak Iv Kusto tomonidan **akvalang**ning yaratilishi insoniyatning suvosti merosini o'rganishini yanada yengillashtirdi. Suvosti arxeologiyasi dengiz yoki daryolar sathi ko'tarilishi oqibatida suv ostida qolib ketgan yodgorliklarning qoldiqlarini izlab topish orqali o'tmishdagi kishilar hayoti, ularning turmush tarzi va madaniyatini o'rganadi.

Atama mazmunini bilib oling

Akvalang — odamning suv ostida bemalol nafas olib suzishiga hamda ishlashiga imkon beruvchi havo to'ldirilgan ballonlardan tayyorlangan maxsus qurilma.²

Savol va topshiriqlar

1. Arxeologiya nima o'rganadi?

2. Arxeologiya tarix fanini o'rganishda qanday o'rin tutadi?

¹ *Islom Karimov*. «Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch». — T.: «O'zbekiston» NMIU, 2008. 166-bet.
² O'TIL. — T.: «O'zME». 2007, 1-jild. 61-bet.

Yahyo G'ulomov

Arxeologlar suv ostida

50-§. MILLIY TIKLANISHDAN – MILLIY YUKSALISH SARI

Sh. Mirziyoyevning hokimiyat tepasiga kelishi. Sh. Mirziyoyev 1957-yilda Jizzax viloyatida shifokor oilasida tug'ildi. 1981-yilda esa Toshkent irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash muhandisligi institutini tamomladi. Shundan so'ng turli joylarda, shuningdek, Jizzax va Samarqand viloyatlarida viloyat hokimi lavozimlarida mehnat qildi. Uning hokimligi davrida bu viloyatlarda katta ijobiy o'zgarishlar amalga oshirildi. Sh. Mirziyoyevning rahbarlik qobiliyatini to'g'ri baholay olgan Birinchi Prezident I. Karimov uni Bosh vazir lavozimiga tayinladi. U 2016-yilgacha 13 yil davomida O'zbekiston Respublikasi Bosh vaziri lavozimida ishlab keldi.

2016-yilning 2 sentabrida I. Karimov vafotidan so'ng vaqtincha Prezident lavozimini bajaruvchi etib tayinlandi. Shu yilning 4-dekabrida esa O'zbekiston Respublikasi Prezidenti etib saylandi.

Harakatlar strategiyasi. 1991–2016-yillar oralig'ida o'tgan 25 yil ichida O'zbekistonda milliy tiklanish amalga oshdi. Ya'ni O'zbekiston har tomonlama mustahkam oyoqqa turdi. Jahon hamjamiyati orasida o'zining munosib o'rnini egalladi. Endigi vazifa milliy yuksalishga erishishdir.

Bu – mamlakatimiz iqtisodiy taraqqiyotda yaqin 10–15 yil ichida rivojlangan 50 ta davlat qatoridan joy olishi lozim deganidir. Ikkinchidan, shunga yarasha xalqimiz hayoti darajasi va turmush sifatining har tomonlama yuqori bosqichga ko'tarilishi deganidir. Bu maqsadga erishish uchun O'zbekiston Respublikasi Prezidenti

3. O'zbekistonning arxeolog olimlari ishlari haqida nimalarni bilib oldingiz?
4. Suvosti arxeologiyasining ahamiyati haqida nimalarni bilib oldingiz?
5. Siz yashayotgan hududda arxeologik qazishma ishlari olib borilganmi? Agar olib borilgan bo'lsa, u haqda qisqacha ma'lumot to'plang.

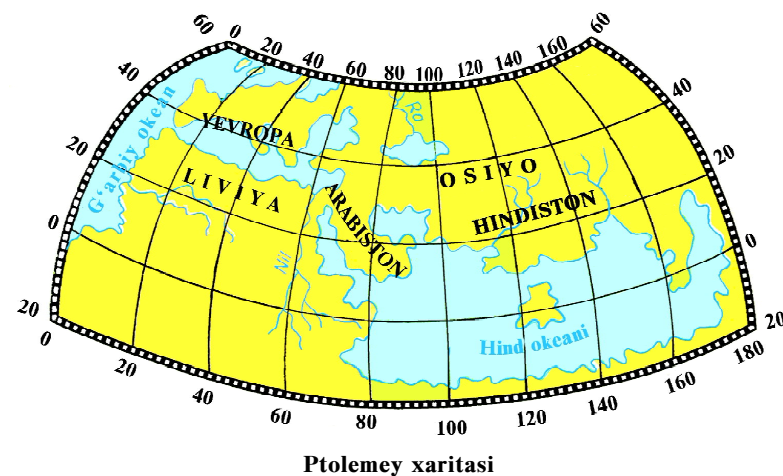
MUSTAQIL ISH

O'zingizga ma'lum arxeologik yodgorliklar va ularning joylashgan hududlarini yozib, jadvalni to'ldiring.

T/r	Arxeologik yodgorlik nomi	Joylashgan hududi

7-§. DUNYO XARITASI TARIXI

Dastlabki xaritalar. Shunday fanlar borki, ularni xartasiz o'rganish juda qiyin kechadi. Tarix va geografiya fanlari shunday fanlar hisoblanadi.

Ptolemy xaritasi

Nihoyat, 2018-yilda BMT rahnomaligida Orol bo'yi mintaqasi uchun maxsus jamg'arma tuzildi.

To'g'ri, Orol dengizini hech qachon oldingi holatiga qaytarib bo'lmaydi.

Biroq uning tevarak-atrofga, insonlarga va boshqa jonzorlarga halokati ta'sirini kamaytirish mumkin.

«Orol dengizi kattaligi bo'yicha qachonlardir dunyodagi to'rtinchi ko'l edi. Mening safarim sayyoramizga nisbatan e'tiborsizlikning fojia-viy asoratlari e'tib qo'ydi. Ayni paytda ogilona qo'llab-quvvatlash yordamida jamoatchilik ushbu holatni o'zgartira olishi mumkinligiga ham shohid bo'ldim», deb bayonot berdi BMT Bosh kotibi A. Guterrih.

- O'zingizni sinang**
- ◆ 1999-yil 16-fevralda — ...
 - ◆ 2001-yilda AQSHda ...
 - ◆ 2005-yilda Andijonda ...

Atama mazmunini bilib oling

Aqida — to'g'riligiga shubha qilmasdan, muhokama yuritmasdan ishonilishi lozim bo'lgan qoidalar.¹

Savol va topshiriqlar

1. Qanday kuchlar insoniyat tinchligiga xavf solmoqda?
2. Mintaqaviy mojaroalar va uning insoniyatga solayotgan xavfi haqida so'zlab bering.
3. Xalqaro terrorchilikning insoniyat tinchligiga solayotgan xavfi haqida nimalarni bilib oldingiz?
4. Diniy aqidaparastlarning maqsadlari nima va ular O'zbekistonda qanday jinoyatlar sodir etdilar?
5. Ekologiya muammolarining paydo bo'lishiga nimalar sabab bo'ldi?
6. «Orol fojiasi» nima va O'zbekiston hukumati uning ogibatlari kamaytirish borasida qanday ishlarini amalga oshirmoqda?

Xarita — Yer yuzasi, osmon jismlari yoki osmon gumbazining qog'ozga kichraytirilib tushirilgan tasviri.

Yodda tuting!

Abu Rayhon BERNIY xartasi

Turli xalqlar o'rtasida savdo aloqalarining o'sishi, harbiy yurishlar va uzqoq o'likalaraga uyushtirilishi lozim bo'lgan sayohatlar xaritalarining yaratilishiga sabab bo'ldi. Miloddan avvalgi III asrda qadimgi yunon olimi Era-

stostfen birinchi bo'lib Yer shari yuzasining xartiasini tuzgan. Bu xaritada Janubiy Yevropa, Shimoliy Afrika va G'arbiy Osiyo tasvirlangan. Qadimgi yunon olimi Ptolemey, buyuk bobolarimiz Muhammad al-Xorazmiy, Abu Rayhon Berniyy va Mahmud Koshg'ariylar ham o'z davrlari uchun muhim xaritalar yaratgan edilar.

Globusning yaratilishi. Globus — Yer sharining kichik masshtabdagi sharsimon nusxasi. Tarix va geografiya fanlarini o'rganishda globus ham muhim ahamiyatga ega.

Yodda tuting!

Globus — lotincha so'z bo'lib, o'zbek tilida «shar» degan ma'noni anglatadi.

Globus

Globusda Yer shari juda kichraytirilgan holda tasvirlanadi. Dastlabki globusni mil. avv. II asrda yunonistonlik olim Krates yaratgan. Buyuk bobomiz Abu Rayhon Berniyy o'z davri uchun ancha mukammal globusni yaratgan edi. XV asrda Samarqandda — Mirzo Ulug'bek rasadxonasida yanada mukammalroq globus yaratildi.

Ekologik muammolar. Insoniyat xavfsizligiga ekologiya, ya'ni atrof-muhitning, Yer va suvning ifloslanishi katta xavf solmoqda.

Bu muammo insonlarning tabiatga nooqilona, hatto vahshiyona munosabati oqibatida kelib chiqdi.

Dunyo mamlakatlari qatori O'zbekiston ham ekologik muammolardan xoli emas. O'zbekistonni, ayniqsa, «Orol fojiasi» deb ataluvchi ekologik muammo qattiq tashvishga solmoqda.

Orol fojiasi uzoq yillar davomida Orol dengiziga Amudaryo va Sirdaryodan yetarli miqdorda suv oqib bormaganligi oqibatida kelib chiqdi. Bir paytlar noyob va go'zal bo'lgan Orol dengizi bugungi kunda deyarli qurib va yo'qolib borayotgan suv havzasiga aylanib qoldi.

Bor suvning ham sho'rlanish darajasi o'nlab baravar oshib ketdi. Dengiz jon-zotlarining yashashi uchun yaroqsiz bo'lib qoldi. Natijada, deyarli barcha hayvonot va o'simlik dunyosi halokatga uchradi. Orolni hech bo'lmaganda hozirgi holatda saqlab qolish niyatida O'zbekistonning Birinchi Prezidenti Islom Karimovning tashabbusi bilan Markaziy Osiyoning besh davlati o'rtasida «*Orolni qutqarish xalqaro jamg'armasi*» tashkil etildi.

Islom Karimov BMT minbarida turib dunyo jamoatchiligiga: «Orol muammosi — bu, ushbu mintaqada yashayotgan, BMTdek nufuzli tashkilotga umid bilan yordam so'rab murojaat qilayotgan millionlab odamlarning muammosidir», — deya nutq so'zladi.

Prezident Sh. Mirziyoyev ham BMT yalpi yig'ilishida Orol muammosi masalasida xalqaro hamjamiyatga yana murojaat qildi. O'zbekistonning sa'y-harakati bilan BMT Bosh kotibi **A. Guterrish** Orol bo'yiga tashrif buyurdi. Orol fojiasi oqibatlarini o'z ko'zi bilan ko'rdi.

**O'zbekiston Prezidenti
Sh. Mirziyoyev va
BMT Bosh kotibi
A. Guterrish**

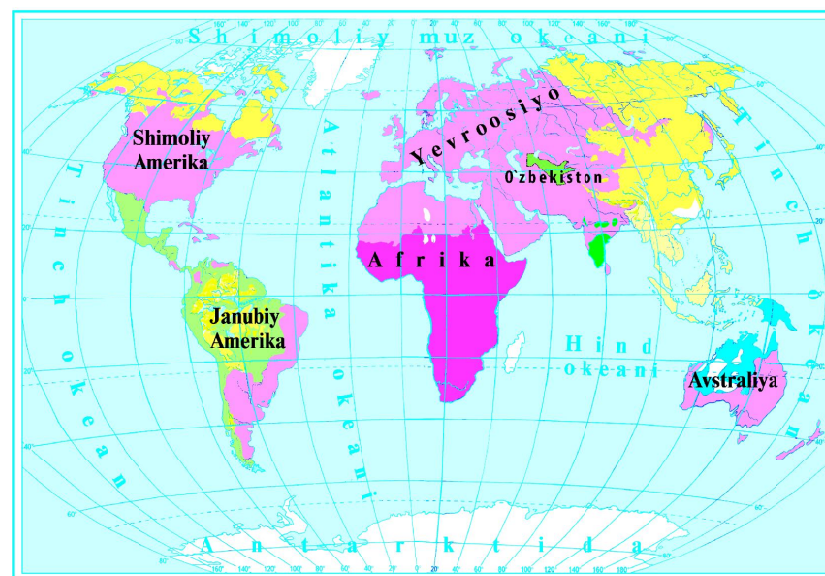
Afsuski, bu globus Ulug'bekning o'limidan keyin yo'q qilib yuborildi. XV asr oxirlarida esa nemis geografi va sayyohi Martin Bexaym «Yer olmasi» deb atalgan globusni yaratdi.

Bu globus o'zida Amerika qit'asining kashf etilishi arafasidagi Yer yuzasini aks ettirgan.

O'zingizni sinang

- ♦ Xarita — bu ...
- ♦ Dunyoda birinchi mukammal globusni ... yaratgan.

Zamonaviy xaritalar. Hozirgi tarix va geografiya darslarida zamonaviy xaritalardan foydalaniladi. Ular har tomonlama mukammal bo'lgani uchun zamonaviy xarita deyiladi. Tarix darslarida, asosan, «Dunyo siyosiy xaritasi»dan, mavzuli xarita, shuningdek, «O'zbekiston Respublikasining siyosiy-ma'muriy xaritasi»dan foydalaniladi.

Hozirgi dunyoning xaritadagi tasviri

Dunyo siyosiy xaritasi jahondagi davlatlarning qit'alar bo'yicha bugungi joylashuvi holatini aks ettiruvchi xaritadir. Siyosiy xaritada davlatlarning nomi, chegaralari va davlat poytaxtlari aks etgan bo'lad. «Siyosiy-ma'muriy xarita»da esa davlatdagi viloyatlar, tumanlar aks ettiriladi. Masalan, O'zbekiston Respublikasining siyosiy-ma'muriy xartiasida Toshkent shahri, Qorag'alpog'iston Respublikasi va 12 ta viloyatning nomlari va markazlari aks etgan. Ayni paytda davlatimiz chegarasi ham belgilab qo'yilgan.

O'zbekiston Respublikasi hududining xaritadagi tasviri

Atama mazmunini bilib oling

Rasadxona — maxsus asboblardan osmon jismlarini kuzatish bilan shug'ullanuvchi ilmiy muassasa.¹

¹ O'TIL. — T.: «O'ZME», 2003. 3-jild. 351-bet.

Xalqaro terrorchilik va diniy ekstremizm. XX asr oxiridan boshlab xalqaro terrorchilik insoniyat boshiga katta kulfat solib kelmoqda. Xalqaro terrorchi kuchlar davlat rahbarlariga, elchilarga suiqasd qilish va o'g'irlash, odamlarni garovga olish, xalqaro tashkilotlar binolarini, aeroport va vokzallarni portlatish, samolyotlarni olib qochish kabi dahshatli jinoyatlarni sodir etmoqdalar. Hozirgi kunda dunyoning hech bir davlati o'zini xalqaro terrorchi-lik xavfidan xoli deb hisoblay olmaydi. Xalqaro terrorchi kuchlar 2001-yilning 11-sentabrda, hatto AQSHda ham mudhish jinoyat sodir etdilar. Terrorchilar shu kuni havoda egallab olgan samolyotlarda Nyu-York shahrida joylashgan xalqaro «**Savdo markazi**»ning osmon-par binosini vayron qildilar. Oqibatda, minglab kishilar halok bo'lishdi. XX asr oxirlarida diniy ekstremizm ham kuchaydi.

Ekstremizm — maqsadga erishishning keskin choralar — zo'ravonlik, kuch ishlatish va terror qilish yo'li deganidir. Ekstremizmi diniy aqidaparastlik vujudga keltirdi.

Diniy aqidaparastlik eskirgan diniy qoidalarni saqlab qolish uchun kurashmoqchidir. Diniy aqidaparastlar Yer yuzining turli mam-lakatlarda, jumladan, O'zbekistonda ham diniy qonunlar asosida bosh-qariladigan davlat barpo etish uchun kurashdilar. Ular 1999-yilning 16-fevralida Toshkentda O'zbekistonning Birinchi Prezidenti Islom Karimovga nisbatan suiqasd uyushtirdilar. 2005-yilda esa Andijon shahrida bosh ko'tarib hokimiyat binosini bosib oldilar. Biroq O'zbekiston xalqi ularni qo'llab-quvvatlamadi. Oqibatda, aqidaparastlarning rejalari barbod bo'ldi. Biroq aqidaparast kuchlar Iroq va Suriyada hokimiyatni bosib olish uchun shafqatsiz kurash olib bordilar. Lekin maqsadlariga erisha olmadilar. Afsuski, diniy aqidaparast kuchlar o'z maqsadlaridan hamon voz kechgan emaslar.

O'zingizni sinang

- ♦ Diniy aqidaparastlik — bu ...
- ♦ Terrorchilik — ...

49-§. DUNYO XAVFSIZLIGIGA TAHDID

Insoniyat tinchligiga xavf solayotgan kuchlar. Bugungi kunda insoniyat tinchligiga *mintaqaviy mojarolar, xalqaro terrorchilik, diniy ekstremizm* hamda *ekologik muammolar* dahshatli xavf solmoqda.

O'zbekistonning Birinchi Prezidenti Islom Karimov 1997-yildayoq «O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida» nomli asarida bularning insoniyat tinchligiga solayotgan xavfining ko'lami va oqibatlari haqida ogohlantirgan edi.

Mintaqaviy mojarolar va ularning xavfi. Mintaqaviy mojarolar — Yer yuzining biror-bir qismida joylashgan davlatlar o'rtasida kelib chiqadigan o'zaro nizo yoki birorta davlat hududida yuz berayotgan fuqarolar urushidir. Qo'shnimiz Afg'onistonda sodir bo'lgan fuqarolar urushi bunga yorqin misoldir. Bu davlat fuqarolari 40 yildan ortiq davrdan beri tinchlik nima ekanligini bilishmaydi.

Mintaqaviy mojarolarning insoniyat tinchligiga soladigan xavfi nimada?

Avvalo, ular qo'shni davlatlardagi tinchlikni xavf ostiga qo'ydi. *Ikkinchidan*, fuqarolar urushi qochoqlar muammosini keltirib chiqardi. *Uchinchidan*, mintaqaviy mojarolarga tortilib qolgan hududlarda giyohvand moddalar aylanmasi ko'paydi. Xalqaro terrorchilik kuchaydi. Noqonuniy qurol-yarog' savdosining avj olishiga olib keldi.

Savol va topshiriqlar

1. Xarita nima va u tarix fanini o'rganishda qanday ahamiyatga ega?
2. Dastlabki xaritalar qayerlarda va kimlar tomonidan yaratilgan?
3. Globus nima va u nima uchun kerak?
4. Qanday xaritalar zamonaviy xaritalar deyiladi? Ularga misollar keltiring.

MUSTAQIL ISH

Geografiya darslarida olayotgan bilimlaringizga tayanib, yashayotgan hovlingizning xaritasini chizing. Bu ishni bajarishda geografiya o'qituvchingizdan maslahat so'rashni unutmang.

8-§. ENG QADIMGI ODAMLAR VA ULARNING MANZILGOHLARI

Odanning qadimgi manzilgohlari. Odamzod birdaniga hozirgi qiyofaga ega bo'lmagan. Shuningdek, birdaniga hozirgi aql-idrokka ham ega bo'lib qolmagan. Bu bir necha million yillik taraqqiyot natijasidir. Olimlarning hisobiga ko'ra, Yer yuzida odam bundan 3—2 million yillar oldin paydo bo'ldi.

Olimlar dastlabki odamning suyak qoldiqlarini ilk bor Afrika, keyinchalik Osiyo qit'asidan topdilar. Ushbu suyak qoldiqlaridan ularning tashqi qiyofalarini tikladilar. Dastlabki odamning suyak qoldiqlari Afrikaning Zinji deb ataluvchi hududidan topilgan uchun unga fanda **Zinjanthrop** («Zinji odami») deb nom berildi.

Dastlabki odamlar yashagan manzilgohlardan juda sodda mehnat qurollarining qoldiqlari ham topildi.

Dastlabki mehnat qurollari yasay olgan ajdodlarimiz homo sapiens ishbilarmon (uquvi bor) odam deb ataldi. «Ishbilarmon odam» dastlabki mehnat qurollari toshdan yasagan. Shuning uchun ham insoniyat tarixining boshi Tosh asri (Tosh davri) deb ataldi. Tosh asri insoniyat tarixida juda uzoq davom etdi.

Ajdodlarimiz bir-birlaridan tashqi qiyofasi, yaratgan mehnat qurollari, ularning sifati va mehnat malakalari bilan farq qilgan. Dastlabki ajdodlarimiz to'da-to'da bo'lib yashaganlar.

Osiyodagi qadimgi manzilgohlari. Osiyoda qadimgi odamlarning manzilgohlari Indoneziya va Xitoy hududlaridan topilgan. Indoneziya hududidan topilgan insoniyatning zinjanthropdan keyingi ajdodi

yaponiyalik olimning xalqaro Nobel mukofotiga sazovor bo'lgani ham isbotlaydi. Ularning 6 nafari esa eng mashhur Nagoya universiteti olimlaridir. Shuning uchun ham Prezident Sh. Mirziyoyev mashhur Nagoya universitetiga ham bordi. Prezidentimizga mazkur universitetning faxriy doktori ilmiy unvoni berildi. Bu universitetda 30 nafar o'zbekistonlik yoshlar ham ta'lim olmoqda.

O'zbekiston va AQSH o'rtasidagi hamkorlik aloqalari ham rivojlanib bormoqda. 2018-yilda O'zbekiston Prezidenti Sh. Mirziyoyev AQSH Prezidenti D. Trump taklifiga ko'ra amaliy tashrif bilan AQSH da bo'lib, hamkorlik aloqalarini yangi bosqichga ko'tarish borasida muzokaratlar o'tkazdi.

Prezident Sh. Mirziyoyev qo'shni Tojikiston, Qirg'iziston, Qozog'iston, Turkmaniston va Afg'oniston davlatlari bilan ham munosabatlarni har tomonlama rivojlantirmoqda.

Tarixiy shaxs nomlari va atamalar mazmunini bilib oling

Alfred Nobel — shvetsiyalik ixtirochi, dunyoda birinchi bo'lib **dinamit** (portlovchi modda)ni ixtiro qilgan. O'limidan oldin o'z boyliklari hisobidan xalqaro mukofot ta'sis etishni vasiyat qilgan.

Korporatsiya — rivojlangan yirik hissdorlik jamiyati.

Savol va topshiriqlar

1. O'zbekiston va Rossiya Federatsiyasi munosabatlari O'zbekistonning boshqa davlatlar bilan munosabatlaridan qaysi jihatlari bilan farq qiladi?

2. O'zbekistonning Osiyodagi hamkor davlatlar bilan munosabatlarga oid ma'lumotlarni qayd eting.

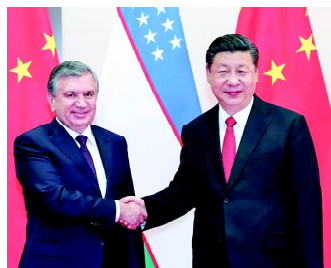
3. Siz AQSH haqida yana nimalarni bilasiz? Sinfdoshlaringiz bilan o'rtoqlashing.

laridan biri hisoblanadi. Janubiy Koreya bilan hamkorlik O'zbekistonning dunyoda yengil avtomobil ishlab chiqaruvchi davlatga aylanishida muhim rol o'ynadi. Janubiy Koreyaning «DAEWOO» kompaniyasi bilan hamkorlikda Asaka shahrida avtomobil zavodi qurildi.

1996-yil 26-mart kuni birinchi avtomobil ishlab chiqarildi. Shu tariqa O'zbekiston dunyoda avtomobil ishlab chiqaruvchi 28-davlatga aylandi.

O'zbekiston-Yaponiya hamkorlik aloqalari ikki davlat uchun ham birdek manfaatli. Ma'lumki, Yaponiya dunyoning eng rivojlangan davlatlaridan biri. Yaponiya ixtirolariga duch kelmagan, uning aqlga sig'mas darajadagi yuksak texnologiyalaridan hayratga tushmaydigan odam topilmasa kerak.

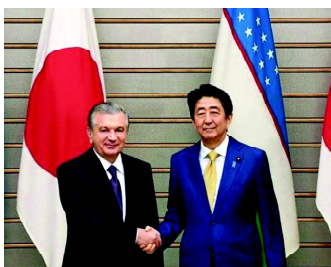
O'z oldiga 2030-yilga borib dunyoning rivojlangan 50 ta davlati qatoriga kirishni rejalashtirgan O'zbekiston uchun bu mo'jizakor davlat bilan aloqalarni har tomonlama rivojlantirish juda muhimdir. Shuning uchun ham O'zbekiston Prezidenti Sh. Mirziyoyev 2019-yilning 17-20-dekabr kunlari Yaponiyaga tashrif buyurdi. Bu hodisa dunyo jamoatchiligi tomonidan tarixiy tashrif deb e'tirof etildi. Yaponiya Bosh vaziri S. Abe muzokaralar chog'ida Yaponiyaning «O'zbekiston bilan yelkadosh bo'lib, qo'lni-qo'lga berib ildam yurishini ta'kidladi. Yaponiyada ilm-fan nihoyatda taraqqiy etgan. Buni 30 ga yaqin

**O'zbekiston Prezidenti
Sh. Mirziyoyev va Xitoy Xalq
Respublikasi raisi Si Szinpin**

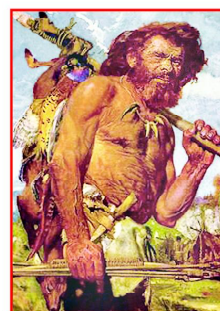
**Nobel mukofoti
laureati medali**

**Yaponiya bosh vaziri Abe va
Prezidenti Sh. Mirziyoyev**

Neandertal odam

**Kromanyon odam
(Fransiya)**

pitekantrop (u Yava odami deb ham ataladi). Xitoy hududidan topilgan ajdod esa **sinantrop** (Xitoy odami) deb ataldi. Ular bir-birlaridan tashqi qiyofasi, foydalangan mehnat qurollari, ularning sifati va mehnat malakalari bilan farq qilgan.

Sinantropning aql-farosati tabiiy olovdan foydalanishga ham yetgan. Ular yashin tufayli o'rmon yong'inlari kelib chiqqanda olovni saqlab qolishni o'ylab topdilar.

Bu esa insoniyat erishgan eng katta yutuqlardan biri bo'ldi. Sinantropga tengdosh odam suyak qoldiqlari Farg'ona vodiysining Selung'ur g'oridan topildi.

Insoniyatning sinantropdan keyingi ajdodi neandertal odam deb ataladi. Uning suyak qoldiqlari Germaniyaning Neandertal vodiysidan topilgan. Ular yashagan davrda Yevropa sovib ketgan. Sovuqdan saqlanish zarurati esa neandertal odamni hayvon terisidan kiyim o'mida foydalanishga va go'shtni olovda pishirib yeyishga o'rgatdi. Bundan tashqari neandertallar vafot etgan odamlarni birinchi bo'lib dafn etishgan."

Ayni paytda odamning tashqi qiyofasi, aql-idroki va mehnat quroli yasay olish malakasi tobora mukammallashib bordi.

Aql-idrokli odam. Nihoyat, bundan 40–14 ming yillar avval hozirgi qiyofaga ega bo'lgan odam suyaklari qoldiqlari Fransiyaning Kromanyon g'oridan topildi.¹ Unga «**kromanyon odami**» nomi berildi. Olimlar ularni ayni paytda «aql-idrokli odam», «ongli odam» deb atadilar. Ular bugungi qiyofadagi odamlar edi. Shu davrdan boshlab odamlar urug'-urug' bo'lib yashashga o'tishgan.

¹ Q. Rajabov va bosh. JTMS. — T.: «Sharq» NMAK, 2011. 8-bet.

 O'zingizni sinang
♦ «Ishbilarmon odam» — ...
♦ ... «aql-idrokli odam» edi.

Ular oddiy gap tuza bilganlar. O'zbekistonda kromanyon odamlar zamonodoshlarining manziligohlari Samarqanddagi Siyobcha soyi bo'yida va Toshkent viloyatining Ko'lbuloq (Angren) manziligohidan topildi.

Qadimgi ajdodlarniz dastlab tabiatda bor bo'lgan yemaklarni iste'mol qilganlar. Ayni paytda ovchilikni ham o'rganishgan. O'q-yoy ixtiro qilinsach, ovchilik yanada rivojlandi. Vaqlar o'tishi bilan esa dehqonchilik, chorvachilik va hunarmandchilikni ham o'rganib olganlar. Mehnat qurollari tobora takomillashtirib bordi.

 Atama mazmunini bilib oling
Yava — Indoneziyadagi orollardan birining nomi.

- Savol va topshiriqlar**
1. Odamzodning eng qadimgi ajdodlari haqidagi ma'lumotlar qanday to'plangan?
 2. Odamzodning uzog tarvaqiyot bosqichining turli davrlarida yashagan ajdodlari bir-biridan qaysi jihatlari bilan farq qilgan?
 3. Qanday omil odamzod ajdodlarining yashab qolishida va bugungi qiyofadagi odamga aylanishida hal qiluvchi rol o'ynagan?

MUSTAQIL ISH

Odamzodning qadimgi ajdodlari va ular hayotiga oid

MA'LUMOTLAR

(Jadvalni to'ldiring)

T/r	Savollar	Javoblar
1	Qadimgi odamlarning suyak qoldiqlari topilgan joylar	
2	Mehnat qurollari	
3	Mashg'ulotlari	

MUSTAQIL ISH

1. Mahallangizda bu yil Navro'z qanday nishonlanganligi haqida ma'lumot to'plab keling.
2. Mahallangizda Ramazon va Qurban hayitlarining qanday nishonlanishi haqida ma'lumot to'plab keling.

48-§. O'ZBEKISTON VA JAHON

O'zbekiston — teng huquqli hamkor. O'zbekistonning davlat mustaqilligi dunyo davlatlari tomonidan birin-ketin tan olini. Mustaqil O'zbekiston chet davlatlar bilan o'zaro tenglik asosida hamkorlik qilishni boshladi. Bugungi kunga kelib dunyoning 100 dan ortiq davlatlari bilan ana shunday hamkorlik aloqalari o'rnatilgan.

Ular orasida Rossiya, Xitoy, Janubiy Koreya, Yaponiya va Amerika Qo'shma Shtatlari kabi yirik davlatlar ham bor.

Jumladan, Rossiya Federatsiyasi va O'zbekiston o'rtasida ittifoqchilik munosabatlari haqida shartnoma imzolangan. Bundan tashqari Rossiya Federatsiyasi O'zbekistonning eng yirik savdo hamkori hamdir.

O'zbekiston va Xitoy o'rtasidagi hamkorlik natijasida mamlakatimiz hududida bir nechta qo'shma korxonalar tashkil etildi. Ularda ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar natijada o'zbekistonda balki chet davlatlarda ham sotilmoqda. Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev va Xitoy Xalq Respublikasi raisi Si Szinpin o'rtasida bo'lib o'tgan uchrashuv chog'ida hamkorlik aloqalarini yanada kengaytirishga kelishib olindi.

O'zbekiston Prezidenti
Sh. Mirziyoyev va
Rossiya Federatsiyasi
Prezidenti Vladimir Putin

da boshqa xalqlar vakillari bilan tinch-totuv yashab kelgan bag'rikeng, do'stlikni qadrllovchi xalq. Mustaqillik yillarida hukumatimiz millatlararo totuvlikni yanada mustahkamlash choralari ko'rdi. Avvalo, O'zbekistonning har bir fuqarosi qaysi millatga mansubligidan qat'i nazar, qonun oldida teng deb e'lon qilindi. Har bir fuqaroning qalbiga, ongiga yagona Vatan g'oyasi singdirila boshlandi.

O'zbek tiliga davlat tili maqomi berilgan bo'lsa-da, boshqa tillar ham kamsitilgani yo'q.

Chunonchi, Respublikamiz umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'qitish o'zbek tilidan tashqari, yana 6 tilda (qoraqalpoq, rus, tojik, turkman, qozoq va qirg'iz tillarida) olib borilmoqda. Darsliklar ham 7 tilda nashr qilinmoqda.

Barcha millat va elatlarning tillari, urf-odatlar va an'analari qonun himoyasiga olindi. Ularning rivojlanishi uchun barcha sharoitlar yaratildi.

Boshqa millat vakillariga milliy ehtiyojlarini erkin qondirishlari uchun o'z milliy-madaniy markazlarini tuzishga ruxsat etildi.

O'zingizni sinang

- ♦ O'zbekistonda ... yashaydi.
- ♦ O'zbekistonda 16 ta ...

Atama mazmunini bilib oling

Hadis ilmi — Muhammad payg'ambar (s.a.v.)ning aytgan so'zlari, qilgan ishlari va ko'rsatmalarini to'plab, ularning ishonchlilarini tanlash ilmi.

Savol va topshiriqlar

1. «Qadriyat» so'zining ma'nosiga izoh bering. Nega qadriyatlarni tiklash zarur edi?
2. O'zbekistonda o'zbek xalqining asriy qadriyatlari tiklanganligiga dalillar keltiring.
3. Millatlararo totuvlik qanday ta'minlandi?
4. «Diniy bag'rikenglik» tushunchasiga ta'rif bering. O'zbekistonda diniy bag'rikenglikni mustahkamlash borasida qanday ishlar amalga oshirildi?

9-§. SAN'ATNING PAYDO BO'LISHI

Ilk san'at namunasi. Qadimgi ajdodlarimiz qoyatoshlarga chizib qoldirgan rasmlar ilk san'at namunalaridir. Qoyatosh suratlarining o'ziga xos tomoni shundaki, ular insoniyat tomonidan hali yozuv paydo bo'lmazidan oldin yaratildi. Bu san'at namunolari olimlarning qadimgi davr tarixini yaratishlarida muhim manba hisoblanadi. Ularda qadimgi odamlarning kundalik hayoti, turmush tarzi, mashg'ulotlari va odatlari ifodalangan.

Rassom ish ustida

Ayniqsa, ajdodlarimizning eng qadimgi mashg'uloti — hayvonlarni ovlash manzarasi ko'p uchraydi. Bu suratlar tarix uchun o'sha davrda odamlar ko'proq qanday hayvonlarni ovlaganligi va ular buni qay tarzda bajarganligi haqida qiziqarli ma'lumotlar beradi.

Altamira g'oridagi suratlar

Altamira, Kapovaya va Lasko g'orlari.

Mil. avv. 15—8-ming yilliklarda qoyatosh suratlarini dastlab kromanyon odamlari yaratganlar.¹

Bu davrda qadimgi rassomlar suratlarini, asosan, qoyalarga o'yib ishlaganlar. Ularning bir qismi Ispaniyadagi dunyoga

¹ O'zME. — T.: «O'zME», 2003. 5-jild. 376-bet.

mensinsashlik yoki past nazar bilan qarash yot narsa. U asrlar davomimillat va elat vakillari yashaydi. O'zbek xalqi uchun boshqa xalqlarga

Mamlakatimizda millatlararo totuvlik. O'zbekiston 130 dan ortiq

Ular «Milliy tiklanishdan — milliy yuksalish sari» deb nomlangan bosh g'oyamizni amalda ro'yobga chiqartirish yo'lida baholi qudrat mehnat qilmogdalar.

yanada mustahkamlandi.

amal qiluvchi mamlakatimiz fuqarolari o'rtasida diniy bag'rikennglik

Shu tariqa turli diniy e'tiqodlarga

Shu tariqa turli diniy e'tiqodlarga

erkin amalga oshirishlari uchun sharoit

liklari belgilab qo'yildi. O'z faoliyatlarini

Ularining gonun oldida teng ekan-

kilot faoliyat ko'rsatmoqda.

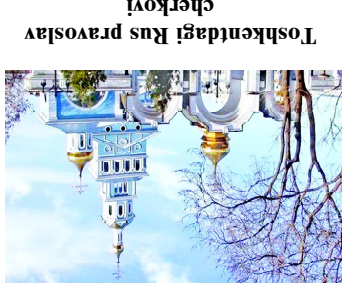
16 ta diniy e'tiqodga mansub diniy tash-

xalq. Bugungi kunda Respublikamizda

O'zbek xalqi azaldan bag'ri keng

lardan to'la xoli bo'loiganicha yo'q.

Afsuski, dunyo o'zaro diniy qirg'in-

Toshkentdagi Rus pravoslav cherkovi

Yodda tuting! Diniy bag'rikennglik — Vatani bir, biroq diniy e'tiqodlari har xil bo'lgan fuqarolarning bir-birlarining diniy e'tiqodini hurmat qilishidir. Yagona ulug' maqsad yo'lida jipslashib, hamkor va hamjihat bo'lib yashashlaridir.

mustahkam qaror topganligiga ham bog'liqdir.

fugarolarining tinch-totuv yashashi diniy bag'rikennglikning nechog'lik

Diniy bag'rikennglik. Har bir davlat hayotining osoyishta kechishi,

etiladi.

Islom dinining muqaddas kitobi — **Qur'oni Karimning** mazmuni

va **Muhammad payg'ambar (s.a.v.)**ning hadislati o'zbek tilida nashr

gillandi.

esa **Ramazon hayitlarining** birtinchi kuni dam olish kuni deb bel-

busi bilan 1991-yildan boshlab **Qurbon hayiti** va 1992-yildan boshlab

O'zbekistonning Birtinchi Prezidenti Islom Karimovning tashab-

darasidan topilgan sher, yo'lbars, bars kabi yirtqich hayvonlarning

Xususan, Navoiy viloyatidagi Qoratog' tizmasidagi Sarmishsoy

namunalari aniqlangan.

berilgan. O'zbekistonda 100 dan ortiq ana shunday nodir san'at

Suratlarga cho'p, qamish, suyak va qushlarning pati vositasida jilo

Ular turli moddalar qorishmasidan bo'yog' tayyorlashni bilganlar.

Ikkinchi usulda ilk rangtasvir ustalarining mahorati ko'zga tashlanadi.

toshlarni o'yib hosil qilingan. Bu usul fanda *nuqtali usul* deb ataladi.

Keyinchalik rasmlar uchi o'tkir tig'li temir va po'lat asboblari bilan

xil usulda — urib cho'kichlash va tabiiy bo'yqlar yordamida ishlangan.

noyob san'at turi juda qadimdan paydo bo'lgan. Suratlar, asosan, ikki

O'zbekiston hududidagi qoyatosh suratlari. O'zbekistonda ushbu

dunyosini yanada yaxshiroq tasavvur qilishga imkon beradi.

saglanib qolishiga sabab bo'lgan. Ularni o'rganish qadimiy hayvonot

Bu esa suratlarning hozirgi davrgacha deyarli hech bir o'zgarishsiz

lamdan foydalanishgan.

bo'yashda esa tayogqcha yoki hayvon junidan tayyorlangan mo'yqa-

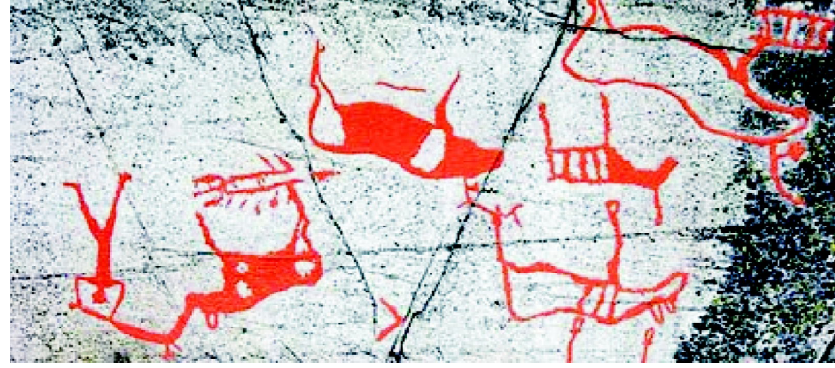
tayyorlangan rangli bo'yog'qlardan, tosh devorlardagi rasmlarni

ustalari hayvonlarni tasvirlashda turli moddalar qorishmasidan

distondagi Kapovaya g'oridan topilgan. O'sha zamon tasviri san'at

mashhur Altamira va Fransiyadagi Lasko g'orlaridan hamda Boshqir-

Lasko g'oridagi suratlar

Unga ko'ra, 21-oktabr sanasi «O'zbek tili bayrami kuni» deb belgilandi. Asosiy e'tibor Davlat tilining sofligini saqlashga, uni boyitishga hamda aholining nutq madaniyatini oshirishga qaratiladigan bo'ldi. Zero, o'zbek tili milliy o'zligimiz va mustaqil davlat-chiligimizning timsolidir.

Navro'zning tiklanishi. Navro'z bayrami xalqimizning qadimiy qadriyatidir. U qadimda shunday e'zozli bayram bo'lganki, u nishonlanayotgan kunlarda, hatto urushlar to'xtatilgan.

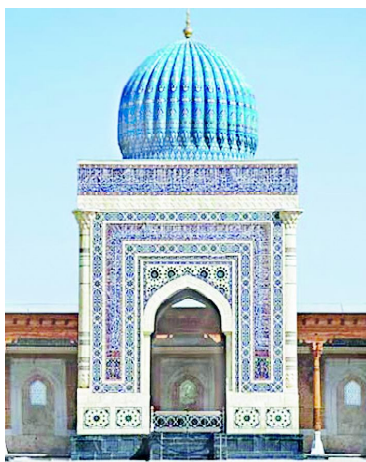
Navro'z yaxshilik, mehr-oqibat va muruvvat bayrami sifatida ham juda qadrlidir. Navro'zning yana bir o'ziga xos jihati shundaki, aynan u nishonlanadigan vaqtda xalq rizq-ro'zining asosi bo'lmish dehqonchilik ishlari ham boshlangan.

Navro'z ana shunday xususiyatlariga ko'ra, eng sevimli bayramga aylandi. Biroq O'zbekiston mustamlaka bo'lgan davrlarda Navro'z eskilik sarqiti deb e'lon qilindi va uni nishonlash taqiqlab qo'yildi.

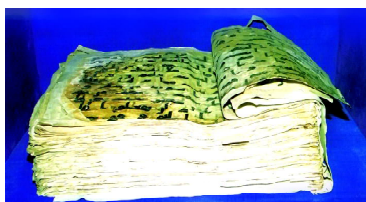
1990-yilda O'zbekiston hukumati bunga chek qo'ydi. Shu yildan boshlab respublikamizda Navro'z qayta tiklandi.

21-mart Navro'z milliy xalq bayrami hamda dam olish kuni deb belgilandi. Xalqimiz buni mamnuniat bilan kutib oldi.

Diniy bayramlarning tiklanishi. O'zbekiston musulmonlari ham har yili muborak Qurbon hayiti va Ro'za (Ramazon) hayitini nishonlaydilar.

Imom al-Buxoriy maqbarasi

Qur'oni Karim

to'qnashuvi, ovchining kamdan kam hollarda qo'lga o'rgatiladigan ov qoplari — gepard yordamida yovvoyi buqani ovlashi tasvirlangan.

Atamalar mazmunini bilib oling

Altamira — Ispaniyadagi g'or.

Lasko — Fransiyadagi g'or.

Kapovaya — Ural tog'ining Boshqirdiston hududida joylashgan g'ori.

San'at — yuksak mahoratni talab etuvchi faoliyat.

Savol va topshiriqlar

1. Qoyatoshlarga bitilgan suratlarining ahamiyati nimada?
2. O'zbekistonning qaysi hududlaridan qoyatosh suratlari topilgan?
3. Yevropadagi Altamira, Kapovaya va Lasko g'orlaridagi suratlar nimasi bilan ahamiyatli?
4. Dastlabki tasviriy san'at namunalarini yaratishda ajdodlarimiz qanday vositalardan foydalanganlar?
5. Suratlarda, asosan, nimalar aks ettirilgan?

TOPSHIRIQ

(Jadvalga darslikda berilgan tasvirlarda nimalar aks ettirilganligini yozing)

T/r	G'orning nomi	Tasvirlarda berilgan hayvonlarning nomi
1.		
2.		

10-§. YOZUV — INSONIYATNING BUYUK KASHFIYOTI

Ilk yozuvning paydo bo'lishi. Yer yuzida ilk yozuv belgilari dastlab Osiyo va Shimoliy Afrika (qadimgi Misr) xalqlari tomonidan yaratilgan.

Tarix, ilm-fan va kashfiyotlar ajdodlardan avlodlarga yozuv orqali yetib keldi.

Yodda tuting!

Yozuv — kishilar o'rtasidagi aloqaga xizmat qiladigan yozma belgilar tizimi.

MUSTAQIL ISH

1. Siz yashayotgan tumanida sanoatning qaysi tarmog'i mavjud? Ota-onangiz yordamida ushbu tarmoqning tumaningiz hayotida tutgan o'rni haqida ma'lumot to'plang.
2. Ota-onangiz yordamida paxta va g'alla yetishtirishda o'zingiz yashayotgan tumanida bu yil qanday natijalarga erishilganligi haqida ma'lumot to'plang.

47-§. MA'NAViy-MA'Rifiy YUKSALISH

Ma'naviy qadriyatlarining tiklanishi. Har bir xalqning ma'naviy qadriyatlari asrlar davomida yaratiladi. Ular davr, hayot o'zgarishi bilan yo'q bo'lib ketmaydi.

Aksincha, keyingi avlodlar uchun meros bo'lib qoladi. Keyingi avlodlar esa ularni yanada boyitadi. Ular ham o'zidan keyingi avlodga meros qilib qoldiradi.

Yodda tuting!
Qadriyat (ahamiyatli, qimmatbaho, xalq boyligi) — insonlar uchun nihoyatda qadrl, qimmatli bo'lgan barcha narsalar.

O'zbek xalqi ham o'tmishda barcha xalqlar havas qilsa arziqlik qadriyatlar yaratgan. Biroq ularning ko'pi O'zbekiston mustamlaka bo'lgan yillar davomida yerga urildi.¹ Mustaqillikdan so'ng esa qadriyatlar yana tiklana boshlandi.

Eng avvalo, birinchi Prezidentimiz Islom Karimovning tashabbusi bilan 1989-yilning 21-oktabrida o'zbek tiliiga davlat tili maqomi berildi. Biroq o'tgan 30 yildan ortiq vaqt ichida mazkur qonunning amalda to'la bajarilishi ta'minlanmadi.

Shuning uchun ham 2019-yil 21-oktabrida Prezident Sh. Mirziyoyevning «O'zbek tilining Davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi *Farmoni qabul qilindi*.

¹ M. Toshbekova. Ma'naviy tiklanish. — T.: 2020.

Yozuv bugungi shakliga ega bo'lgunicha uzoq tarqalgan yo'lini bosib o'tdi.

Olimlar dastlabki yozuvlarni uzoq vaqt-gacha o'qiy olmadilar. Chunki bu yozuvlar bugungi yozuvlardan keskin farq qilgan. Ular aslida harf bo'lmasdan, biror ma'noni anglatuvchi qandaydir belgilardan iborat bo'lgan. Ikkinchidan, ular bugungi kunda hech kim gaplashmaydigan tillarda yozilgan.

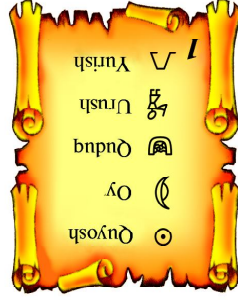
Shunday bo'lsa-da, olimlar tinimsiz izlanishlari natijasida ularning ko'pchiligini o'qishga muvaffaq bo'ldilar.

O'zingizni sinang

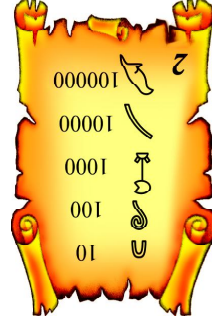
- ♦ Yer yuzida dastlabki yozuv belgilari ... tomonidan yaratilgan.

Qadimgi yozuvlar va ularning turlari. Olim-lar qadimgi yozuvlarni bir necha turlarga bo'lganlar. Ulardan dastlabgisi «*eslatuvchi belgilar*» deb atalgan. Bunday belgilar muayyan maqsodga yetkazishda qo'llanilgan. Masalan, biror miqdorni ifodalash uchun turli hajmdagi toshdan yoki chig'anoqlardan foydalanilgan. Ajdodlarimiz yozuvning «*buyumli yozuv*» deb ataluvchi turidan ham foydalanганlar. Masalan, qo'rg'on rasmi marhum ko'milgan joyni, non-tuz esa do'stlikni anglatgan. Qadimgi yozuvning yana bir turi «*rasmi yozuv*» edi.

Qadimgi ajdodlarimiz turli hayvonlarning rasmlarini toshlarga, suyaklarga va g'orlarning devorlariga o'yib tushirganlar. Ular faqat rasmgina bo'lib qolmay, biror holatni anglatuvchi o'ziga xos axborot ham edi.

Misr iyerogliflari

Qadimgi misrlilar ana shunday ifodalaganlar

Rasmi yozuv

Mashinasozlik sanoatini olaylik. Zamonaviy qishloq xo'jalik texnikalarisiz qanday qilib qishloq xo'jaligida ish yuritish mumkin? Mashinasozlik sanoatisiz O'zbekiston zamonaviy yengil avtomobillar ishlab chiqaruvchi mamlakatga aylana olarmidi?

Kimyo sanoatisiz ham qishloq xo'jaligining rivojlanishini tasavvur etib bo'lmaydi. Mineral o'g'itlar yordamida ekinlarning hosildorligi oshiriladi. Kimyoviy vositalarsiz esa qishloq xo'jaligi zararkunandalariga qarshi kurashib bo'lmaydi.

Sanoatni va qishloq xo'jaligini zamonaviy, ilg'or davlatlar tajribasi asosida tashkil etish uchun yangicha fikrlaydigan, raqobat muhitiga dosh bera oladigan yosh mutaxassislar zarur. Shuning uchun ham Prezident Sh. Mirziyoyev «**Vatan iftixorlari**» uyushmasini tashkil etishni taklif qildi.

Hech shubha yo'qki, bu kabi tadbirlar hademay o'z samarasini beradi.

O'zingizni sinang

- ♦ Kimyo sanoati bo'lmasa ...
- ♦ Neft sanoati bo'lmasa ...

Atamalar mazmunini bilib oling

Iqtisodiyot — mamlakat aholisini barcha zarur narsalar bilan ta'minlovchi xo'jalik, ishlab chiqarish.

Texnika — inson mehnatini yengillashtiradigan va mehnat unumdorligini oshirishga xizmat qiladigan ishlab chiqarish qurollari, vositalari.

Yarmarka — tadbirkorlar va ishlab chiqaruvchilarning ko'rgazmaga qo'yilgan mahsulotlarni ko'tara sotish va sotib olish maqsadida o'tkaziladigan yig'ini.

Savol va topshiriqlar

1. Nima uchun O'zbekistonda g'alla mustaqilligini ta'minlash zarur edi?
2. Nima uchun oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash zarur?
3. O'zbekiston paxtasining jahon bozoridagi o'rni haqida nimalarni bilib oldingiz?
4. Sanoatning mamlakat iqtisodiyotida tutgan o'rni benihoya katta ekanligiga dalillar keltiring.
5. Nega «Vatan iftixori» uyushmasini joriy etish zarur bo'lib qoldi?

Xitoy iyerogliflari

Hayot rivojlanib borgan sari rasmiy yozuvlar kishilar ehtiyojini qondira olmay qoldi. Ular ancha mukammalroq yozuvga ehtiyoj seza boshladilar. Natijada, yozuvning yangi turi — «*So'z yozuvi*» shakllandi. Qadimgi Misr hamda Xitoy iyerogliflari, Shumer mixxati va boshqalar buning dastlabki namunalari bo'ldi.

Biroq iyerogliflar bilan yozish oson ish emas, chunki ko'p miqdordagi iyerogliflarni yodda saqlab qolish og'ir edi. Hayot endi «*alifboli yozuv*» kashf etilishini talab qila boshladi.

O'zingizni sinang

- ♦ Yozuv — bu ...
- ♦ Quyidagilar yozuvning to'rt turini tashkil etadi ...

Alifboning vujudga kelishi. Siz maktabingizning 1-sinfiga qabul qilinganingizda qo'lingizga ushlagan birinchi kitobingiz «Alifbe» bo'lganligini eslasangiz kerak. U boshlang'ich savod chiqarish kitobi edi. Alifbo arabcha «alif» va «bo» harflarining o'zbek tilida qo'shib aytilishidir.

Yodda tuting!

Alifbo — biror tilning yozuvi uchun qabul qilingan va qat'iy ketma-ketlikda joylashtirilgan yozma belgilardir. Bu belgilar harf deyiladi.

harf shakli	qaysi so'zdan	
Г	tuya	Г
Д	eshik	Д
К	kaft	К
М	suv	М
П	bosh	П

Finikiy alifbosi

Dunyoda birinchi harfli yozuvni miloddan avvalgi 2-ming yillik o'rtalarida qadimgi finikiyaliklar yaratishdi.¹ Finikiy alifbosi 22 ta harfdan iborat bo'lib, u o'ngdan chapga qarab yozilgan. Finikiy tilidagi so'zlarni shu 22 ta harf bilan yoza olish ulkan hodisa edi. Finikiy yozuvi boshqa

¹ O'zME. — T.: «O'zME», 2002. 3-jild. 469-bet.

1 O'ZME. – T.: «O'ZME», 2005. 9-jild. 131-bet.

1. Yozuv nima? Yozuvning insoniyat hayotida tutgan o'rnini haqida nimalarni bilib oldingiz?
2. Qadimgi yozuv turlarining nomlarini qayd eting va ularning birliridan foydalangan holda so'zlash bering.
3. Qanday omillar alifboning vujudga kelishiga sabab bo'ldi?
4. Fonetik alifbosi insoniyat tarixida qanday rol o'ynadi?
5. Lotin, arab va kirill alifbolarini haqida nimalarni bilib oldingiz?
6. O'zbekiston xalqlarini haqida qanday yozuvlardan foydalanilgan?

Savoi va topshiriqlar

Iyergogli – rasmiy, belgili yozuv.
Mixxat – mix yoki ponaachalarga o'xshash belgilarni joy taxtachalarga o'yib tushirilgan yozuv turi.

Şişli Etfak, O

- ♦ Finikiy alifbosa ... ta harf bo'lgan.

‘O‘zbekistonda yozuv. O‘zbek xalqi qadim za-

Տնային աշխատանք, 0

- ◆ Dunyoda birinchi alifboni ... yaratgan.

mamlakatlarda ham tarqala boshladi. Ular finikiy alifbosini o'z tillariga moslashtirib oldilar. Hozirgi kundagi lotin va siz rus tili darslarida o'rganib olgan kirill alifbosi ham finikiy yozuvidan kelib chiqqan.

shakli	p m k Δ r
ma'nosi	p m k r r

Kiritili alifbosi!

Mehnatsevar fermerlarimizning va fermer xo'jaligi a'zolarining shijoati mehnati tufayli 2019-yilda respublikamizda 8 mln. tonnadan ortiq g'alla yetishtirildi.

Yodda tuting!

Bit tona paxta xomashoyisidan o'rtaacha 320–350 kg tola olinadi. Bu toladan esa 3500 kvadrat metr gazlama to'qish mumkin. Shuningdek, 620 kg chigit ham olinadi. Bu chigitdan esa 110 kg paxta moyi, 225 kg kunjara va 175 kg sheluxa va boshqa mahsulotlar olinadi.

O'zbek paxtasidan olinadigan tolani^{ing} sifati juda yuqori. Shuning uchun ham unga jahonda talab juda katta.

Toshkentda «Xalqaro O'zbekiston paxta yarmarkasi»ni o'tkazish an'angaga aylandi.

fermerlar yetishtirgan g'allasini o'zlari sotadilar.

Bugungi kunda qishloq xo'jaligida yangi texnika va texnologiyalarni joriy etish borasida davlat dasturi amalga oshirilmoqda. Magsad — O'zbekistonda oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, aholiga arzon va sifatli oziq-ovqat mahsulotlari yetkazib berish hamda chet davlatlarga qilinadigan eksport hajmini tobora oshirishdir.

Paxta Xirmoni

Paxta xirmoni
Zamonaviy sanoat. Zamonaviy sanoat siz xalq xo'jaligini taraqqiy ettirib bo'lmaydi. Faraz qiling, elektr energiyasi (tok) ishlab chiqarish kamayib ketdi. Xo'sh, unda nima bo'ladi? Albatta, sanoat korxonalari to'xtab qoladi.

46-§. O'ZBEKISTON IQTISODIYOTIDAGI YUTUQLAR

 O'zbekistonning g'alla mustaqilligi. G'alla — xalqimizning rizq-ro'zi. O'zbekiston mustamlaka bo'lgan davrlarda sobiq Sovet Ittifoqini paxta bilan ta'minlab keldi.

O'zbekistonning paxtasiz sobiq Sovet Ittifoqining to'qimachilik korxonalari faoliyat ko'rsata olmagan. O'zbekiston o'z aholisi uchun zarur g'allaning asosiy qismini sobiq Sovet Ittifoqidan o'z paxtasi evaziga olardi. Sobiq Sovet Ittifoqi parchalangach, g'allani chet ellardan sotib olishimizga to'g'ri keldi.

G'alla o'rimi

Biroq o'zaro aloqalarning buzilishi natijasida Respublikamiz atigi bir haftaga yetadigan g'alla zaxirasi qolgan kunlarni ham boshidan kechirdi.

Bunday og'ir sharoitdan chiqish uchun Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov tashabbusi bilan mamlakatning g'alla mustaqilligiga erishishi haqida qaror qabul qilindi. Unga ko'ra, respublikada paxta ekiladigan yer maydonlari qisqartirildi. Paxtadan bo'shagan yerlarda g'alla yetishtirila boshlandi. Ayni paytda har gektar yerdan olinadigan don hosildorligini oshirish choralari ko'rildi. Bu harakat tez orada o'z samarasini berdi.

Yodda tuting!

2003-yilda O'zbekiston g'alla mustaqilligiga erishdi. Shu yili O'zbekiston dehqonlarining fidokorona mehnati tufayli mamlakatimizda 5 mln. 100 ming tonna g'alla yetishtirildi. Bu 1991-yilga nisbatan 5,5 marta ko'p edi.

Respublikamizda 2007-yilda qishloq xo'jaligida fermer xo'jaligi to'la qaror topdi. Bu esa g'alla mustaqilligini yanada mustahkamlab qolmay, balki g'allamizni chet davlatlarga sotishga ham imkon yaratdi.

11-§. «AVESTO» — AJDODLARIMIZ YARATGAN ILK YOZMA TARIXIY MANBA

 «Avesto» haqida. Miloddan avvalgi IX—VIII asrlarda Qadimgi Xorazm diyorida insonlarni ezgulikka chorlovchi din — zardushtiylik vujudga keldi. Bu dinning nomi uning asoschisi Zardusht ismidan olingan. Zardushtiylik dinining kitobi «Avesto» deb ataladi. Kitobda Ahuramazda («donishmand», «yuksak», «daho») dunyoni yaratgan xudo deb e'tirof etiladi.

Yodda tuting!

«Avesto» o'zbek tilida «qat'iy o'rnatilgan qonun-qoidalar» degan ma'noni anglatadi. «Avesto» 2700 yil avval Xorazmda yaratildi.

Zardusht

O'zingizni sinang

♦ «Avesto» — bu ...

«Avesto»ning mazmuni. «Avesto»da ta'kidlanishicha, dunyo ezgulik (yaxshilik) va yovuzlik (yomonlik) asosiga qurilgan.

Barcha yovuzliklar (o'lim, qahraton qish, zararkunanda hasharotlar va shu kabilar)ni yovuzlik homiysi Axriman yuboradi.

Ahuramazda esa hayotni, ezgulikni, yorug'likni va adolatni himoya qiladi. Ezgulik va yovuzlik o'rtasidagi kurashda oxir-oqibat ezgulik

g'alaba qozonadi. Biroq buning uchun kishilar *yolg'on gapirmasliklari*, *bergan va dalalarning ustidan chiqishlari* va *insonlarga faqat yaxshilik qilishlari lozim*. Insondagi bu uch xislat barkamollik belgisi hisoblangan. Bu uch xislatni o'zida shakllantirgan kishilar Ahuramazda tarafdoriga aylanamadilar.

Yovuz kuchlar ziyon yetkazmasligi uchun odamlar yer haydab dehqonchilik qilishga, g'alila yetishtirishga, chorvachilik bilan shu- g'ullanishga da'vat etilgan va bunday mehnat sharaflangan.

Zardushthiylik odamlarni ezu amallar (xayrli ishlar) qilishga da'vat etgan.

Zardushthiylik dinida olov, tuproq, suv va havo muqaddas hisob- lanadi. Bunga olovning yorug'lik, tuproq (yer)ning ritzq-nasiba, suv va havoning esa hayot manbalari ekanligi asos qilib olingan. Shuningdek, bu to'rt unsur barcha borliqning asosi ekanligi uqtirilgan.

O'zingizni sinang ♦ Zardushthiylikda muqaddas hisoblangan to'rt unsur...

«Avesto»ning 2700 yilligi. «Avesto» nafaqat bizning, balki jahon madaniyatining ham nodir merosi hisoblanadi. Shuning uchun ham xalqaro YUNESKO tashkiloti O'zbekiston hukumatining tashabbusi bilan 1999-yilda «Avesto»ning 2700 yilligini nishonlash to'g'risida qaror qabul qildi. 2001-yilda esa bu qutlug' sana nishonlandi.

Atamalar mazmunini bilib oling — Birlashgan Millatlar Tashkilotining ta'lim, fan va madaniyat ishlari bilan shug'ullanuvchi tashkiloti.

Savol va topshiriqlar

1. Zardushthiylik dini va «Avesto» haqida nimalarni bilib oldingiz?
2. Zardushthiylik dinining mazmuni haqida so'zlab bering.
3. Zardushthiylikda nega olov, yer, suv va havo muqaddashtirilgan?
4. «Avesto»ning 2700 yilligi nishonlanganligi nimani anglatadi?

¹ O. Rajabov va boshq. O'zbekiston tarixining eng asosiy sanalari. — T.: «O'zbekiston» NMIU, 2012. 389-bet.

O'zingizni sinang ♦ 1991-yil 18-noyabr ... ♦ 1992-yil 2-iyul ... ♦

Atamalar mazmunini bilib oling

Gerb — davlat muhrida, pul va hujjatlarda tasvirlangan, davlatni tanituvchi alohida fargli belgi.

Bayroq — bitor-bir davlatga yoki tashkilotga qarashlilikni anglatuvchi belgilar tushirilgan muayyan o'lchamdagi mato, davlat mustaqilligining asosiy ramzi.

Muqobillik — saylanadigan lavozimlarga nomzodlarning iktitadan kam bo'lmashligi.

Ramz — bitor hodisani, holatni ifodalovchi shartli belgi, timsoL.

Savol va topshiriqlar

1. O'zbekistonda Prezidentlik lavozimining ta'sis etilishi haqida so'zlab bering.
2. «Prezident» so'zi va uning maqomini ta'riflab bering.
3. O'zbekiston Respublikasi Davlat mustaqilligining e'lon qilinishi jarayoni qanday kechdi?
4. Mamlakatlarga davlat ramzlari nima uchun zarurligini tushuntirib bering.
5. Qorag'apog'iston Respublikasi haqida nimalarni bilib oldingiz?

MUSTAQIL ISH

Muhim tarixiy sanalar (Jadvalni to'ldiring)

T/r	Muhim tarixiy sanalar	Ko'y bergan muhim tarixiy voqealar va qabul qilingan hujjatlar
1.		
2.		
3.		
4.		

O'zbekiston ham qisqa vaqt ichida o'z davlat ramzlarini qabul qilishga kirishdi.

Chunonchi, O'zbekiston Respublikasi Davlat bayrog'i 1991-yilning 18-noyabrida, Davlat gerbi 1992-yilning 2-iyulida, Davlat madhiyasi esa 1992-yili 10-dekabrida tasdiqlandi. Siz davlatimiz ramzlarining mazmunini, ularda aks etgan har bir tasvirning qanday ma'noni anglatishini «Konstitutsiya alifbosi» mashg'ulotlarida bilib olgansiz.

Birinchi Prezidentimiz I. Karimov davrida O'zbekistonda sanoat, qishloq xo'jaligi, ilmfan, madaniyat va sport rivojlandi. Qudratli milliy armiya tuzildi. U mamlakatimizda tinch bunyodkorlik ishlarini amalga oshirishning kafolati bo'ldi. O'zbekistonda milliy tiklanish juda og'ir sharoitlarda amalga oshirildi. Turli ko'rinishdagi ichki va tashqi xavf-xatarlar sobitlik bilan zararsizlantirildi. Prezident Sh. Mirziyoyev so'zlari bilan aytganda:

«Birinchi Prezidentimiz biz uchun yangi hayot, yangi jamiyat asoschisi, Mustaqil O'zbekistonning bunyodkori sifatida tariximizda mangu qoladi».

Qoraqalpog'iston Respublikasi. O'zbekiston davlat mustaqilligiga erishgach, Qoraqalpog'istonga O'zbekiston tarkibidagi mustaqil Respublika maqomi berildi. O'zbeklar va qoraqalpoqlar asrlar davomida yonma-yon, og'a-inilardek yashab keldilar. Ularning munosabatlari do'stlik va qardoshlikka asoslanadi. Ularning kelib chiqish ildizi, tili va dini bir.

O'zbekiston tarkibidagi Qoraqalpog'iston Respublikasi o'zining Konstitutsiyasiga va davlat ramzlariga ega.

**O'zbekiston
Respublikasi Davlat
bayrog'i**

**O'zbekiston Respublikasi
Davlat gerbi**

**Qoraqalpog'iston
Respublikasi bayrog'i**

**Qoraqalpog'iston
Respublikasi gerbi**

MUSTAQIL ISH

Zardushtiylik dini haqida nimalarni bilasiz?

(Jadvalni to'ldiring)

Zardushtiylik dini qachon va qayerda paydo bo'ldi?	Zardushtiylikning kitobi	Zardushtiylik dinining asosini nima tashkil etadi?	«Avesto» 2700 yilligining nishonlanishi

12-§. MUZEYLAR

Muzeylar nima uchun kerak? Muzeylar — tarixiy yodgorliklarni asrovchi, saqlovchi, o'rganuvchi va xalqqa namoyish qiluvchi muassasadir. Muzeylar kishilarning o'zlari uchun qadrlil va yodgorlik bo'lib qoladigan buyumlarni to'plab, ularni kelgusi avlodlarga qoldirish ehtiyoji natijasida paydo bo'ldi.

Yodda tuting!

Muzeylarda yig'ilgan yodgorliklar **kolleksiyalar** deyiladi.

Muzeylarning turlari juda ko'p. Tarixga, adabiyot va san'atga, texnikaga, tibbiyotga, hayvonot olamiga, harbiy qurol-yarog' kabilariga oid muzeylar mavjuddir. Muzeylar dastlab ibodatxonalarda tashkil etilgan.

Yevropada ko'plab muzeylarning tashkil etilishi XIV–XVII asrlarga to'g'ri keladi. Muzeylardan joy olgan eksponatlar katta tarbiyaviy ahamiyatga ham ega.

Jahonning mashhur muzeylari. AQSH, Italiya, Fransiya, Buyuk Britaniya, Germaniya, Rossiya Federatsiyasi jahonning mashhur muzeylari joylashgan mamlakatlar hisoblanadi.

Rossiyaning Sankt-Peterburg shahridagi Ermitaj, Parijdagi Luvr, Londondagi Britaniya muzeyi, Italiyadagi Uffitsi kabi dunyoga dong'i ketgan muzeylarning kolleksiyalari tarkibida tarixiy buyumlarning nodir nusxalari saqlanadi. Masalan, 1546-yilda qurilgan va dastlab qirol

Davlat ramzlari. O'zbekiston davlat mustaqilligiga erishgach, o'z qiyofasini xalqaro me'yorlar asosida namoyon qilishi lozim edi. Davlatning qiyofasi esa uning ramzlarida aks etadi. Ramzlar davlatning, xalqning o'ziga xos jihatlari, ifodalovchi timsollardir. Ular davlatni xalqaro miqyosda tanitadi. Uning mustaqil ekanligini namoyish etadi. Davlatlarni bir-biridan farqlantirib turadi. O'zida xalqning o'tmishi, buguni va kelajagini, orzu-maqсадlarini aks ettiradi. Shuning uchun

- O'zingizni sinang**
- ◆ 1990-yil 24-mart — ...
 - ◆ 1991-yil 31-avgust ...
 - ◆ 1991-yil 1-sentabr ...

O'zbekiston davlat mustaqilligining e'lon qilinishi. Birinchi Prezident Islom Karimov O'zbekistonnining mustaqilligini ta'minlashni o'zining asosiy vazifasi deb e'lon qildi. Ayni paytda O'zbekistonda davlat mustaqilligiga olib keladigan tadbirlarni izchillilik bilan amalga oshira boshladi. Bu o'rinda 1990-yilda qabul qilingan «**Mustaqillik Deklaratsiyasi**» katta tarixiy ahamiyatga ega bo'ldi.

Qulayotgan sobiq Sovet Ittifoqining rahbarlari 1991-yilning avgust oyida kuch ishlatish yo'li bilan sobiq Ittifoqini saqlab qolishga urindilar. Biroq bu urinish besamar ketdi. Islom Karimovning tashabbusi bilan O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi 31-avgust kuni «O'zbekiston Respublikasining Davlat Mustaqilligi asoslari to'g'risida»gi Qonuni qabul qildi. **1-sentabr esa O'zbekiston Respublikasining Mustaqillik kuni deb belgilandi.** Shu tariqa dunyo siyosiy xaritasida yangi davlat — O'zbekiston Respublikasi paydo bo'ldi.

1991-yilning 29-dekabrda Islom Abduq'aniyevich Karimov mungobillik asosida mustaqil O'zbekiston Respublikasining Prezidenti etib saylandi.

Yodda tuting!

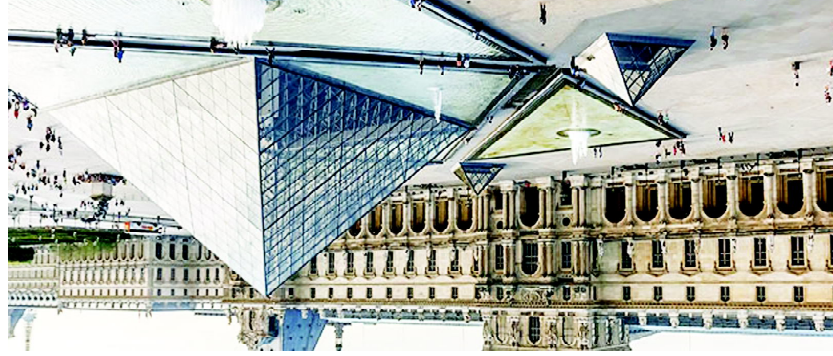
Prezident — ma'lum muddatga saylab qo'yiladigan davlat boshlig'i. Prezidentlik — davlatdagi eng oliy lavozim. «Prezident» atamasi lotincha so'z bo'lib, o'zbek tilida «oldinda o'tiruvchi» degan ma'noni anglatadi.

saroyi vazifasini o'tagan, hozirda esa dunyoning eng katta muzeyi hisoblanmish Parijdagi «Luvr» muzeyida Misr, Yunoniston va Qadimgi Rimda yaratilgan noyob san'at durdonalarining asl nusxalari saqlanmoqda.

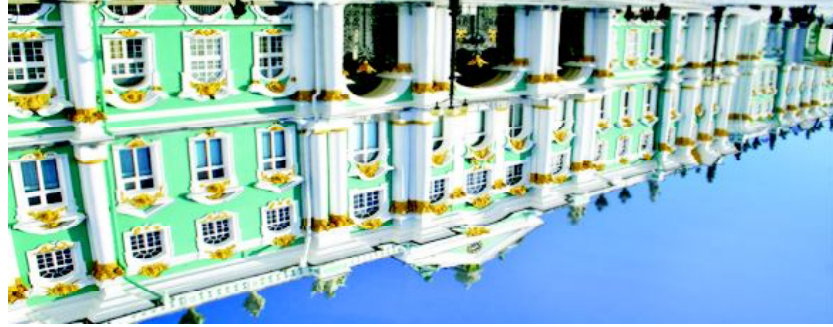
O'zbekiston Respublikasining muzeylari. O'zbekiston Respublikasida ham ko'plab muzeylar mavjud. Bu muzeylardagi eksponatlar jahonning mashhur muzeylari eksponatlaridan qolishmaydi.

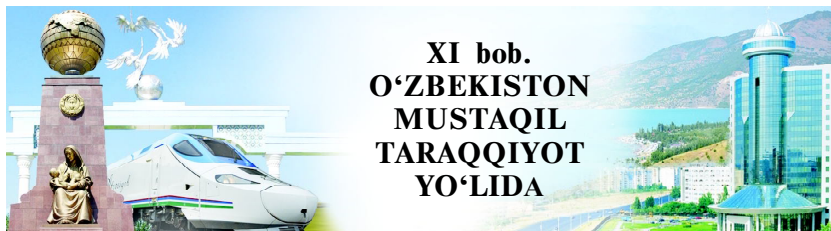
Hozirgi kunda respublikamizda O'zbekiston tarixi davlat muzeyi, Temuriylar tarixi davlat muzeyi, O'zbekiston san'at muzeyi, O'zbekiston

Luvr muzeyi (Parij)

Ermitaj (Sankt-Peterburg)

XI bob. O'ZBEKISTON MUSTAQIL TARAQQIYOT YO'LIDA

45-§. O'ZBEKISTON DAVLAT MUSTAQILLIGINING QO'LGA KIRITILISHI

O'zbekistonning Birinchi Prezidenti. O'zbekiston sobiq Sovet Ittifoqi tarkibida mustamlaka edi. XX asrning 80-yillariga kelganda sobiq Sovet Ittifoqining inqirozga yuz tutganligi yaqqol namoyon bo'ldi. Mustamlaka xalqlarning, jumladan, o'zbek xalqining mustaqillik uchun kurashi bu inqirozni yanada kuchaytirdi.

Shunday sharoitda O'zbekistonga uni mustaqillik sari dadil yetaklashga qodir, kerak bo'lsa, jonini ham fido qilishga tayyor turadigan yo'lboshchi — rahbar zarur edi. Bu zaruriyat 1989-yil 23-iyunda **Islom Abdug'aniyevich Karimov**ni hokimiyat tepasiga chiqardi. U bungacha Respublikada qator yuqori davlat lavozimlarida ishlab katta tajriba orttirgan edi.

1990-yilning 24-martida O'zbekiston tarixida birinchi bor prezidentlik lavozimi ta'sis etildi. Shu kuni kelajakni oldindan ko'ra oluvchi va donishmand rahbar, o'zbek xalqining vatanparvar farzandi, yo'lboshchisi Islom Karimov O'zbekiston Prezidenti etib saylandi.

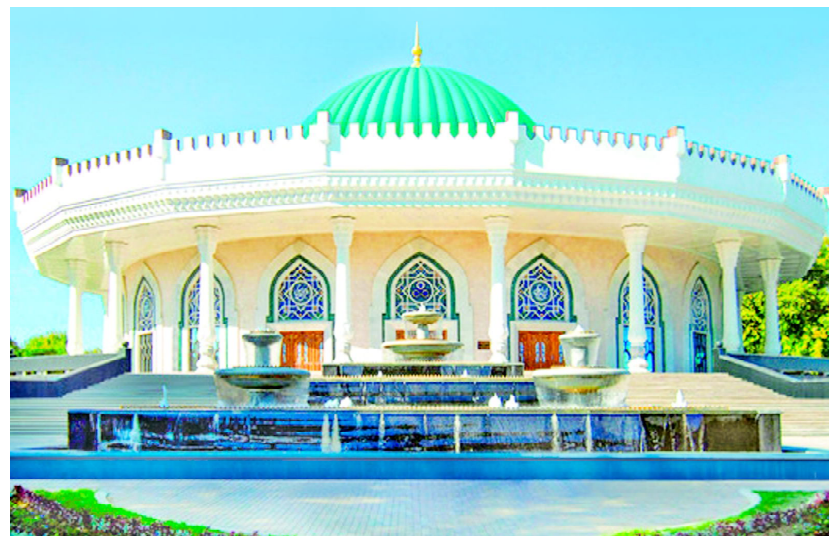
Bu hodisa O'zbekistonning mustaqilligi uchun kurash yo'lida muhim tarixiy voqea bo'ldi.

Islom Karimov
(1938–2016)

O'zbekiston tarixi davlat muzeyi (Toshkent)

Temuriylar tarixi davlat muzeyi (Toshkent)

Jamg'arma xodimlari Yitka rasmlari tasviri tushirtilgan ochiq tabrik xat jildlari tayyorlashga qaror qiladilar va ularni Iso payg'ambar tug'ilgan kuni — Rojdestvo bayrami (25-dekabr) munosabati bilan butun dunyoda sotilishini tashkil etadilar. Bu tadbir Jamg'armaga katta daromad keltiradi.

Keyinchalik, har yili bunday ochiq xat jildlar sotish an'angaga aylandi.

 O'zingizni sinang

- ◆ BMT — ...
- ◆ YUNICEF ...
- ◆ 1989-yilda ...

 Atamalar mazmunini bilib oling

Vaksina — inson tanasining kasallikdan himoyalash darajasini oshirish maqsadida emlash uchun ishlatiladigan dori.

Jamg'arma — ma'lum bir faoliyat turiga, kishilarning muayyan guruhiga yordam berish maqsadida tuzilgan tashkilot.

Konvensiya — biron-bir maxsus masalaga oid xalqaro shartnoma.

 Savol va topshiriqlar

1. BMTning dunyo bolalari huquqlarini himoya qilish borasidagi faoliyati haqida nimalarni bilib oldingiz?
2. YUNICEF tashkiloti va uning faoliyati haqida so'zlab bering.
3. «Bola huquqlari to'g'risida»gi Konvensiyaning maqsadi nimalardan iborat?
4. O'zbekiston Respublikasi va YUNICEF qaysi yo'nalishlarda hamkorlik qilmoqda?

MUSTAQIL ISH

Sizning oilangizda bolalar qanday kasalliklarga qarshi emlanganligini aniqlang va ularni daftringizga yozib keling.

«Faxrlanish» qismida esa Amir Temur va temuriylar davri me-rosining avlodlardan avlodga o'tib kelayotganligi g'oyasi tasvirlangan.

«Tug'ilish» qismida buyuk bobomiz hayotida doimo amal qilgan «Rosti-rusti», ya'ni «To'g'rilik najotdir» degan shiori oltin harflar bilan yozib qo'yilgan. Shuningdek, bu qismida Sohibqironning vazirlar, harbiy sarkardalar va olimlar bilan o'tkazayotgan kengashi aks ettirilgan.

3 qismdan iborat.

Asar «Tug'ilish», «Yuksalish» va «Faxrlanish» nomlari bilan ataluvchi Asar. Unga «Buyuk Sohibqiron — buyuk bunyodkor» deb nom berilgan. gazma zalining markazida ajoyib tasviri san'at asari ishlan-

landligi 31 metr bo'lgan muzey binosi uch qavatlidir. Muzey ko'r-

Temuriylar tarixi davlat muzeyi 1996-yilda bunyod etildi. Ba-

O'zbekistonning o'tmish tarixini ko'z-ko'z qilib turibdi.

250 mingdan ziyod eksponat mavjud. Ular xalqimizga va chet elliklarga liyat ko'rsatmoqda. Birgina O'zbekiston tarixi davlat muzeyida xalqlari madaniyati va san'ati tarixi muzeyi kabi qator muzeylar fao-

 Atamalar mazmunini bilib oling

Eksponat — muzeylarda ko'rgazmaga qo'yilgan buyumlar, rasmlar, hujjatlar, kitoblar.¹

Kolleksiya — muzeylarda saqlanayotgan buyumlarning tartibga solingan to'plami.²

 Savol va topshiriqlar

1. Muzeylar qanday vazifalarni o'tashi haqida nimalarni bilib oldingiz?
2. Daslabki muzeylar qayerda tashkil etilgan?
3. Jahonda mashhur muzeylar haqida nimalarni bilib oldingiz?
4. O'zbekiston muzeylari haqida so'zlab bering.

MUSTAQIL ISH

O'zingiz tomosha qilgan yoki kitoblarda o'qigan muzeylaringizdan biri haqida qisqacha hikoya tayyorlang.

¹ O'zME. — T.: «O'zME», 2008. 5-jild. 28-bet.
² O'zME. — T.: «O'zME», 2006. 2-jild. 390-bet.

– «Bola huquqlari to'g'risida»gi xalqaro Konvensiyaning barcha davlatlar tomonidan tasdiqlanishiga erishish.

YUNICEF yiliga 3 million bolaning hayotini saqlab qolmoqda. Bugungi kunda YUNICEFga 140 dan ortiq davlat a'zo. O'zbekiston Respublikasi 1994-yilda unga a'zo bo'lib kirdi va u bilan doimiy hamkorlik olib bormoqda.

BMT 1989-yilda «Bola huquqlari to'g'risida» deb ataluvchi xalqaro konvensiyani qabul qildi. Unda 18 yoshgacha bo'lgan fuqarolarning bola hisoblanishi qayd etildi. Shuningdek, BMT a'zolariga bolalarning yashash, tirik qolish va sog'lom rivojlanishini ta'minlash majburiyati yuklatildi. Ayni paytda bolalarning ilm olish huquqi kafolatlandi. Bolalardan arzon ishchi kuchi sifatida foydalanish va ularni askarlikka jalb etish taqiqlandi. Davlatlarning bolalarni giyohvand moddalar iste'mol qilishdan saqlash choralarini ko'rishga majburligi qayd etildi. O'zbekiston Respublikasi ham bu konvensiyaga qo'shildi.

2007-yilda esa «Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni qabul qilindi.

Bu qonun 18 yoshgacha bo'lgan O'zbekiston fuqarolarining manfaatini himoya qilib kelmoqda.

YUNICEF mablag'i. A'zo davlatlar har yili tashkilot hisobiga ma'lum miqdorda mablag' ajratadilar. Shuningdek, ayrim shaxslarning xayriehsoni hisobiga ham mablag' to'planadi. Bundan tashqari, jamg'arma har yili o'zining ramzi tushirilgan millionlab ochiq tabrik xat jildlarini sotish orqali ham mablag' to'playdi.

Ochiq tabrik xat jildi sotish qanday qilib rasm bo'lgan?

1949-yil... Jamg'arma Chexiya bolalariga yordam ko'rsatmoqda edi. Yordam ko'rsatilayotgan bolalar orasida rasm chizishga juda iqtidorli 7 yoshli Yitka Samkova ham bor edi. Jamg'arma yordamidan quvongan Yitka (uning sinfdoshlari ham behad xursand edilar) oyna parchalariga Jamg'arma uchun rangli rasmlar chizib beradi.

Sinf o'qituvchisi Yitkaning chizgan rasmlarini Chexiya poytaxti Pragada joylashgan Jamg'arma qarorgohiga jo'natadi. Bu rasmlar Jamg'arma xodimlariga juda yoqib qoladi. Ular rasmlarni Nyu-York shahriga yuboradilar.

13-§. AFSONA VA RIVOYATLAR

Afsona nima? Afsona xalq og'zaki ijodining bir turidir. Uning asosida to'qima tasavvur yotadi. U go'yo bo'lib o'tgan voqeadek bayon etiladi. Afsonadagi voqealar tinglovchi tomonidan qachonlardir bo'lgandek qabul qilinadi.

Afsonalar hajm jihatdan kichik bo'ladi va juda sodda bayon etiladi.

Afsonalar ertaklarga xos usulda ifodalanadi. Quyidagi afsona bu fikrni tasdiqlaydi:

«Xudo dunyodagi hamma xalqlarga Yer yuzini bo'lib beribdi. O'zbek bu taqsimotga kechikib boribdi. Bu paytda o'zbek olishi mumkin bo'lgan joyning o'zi qolmagan ekan. Xudo rahmdil bo'lgani uchun o'zbekka:

Afonaviy kentavr

44-§. BMT VA DUNYO BOLALARI

BMT bolalar huquqi himoyachisi. BMT doimo dunyo bolalari haqida ham g'amxo'rlik qilib kelmogda. U Ikkinchi jahon urushining bolalar boshiga solgan fojiali oqibatlarini bartaraf etish maqsadida 1946-yilda «Bolalarga yordam ko'rsatish xalqaro jam-g'armasi»ni tuzdi.

1946-yilda tuzilgan «Bolalarga yordam ko'rsatish xalqaro jam-g'armasi» qisqartirilgan holda YUNICEF deb ataldi.

U dastlab urushdan eng ko'p aziyat chekkan Yevropa bolalariga yordam ko'rsatdi. Keyinchalik, Osiyo, Afrika va Janubiy Amerika git'asi bolalariga yordam ko'rsatishni boshladi.

Yodda tuting!

YUNICEF dunyo bolalariga ko'rsatgan yordami uchun 1965-yilda xalqaro Nobel mukofoti bilan taqdirlandi.

UNICEF

YUNICEF ramzi

Chunki bu git'alardagi bolalarning hayoti bilan bog'liq muammolar dolzarbligicha goll-mogda.

Chunonchi, bolalar o'rtaida o'lim darajasi hamon yuqori. Millionlab bolalar esa to'yib ovqat yeyamaydi.

130 milliondan ortiq bola esa maktabga qatnamaydi.

Bularni hisobga olgan YUNICEF o'z faoliyatini quyidagi yo'nalishlarga qaratdi:

- o'limga sababchi bo'ladigan kasalliklar bilan kasallanishning oldini olish uchun bolalarni emlash;
- bolalar va onalarni toza ichimlik suvi bilan ta'minlash;
- bolalar o'rtaida ochlikka, to'yib ovqat yemaslikka va savodsizlikka qarshi kurashish;
- bolalarning ko'r bo'lib qolishiga sabab bo'luvchi «A» vitaminini yetishmasligining oldini olish;

— Mayli, men o'zimga ikki daryo oraliq'idan bir parcha yer olib qo'yg'an edim, shu joyga sen egallik qilaqol, — degan ekan.

Shu-shu o'zbek hozir O'zbekiston deb ataluvchi yurtda istiqomat qila boshladi. Bu o'lkada, Xudoning nazari tushgani uchun ham, kuzda dala qolib ketgan ketmon dastasi bahorda novda chiqaradigan bo'lgan ekan».

Erta k o'xshash bu afsona mazmunida o'ziga xos haqiqat bor.

Afsona asosida mo'jiza, sehir, hayrat borligi bilan rivoyatdan farq qiladi.

Rivoyatlar. Rivoyatlar esa afsonalarga o'xshamaydi, ulara voqea va hodisalar yoki biron bir inson haqidagi ma'lumotlar ba'zan uydirmalar vositasida, ba'zan o'z holicha hikoya qilinadi. "Rivoyat" so'zi ham aslida arab tilida **"hikoya qilmoq"** ma'nosini bildiradi.

Birinchi rivoyat

Quyoshdan so'rabdilar:

— Sening harorattingdan zo'rroq harorat bormi?

Quyosh:

— Bor. Bu — ona mehri. U mening taftimdan ham kuchliroq.

O'limdan so'rabdilar:

— Senga bas keladigan kuch bormi?

O'lim:

— Bor. Bu — ona mehri. U meni ham chekintirishga qodir.

Ikkinchi rivoyat

Kunlardan bir kuni yurti yov bosibdi. Mol-mulkini talabdi, elni esa qilichdan o'tkazibdi. Yov lashkarlari qirg'indan omon qolgan bir ayolni ikki nafar farzandi bilan o'z shohlari oldiga olib kelibdilar.

Shoh ayolga: — O'g'lingni o'ldirmoqchiman, agar shunday qilmasam katta bo'lganida mendan gasos oladi, — debdi.

Agar o'ng ko'zini bersa, o'g'lini, chap ko'zini bersa, qizini ham o'ldirmasligini aytibdi. Ona hech ikkilanmasdan ikkala ko'zini beribdi. Shu tariqa u o'z farzandlarining hayotini saqlab qolibdi.

Ha, onalar farzandlarini jonlaridan ham ortiq ko'radilar.

O'zbek xalqining ulug' farzandi, O'zbekiston Qahramoni, shoir A. Oripovning «Ona» she'ri qalbingizni to'liqlantirmay qolmaydi:

Bu tarixiy voqea dunyoga mustaqil O'zbekiston davlati borligini yana bir bor namoyish qildi.

Eslang!

Birlashgan Millatlar Tashkiloti qachon va qanday maqsadlarda tuzilgan edi?

Islom Karimov 2010-yilda BMT Bosh Assambleyasining XXI asrning eng dolzarb xalqaro muammolariga bag'ishlangan majlisida ham qatnashdi.

Prezidentimiz o'z nutqida majlis ishtirokchilari e'tiborini O'zbekistonni tashvishga solayotgan muammolarga qaratdi.

O'zbekiston BMTning qator xalqaro tashkilotlari faoliyatida ham faol qatnashib kelmoqda. Ular ichida Siz YUNESCO va YUNICEF haqida ma'lumotga egasiz.

O'zbekiston YUNESCO a'zoligiga qabul qilindi. Avvalgi mavzularda bu tashkilotning O'zbekistonda amalga oshirgan ishlari bilan tanishgansiz.

YUNESCO ta'lim, fan va madaniyatni rivojlantirish sohasida xalqaro aloqalarni faollashtirish ishiga katta hissa qo'shgan kishilarni taqdirlash uchun o'z mukofotlarini ham ta'sis etgan. YUNESCOning qarorgohi **Parij** shahrida joylashgan.

Yodda tuting!

YUNESCO bir qator mukofotlar (oltin medallar) ta'sis etgan. Ulardan biri **Abu Ali ibn Sino** nomidagi oltin medaldir.

1998-yilda Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov YUNESCOning ushbu oltin medali bilan mukofotlandi.

Savol va topshiriqlar

1. AQSH nima maqsadda Yaponiyaga atom bombasi tashladi?
2. Atom bombasi haqida nimalarni bilib oldingiz?
3. Yaponiyalik qizcha Sadakoning fojiali taqdiri haqida so'zlab bering.
4. BMT va O'zbekiston hamkorligi haqida so'zlab bering.

Kimdir savol berdi: — *Aytgil, Muhammad,
Yolg'iz sen Rasulsan butkul olamga.
Kimga ko'p yaxshilik aylay, o'zing ayt,
Ota-onagami? Yoxud bolamga?*

Rasul javob qildi: — *Tingla birodar,
Gapimni uch bora quloqqa ilgil.
Imkon topa olsang dunyoda agar,
Eng avval onangga yaxshilik qilgil.
Bu hikmat sharhini o'yladim uzoq,
Rostdan ona erur qiblai olam.
Garchi barchamiz ham padarmiz, biroq
Onadan tug'ilgan payg'ambarlar ham.*

Atamalar mazmunini bilib oling

Afsona — (*forscha*) — jodulash, to'qish, uydirma, ya'ni yo'q narsani borday qilib ko'rsatish.

Savol va topshiriqlar

1. Afsona nima, ular qanday yaratiladi?
2. Afsonalar rivoyatlardan nimasi bilan farq qiladi?
3. Rivoyatlardan qanday xulosa chiqardingiz?

MUSTAQIL ISH

«Ona» sarlavhali hikoya yozib keling.

14-§. QADIMGI SHAHARLARNING PAYDO BO'LIISHI

Shaharlarning paydo bo'lishi. Shahar deyilganda kishilar yashovchi yirik obod manzilgoh tushuniladi. Shaharlarning paydo bo'lishi hunarmandchilik va savdoning rivojlanishi bilan bog'liq. Dunyoda shaharlar dastlab Mistrda miloddan avvalgi 4 ming yilliklarda, keyinchalik Sharqda — Meso-

potamiya, Markaziy Osiyo, Hindiston va Xitoy kabi mamlakatlarda paydo bo'ldi. Hunarmand va savdogarlar to'planib yashayotgan manzillar tobora gajumlashib bordi. Asta-sekinlik bilan bu gajum manzilgohlar shaharlarga aylandi. Shaharlarda katta-katta bozorlar somi tobora ko'paydi. Vaqlar o'tishi bilan shaharlar ilm-fan markaziga ham aylandi.

Memfis shahri. Eng qadimgi shaharlardan biri Qadimgi Mistr davlatining poytaxti Memfis shahri edi.

Shahar Mismi yagona davlatga birlash-tirgan podsho Menes tomonidan qurilgan. Shahar yirik madaniy va hunarmandchilik markazi ham edi. Mistr davlatining hukmdorlari fir'avnlar deb atalgan. Fir'avn-

Qadimgi Mistr shaharlari

Birlashgan Millatlar
Tashkilotining ramzi

Yodda tuting!
Birlashgan Millatlar Tashkiloti 1945-yilning 24-oktabrida tuzildi.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining asosiy maqsadlari quyidagilar ekanligi belgilab qo'yildi:

- butun dunyoda tinchlikni ta'minlash;
- dunyo xalqlari o'rtasida do'stlik mu-nosabatlari rivojlantirish;
- dunyoda ocharchilik, kasallik va sa-vodsizlikni tugatish borasida birlashish hara-kat qilish;
- ekologiya halokatining oldini olish;
- inson huquqlari va erkinliklariga hurmat bilan qarashni rag'batlantirish.

BMT qarorgohi AQSHning Nyu-York shahrida joylashgan. BMTga Bosh kotib rah-barlik qiladi.

Dunyoning qaysi bir burchagida bo'lmasin, umumiy tinchlikni xavf ostiga qo'yadigan vaziyat yuzaga kelsa, BMT uni muhokama qiladi va tinchlikni saqlab qolish uchun zarur choralarini ko'radi. Hozirgi kunda dunyoning 200 ga yaqin davlati BMT a'zosi-dir. Mana, Ikkinchi jahon urushidan keyin o'tgan yillar davomida BMT Yer yuzida mustahkam tinchlik ishi uchun kurashib kelmoqda.

O'zbekiston xalqaro tashkilotlar a'zosi. O'zbekiston 1992-yilning 2-mart kuni Birlashgan Millatlar Tashkilotiga qabul qilindi. Bu voqea O'zbekistonning xalqaro miqyosda tan olinganligini to'la tasdiqladi. Shu kundan e'tiboran, O'zbekiston xalqaro hamjamiyatining teng huquqli a'zosi-ga aylandi. BMT binosi oldida unga a'zo davlatlar bay-roqlari gatorida O'zbekiston Respublikasi Davlat bayrog'i ham hilpiray boshladi.

Mustaqillikning dastlabki yillaridayoq Toshkentda BMT vako-latxonasi ochildi. O'zbekistonning Birinchi Prezidenti Islom Karimov 1993-yilda BMT Bosh Assambleyasi 48-sessiyasi majlisida ilk bor gatanashdi va nutq so'zladi.

tarixi haqida soʻzlab berdi. Yaponlar turna 1000 yil yashaydi, agar kasal odam qogʻozdan 1000 dona turna yasasa, u tuzalib ketadi, deb ishonar edilar.

Sadako shu kundan boshlab 1000 dona turna yasashga kirishdi.

Biroq u 644 dona turna yasashga ulgurdi. Sadako vafot etdi, uning sinfdoshlari qolgan 356 ta turnani yasab, 1000 dona turnani Sadako bilan birga dafn etdilar. Sadako atom bomba-sining yagona qurboni emas edi.

Yaponiya bolalari Sadako xotirasiga yodgorlik oʻrnatish uchun uch yil davomida zarur pulni yigʻishga muvaffaq boʻldilar.

Sadako xotirasiga qurilgan yodgorlik **«Bolalar tinchlik haykali»** deb ataladi. U Xirosimadagi Tinchlik xiyoboniga oʻrnatildi va yodgorlik toshiga quyidagi soʻzlar oʻyib yozilib qoʻyildi:

*Bu bizning koʻz yoshimiz,
Bu bizning dunyomiz,
Dunyoga — tinchlik.*

Ha, shunday. Dunyoga tinchlik kerak. Shundagina Sadakoning taqdiri takrorlanmaydi. Shundagina odamlar boshpanasiz, farzandlar ota-onasiz yetim boʻlib qolmaydi. Ota-onalar oʻz farzandlaridan judo boʻlmaydi. Yer yuzi bolalari ochlikdan, kasallikdan nobud boʻlmaydi.

Agar yangi urush boʻladigan boʻlsa, avvalgisidan ham dahshatli qirgʻin va vayronagarchilik roʻy beradi.

Binobarin, davlatlar va davlat arboblari kelajak haqida qaygʻurishlari, urush boʻlishiga yoʻl qoʻymasliklari kerak.

Shuning uchun ham davlat arboblari bundan keyin jahon urushi boʻlishiga yoʻl qoʻymaslik maqsadida Yer yuzida mustahkam tinchlik oʻrnatishda xizmat qiluvchi xalqaro tashkilot tuzishga ahd qildilar.

BMTning tuzilishi va uning maqsadlari. Tez orada tinchlik oʻrnatishga xizmat qiluvchi xalqaro tashkilot tuzildi. U Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) deb ataldi.

Yaponiyadagi «Bolalar tinchlik haykali»

lar oʻzlarining qudratini namoyish etish maqsadida piramidalar shaklidagi ulkan maqbaralar qurdira boshladilar. Vafot etgan firʼavnlr shu maqbaralarga dafn etilgan. Maqbaralar yaqinida firʼavnlardan biri sfinks shaklida tasvirlangan. Qoyadan ishlangan sfinksning balandligi 20 metrdan ortiq boʻlgan.

Sfinks

Sfinks odamlarda qattiq qoʻrquv uygʻotgan. Shuning uchun u **«dahshat otasi»** deb atalgan. Piramida va sfinks misrliklarga «firʼavnlr qudratli xudolardir», degan fikrni singdirishi lozim edi. Shaharda mahobatli ibodatxonalar ham qurilgan. Odamlarni xudo va firʼavnlr qudratiga ishonirish maqsadida ibodatxona oldida yoki ichkarisida firʼavnlarning odam boʻyidan 5–6 marta katta keladigan haykallari qurilgan. Devor va ustunlarga esa ularning ulkan tasvirlari oʻyib ishlangan.

Bobil shahri. Bobil ham qadimgi shaharlardan biri. U bunyod etilgan hudud hozirgi Iroq davlati tarkibiga kiradi.

Navuxodonosor II

Yodda tuting!

«Bobil» soʻzi «Xudoning darvozasi» degan maʼnoni anglatadi.

Shahar qadimgi Babil davlatining poytaxti edi. Davlat ham oʻz nomini shu shahar nomidan olgan. Shahar, ayniqsa, podsho Xammurapi davrida Osiyoning eng mashhur shahriga aylandi.

Keyinchalik esa shahar tashqi hujumlar natijasida bir necha marta vayron etildi.

Navuxodonosor II hukmronligi davrida Babil Osiyoning eng qudratli davlatlaridan biriga aylandi. Shahar markazida 7 qavatli, balandligi 90 metrli ibodatxona minorasi qurildi. Bobilliklar tasavvuricha, bu minora Yerni

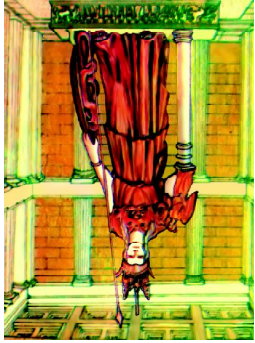
43-§. BIRLASHGAN MILLATLAR TASHKILOTI (BMT)

BMTning tuzilishi sabablari. 1945-yilning avgust oyi... Ikkinchi jahon urushi hamon davom etmoqda edi. AQSH dunyoga o'z kuch-qudratini namoyish etish maqsadida 6- va 9-avgust kunlari Yaponiyaning **Xirosima** hamda **Nagasaki** shaharlariga eng dahshatli qurol — **atom bombasini** tashladi. O'zining bu harakatini Yaponiyani tezroq taslim bo'lishga majbur etish bahonasi bilan oqlashga urindi. Atom bombasi — eng dahshatli qirg'in quroli. Bu bomba portlaganida ro'y beradigan to'lgini imoratlarini ag'darib tashlaydi. Undan tarqaladigan nur esa havoni, suvni va yerni zaharlaydi. Ming-minglab odamlar halok bo'ladi. Buning ustiga, atom bombasi tarqatadigan nur (radiatsiya) uzog vaqtgacha o'zining halokali ta'sirini ko'rsatib turadi. 1945-yilda Yaponiyada aynan shunday bo'ldi.

Yaponiyaning Xirosima shahridan uncha uzog bo'lmagan joyda Sadako Sasaki ismli qizcha yashardi. Bomba portlagan paytda Sadako bor-yo'g'i ikki yoshda edi. Sadakoning yuzi yoki tanasi kuymagan bo'lsa ham, 9 yil o'tgach Sadako kasallandi. Shifokorlar uning qon saratonini kasali bilan kasallanganligini aniqlab, uning bir yillik umri qolganini aytdilar. Bu kasallik 1945-yilda Xirosima shahriga tashlangan atom bombasi nurlarining asorati edi. Sadako o'zini o'lim kutayotganini bilardi.

Sadakodan Tidzuko ismli do'sti doimo xabar olib turardi. Bir kuni Tidzuko Sadakoga Yaponiyada muqaddas hisoblanuvchi turna qushi

Ma'buda Afina
haykali

osmon bilan tutashitirib turardi. Shaharning keyingi asrlardagi taqdiri fojiali kechdi. U dastlab eronliklar, keyinchalik esa makedoniyalik Aleksandr tomonidan bosib olingan.

Afina shahri. Yunonistonda bunyod etilgan Afina shahri bilim va donolik ma'budasi Afina nomiga qo'yilgan. Shahar aholisi Afinani o'zlarining homiysi deb hisoblaganlar. Vaqlar o'tishi bilan Afina Yevropaning eng rivojlangan shahriga aylandi. Shaharda ilm-fan yuksak qadrlandi.

Afinaliklar dunyo xalqlari havas qilsa arzi-gulik madaniyat yaratdilar.

Kimda qurilgan
teatrardan biri
(Kolizey)

Kim shahri. Manbalarida qayd etilishicha, hozirgi Italiya davlatining poytaxti Rim shahriga miloddan avvalgi 753-yilda asos solindi. Keyinchalik shahar Rim davlatining poytaxtiga aylandi. Davlat ham shaharning nomi bilan ataldi. Vaqlar o'tishi bilan Qadimgi Rim shahri dunyoning eng taraqqiy etgan shaharlaridan biriga aylandi.

Hatto shaharga quvurlar orqali tog'lardan bulog suvlari olib kelindi. Ibodatxonalar, saroylar va haykallar bunyod etildi. Rim shahri hozirgi kunda Italiya Respublikasining poytaxtidir.

Atamalar mazmunini bilib oling

Stinks — gavadasi shernikiga, boshi odamnikiga o'xshatib toshga goya qilib ishlangan afsonaviy jonzor haykali. U fir'avn qudratining ramzi bo'lgan.

¹ O'TIL. — T.: «O'ZME», 2006. 2-jild. 563-bet.

na ofat,
na g'am.
Bunda bor:
harorat,
muhabbat,
shafqat
Va mehnat nonini
Ko'ramiz baham.

Savol va topshiriqlar

1. O'zbek xalqining bag'rikengligi nimada?
2. Nega mamlakat ichkarisida yashovchi tinch aholi uning chekka o'lkalariga, jumladan, O'zbekistonga ham ko'chirib kelindi?
3. Ko'chirib kelinganlarni vokzalda kutib olish uchun O'zbekiston rahbari Y. Oxunboboyevning shaxsan o'zi chiqqanligi nimani anglatadi?
4. Shomahmudovlar va Samadovlar oilasining yuksak insoniy fazilatlarini misollarda bayon eting.
5. Nega hozirgi tinch-omon, to'kinlik davrida Mehribonlik uylari hamon mavjud?
6. G'. G'ulomning «Sen yetim emassan» she'ridan keltirilgan parchani yod oling.

Ma'buda (iloha, mahbuba) — Ayol timsolida tasavvur qilingan xudo¹.
Fir'avn (Ulug' uy, podsho qasri) — Misr podsholarning ulug'vorligini anglatuvchi unvon.²

Savol va topshiriqlar

1. Shaharlarning paydo bo'lishi haqida nimalarni bilib oldingiz?
2. Memfis, Bobil va Nineviya shaharlarini bir-biri bilan taqqoslang. O'xshash va farq qiluvchi tomonlarini aniqlang.
3. Afina shahri haqida nimalarni bilib oldingiz?
4. Rim shahri haqidagi ma'lumotlarni Afina shahri haqidagi ma'lumotlar bilan taqqoslang.

MUSTAQIL ISH

Qadimgi dunyo shaharlari: Memfis, Bobil, Afina va Rim shaharlariga xos umumiy jihatlarni qayd eting.

- a) ... ;
- b)

15-§. DUNYONING QADIMGI DAVLATLARI

Qadimgi Misr va Bobil davlatlari. Davlat — ma'lum bir hududda uyushgan odamlar (kishilik jamiyati)ni qonun kuchi bilan boshqaradigan tashkilot. Qonun esa davlat tomonidan belgilab qo'yiladigan va hammaning bo'ysunishi shart bo'lgan tartib-qoidalaridir.

Davlat dastlab miloddan avvalgi to'rtinchi ming yillik boshlarida Misr hududida tashkil topdi. Ular kichik-kichik shahar-davlatlar edi. Keyinchalik bu davlatlar o'rnida ikkita katta davlat tashkil etildi. Davrlar o'tishi bilan bu ikki davlat yagona davlatga birlashtirildi. Memfis shahri davlat poytaxti etib belgilandi. Davlatning ichki hayoti o'zaro urush-

Ikki daryo oralig'idagi davlatlar

¹ O'TIL. — T.: «O'zME», 2006. 2-jild. 563-bet.

² O'zME. — T.: «O'zME», 2001. 2-jild. 259-bet.

Ulug'jang kunidir,
Jangki, beomon,
Lashkar degan axir,
Bexatar bo'lmas,
Otang o'lgan bo'lsa,
Qayg'urma, qo'zim,
Sen yetim emassan,
Uxla, jigarim.
Yetimlik nimadir –
Bizlardan so'ra,
Men yetim o'sganman,
Oh, u yetimlik...
Voy bechora jonim,
Desam arzıydi.
Boshimni silashga
Bir mehribon qo'l,
Bir og'iz shirin so'z,
Nondek arzanda.
Cho'chima, jigarim,
O'z uyngdasan,
Bu yerda:
na g'urbar,

G'afur G'ulom

U 1944-yilda jang maydonida yaralanib, nogiron bo'lib qoldi va shu sababli uyiga qaytib keldi. H. Samadov va turmush o'rtog'i Sanobar ayalar oilasi ham turkman, tojik, rus, belarus, tatar va o'zbek millatiga mansub 13 nafar yetim bolani farzandlikka olishgan. Bundan tashqari, qarindoshlarining yetim qolgani 3 nafar, o'zlarining 6 nafar (jami 22 nafar) farzandini tarbiyalab, voyaga yetkazishdi.
Ha, o'zbeklar ana shunday bolajonligi va bag'rikengligi bilan shuhrat qozongan xalq.
O'zbekiston xalq shoiri, akademik G'afur G'ulom o'zbekning bag'rida, issiq uyida boshpana topgan urush davrining yetim bolalariga atab mashhur «**Sen yetim emassan**» she'rini yozgan edi:

larsiz kechmadi. Uzoq davom etgan bu urushlar Misrni zafirlashtirdi. Oqibatda, Misrni dastlab Eron davlati, keyinchalik makedoniyalik Aleksandr, undan keyin esa Rim davlati bosib oldi.
Osiyoning Misrdan uncha uzoq bo'lmagan qismida **Frot** va **Dajla** daryolari mavjud. Shu ikki daryo oralig'i Mesopotamiya deb atalgan. Mesopotamiya yerlari nihoyatda unumdor bo'lganligi uchun odamlar bu joylarni o'z manzilgohlariga aylantirdilar. Mesopotamiyada Bobil davlati tashkil topdi. Podsho Xammurabi hukmronligi davrida Bobil eng qad-ratli davlatga aylandi.

Qadimgi Xitoy va Hindistonda davlatning vujudga kelishi. Miloddan

avvalgi ikkinchi ming yillikda Xitoyning Xuanxe daryosi etaklarida dastlabki davlatlar vujudga keldi. Vaqt o'tishi bilan ularning soni ko'payib bordi. Ulardan biri – Sin davlatining hukmdori **Sin Shi Xuandi** miloddan avvalgi III asrda Xitoyni yagona davlatga birlashtirishga muvaffaq bo'ldi.
Xitoyda astronomiya, tibbiyot, geografiya ilmi hamda dehqonchilik rivojlandi. Hamma sevimli ichadigan choyni xitoyliklar yetishtirganlar.

Kompasni ham birinchi bo'lib xitoyliklar ixtiro qildilar. Xitoy tarixini o'rganishda tarixchi olim **Sima Syanning** «Tarixiy yilnomalar» kitobi juda qimmatli hisoblanadi.
Hindistonda esa dastlabki davlatlar miloddan avvalgi birinchi ming yillikda tashkil topdi. Miloddan avvalgi III asrda esa podsho Ashoka Hindistonni yagona davlatga birlashtirishga erishdi.
Hindlar ilm-fan sohasida ham katta yutuqlarga erishdilar. Xususan, ular «0» (nol) bilan boshlanadigan o'nita raqamni kashf

Zero, Habiba, Vova va Shuhrat rus bo'lgan. Hamidulla – ukrain; Rafiq va Rahmatulla – tatar; Xolida – moldavan; Samug' – chuvash; Yo'ldosh va Ergash – yahudiy; Halima – qozoq; Qoraboy, Ne'mat, Muazzam, Hakim va Ulug'beklar esa o'zbek bo'lishgan. Urushdan so'ng yana 3 nafar o'zbek bolani asrab olishgan. Ularning hammasini tarbiyalab voyaga yetkazishgan. Sh. Shomahmudov va B. Akramovalar «**Hurmat belgisi**» ordeni bilan mukofotlanganlar. Bahriniso opaga «**Qahramon ona**» unvoni ham berildi.

Ko'plab yetim qolgan bolalarni farzandlikka olganlar birgina Shomahmudovlar oilasi emas edi. Samarqandlik Samadovlar oilasi ham yuksak insonparvarlik namunasini ko'rsatdi. Oila boshlig'i **Hamid Samadov** (1910–2002) urush qatnashchisi. Vatan ozodligi yo'lida mardlarcha jang qilgan inson.

«Xalqlar do'stligi» maydonidagi yodgorlik

Qadimgi hind	XII asrdagi arab	Hozirgi zamon
—	1	1
6	6	6
8	8	8
0	0	0

Raqamlar taraqqiyoti

etdilar. Natijada, o'nta raqam orqali istagan sonni ifodalash mumkin bo'ldi. Bu kashfiyot dunyo xalqlariga hali-hanuz ulkan xizmat qilib kelmoqda.

O'zbekiston hududidagi davlatlar. O'zbekiston hududida tashkil topgan eng qadimgi davlatlar **Xorazm** va **Baqtriya** edi. Qadimgi Xorazm davlati salkam uch ming yillik tarixga ega. Ko'zaliqir shahri uning poytaxti bo'lgan.

Buni diqqat bilan o'qing!

«Xorazm tarixi o'zbek davlatchiligidan qudrati va qadimiyligining tasdig'idir».

Poytaxti Baqtra shahri bo'lgan. Baqtriya davlati hozirgi O'zbekistonning janubida joylashgan edi. Baqtriya oltin, la'l kabi qimmatbaho ma'danlarga boy bo'lgan. La'ldan tayyorlangan mahsulotlar Xitoy, Hindiston va Misr kabi davlatlarda sotilgan.

Atamalar mazmunini bilib oling

Astronomiya — osmon jismlarining tuzilishi va harakatlarini o'rganuvchi fan.¹

Tibbiyot — kishilar sog'lig'ini saqlash, kasalliklarning oldini olish va davolash haqidagi bilimlar tizimi.²

Savol va topshiriqlar

1. Davlat nima ekanligini izohlab bering.
2. Mulohaza yuriting: nima uchun odamlar uyushmasi (kishilik jamiyati)ni qonunsiz boshqarib bo'lmaydi?
3. Qadimgi Misr va Bobil davlatlari haqida nimalarni bilib oldingiz?
4. Qadimgi Xitoy va Hindistonni yagona davlatlarga birlashtirgan tarixiy shaxslarni qayd eting.

¹ O'TIL. — T.: «O'zME», 2006. 1-jild. 112-bet.

² O'TIL. — T.: «O'zME», 2006. 4-jild. 82-bet.

5. Qadimgi Xorazm va Baqriya davrlari haqida nimalarni bilib oldingiz?

MUSTAQIL ISH

Qadimgi Xitoy va Hindistonning madaniyatida erishgan yutuqlarini taq-qoslang.

16-§. QADIMGI DUNYONING YETTI MO'JIZASI

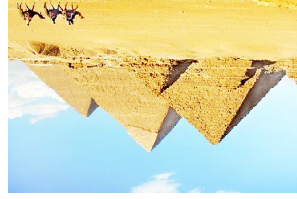

Yetti mo'jiza haqida. Qadimgi manbalarda O'rtaer dengizi atrofidagi mamalakatlarda bunyod etilgan va o'z salobati, go'zalligi bilan o'sha zamon odamlarini hayratga solgan inshootlardan yettitasi

«Qadimgi dunyoning yetti mo'jizasi» deb yozib qoldirilgan.

Misir ehromlari.

Qadimgi Misrda vatot

Misir ehromlari

piramida shaklida ehromlar qurdirib qo'yganlar. Kitoblarda yozilishicha, ehromlarning eng ulkanini fir'avn **Xufu** (yunonlar uni Xeops deb atashgan) qurdirgan.

Xufu ehromini qurish uchun 2 million 500 mingta tosh sarflangan. Eng kichik toshning og'irligi 2,5 tonna bo'lgan.

Ehrom toshlariga shunday ishlov berilganki, birlining ustiga ikkinchisi qo'yilganda ular judayam zich yopishib turgan.

Semiramida osma bog'lari. Semiramida osma bog'lari qadimgi Ossuriya podshohi — malika **Semiramida** (asli ismi Sham-

Semiramida osma

Vitaya o'rnidan turib, o'zini Mahkam akaning bag'riga otdi. Bo'ynidan quchoqlab, yuzlaridan o'pdi.

Choy olib kirgan Bahriniso opa nima bo'layotganini tushuna olmay ostonada turib gildi.

Mahkam aka ko'zidan chiqqan yosh donalarini sezdirmay ardi. Vitaya Mahkam akaning tizasidan tushib Bahriniso opaning yoniga bordi:

— Men bugun mehmon, ertadan boshlab dadamning o'g'illariman. Hech haydamaydilar. Siz ham haydamaysizmi, — dedi.

— Nima deganing bu?

— Rostini aytimg, haydamaysizmi?

— Yo'q-yo'q, aslo haydamayman.

— Sizni oyi desam maylimi?

— Voy tillarimgan o'rgilay. — Bahriniso opa shunday deb, bolaga ikki go'lini uzatdi. Vitaya esa uning bag'riga otildi. Bahriniso opa ovozi chiqarib yig'lab yubordi. Vitaya go'rtqib, yana unga yopishdi.

— Qo'rqma o'g'lim, u xursandligidan yig'lad, — deb Mahkam aka Vitayni yupatdi.

Bu kichiknagina hikoya urush tufayli Vitayaga o'xshab yetim qo'lganlar hayotidan bir sahifa, xolos. Mahkam aka va Bahriniso opaga o'xshash saxovapeshha insonlar juda ko'p bo'lgan.

O'zbekiston hukumati va o'zbek xonadonlari urush davri yetimlarining boshini silagan. Hech kim mehrtan chetda qolmagan.

«Xalqlar do'stligi» maydonidagi bir yodgorlik. Toshkent shahrida «Xalqlar do'stligi» deb ataluvchi maydon bor. Bu maydonda urush davrida o'zbek xalqi namoyon etgan, boshqa xalqlar esa tan bergan odamiylik, insonparvarlik va saxovapeshhalikning yuksak ramzi bo'lgan Yodgorlik 1942-yilda O'zbekistonga ko'chirib kelingan yetim bolalardan 13 nafarini farzandlikka olib, oq yuvib, oq taragan Shomahmudovlar oilasi sharafiga bunyod etilgan.

Oila boshlig'i **Shohmad Shomahmudov** (1890—1970) va uning turmush o'rtog'i **Bahriniso Akramova** (1903—1987) temirchilik birlashmasida mehnat qilganlar. Ular farzandlikka olgan bolalarni o'z familiyasiga o'tkazganlar va o'zbekcha ism berganlar.

– Gul-mul olib chiqish ham esga kelmabdi-ya, bola bechoralarning ko‘ngli ko‘tarilmidi?

– Gul ko‘ngliga sig‘adi deysanmi, aylanay.

Gapga bir rus kishi qo‘shildi:

– Ular hozir bir quchoq gul emas, gulsiz quchoqning o‘ziga zor, singlim.

Shu onda poyezd vokzaliga Yo‘ldosh Oxunboboyev kirib keldi.

Mahkam aka bilan Bahriniso opa qancha harakat qilib og‘iz juftlamaslar, Yo‘ldosh Oxunboboyevga bola asrab olishga kelganliklarini ayta olishmadilar.

Keyin Mahkam aka o‘z fikrini yuqorida ikki ayolning gapiga aralashgan rus kishiga aytdi:

– Biz, agar berishsa, bolalardan birini asrab olmoqchi edik.

– Xalqimizning bag‘ri keng, himmati zo‘r. O‘zbek oilalari ularni bag‘rimizga olamiz, ota-onalik qilamiz deyishyapti, deb yana kimdir suhbatga aralashdi.

– Ukrain bolasini bag‘rimizga olsak, qavm-qarindoshlarimizga quchoq ochgan bo‘lamiz. Rus o‘g‘lonni erkalatsak, aziz do‘stlarimizga mehr-sadoqatimiz bo‘ladi. Moldavan go‘dagini voyaga yetkazsak, vatandoshimizning yarasiga malham qo‘ygan bo‘lamiz, dedi ayollardan biri.

– Haq gap, singlim, – dedi bir chol.

Mahkam aka bolalar uyida bir seppilli bola oldida to‘xtadi va uning qo‘llarini ushladi.

Bola ismi Vitya ekanligini aytdi va uni o‘g‘il qilib olish uchun uyiga olib ketdi.

Vitya Mahkam aka va Bahriniso onaga yo‘lda ko‘rgan voqealari, shuningdek, unga o‘rganib qolgan Seryoja degan bola mingan vagonning dushman samolyotlari tashlagan bomba tagida qolib ketgani va shu vagondagi barcha odam o‘lib ketgani haqida so‘zlab berdi.

Bahriniso opa Vityani cho‘miltirdi, yuvib-taradi. Qornini to‘yg‘azdi

Vitya Mahkam akaga qarab: «Sizni papa (ota) desam maylimi?» – dedi.

– Men seni o‘g‘il qilib oldim. O‘zbekchada «papa» – «dada», «mama» esa «oyi» bo‘ladi, deb tushuntirdi Mahkam aka.

Olimp xudosi Zevs

Ma‘buda Artemida ibodatxonasi

muramat) mil. avv. VIII asrda barpo ettirgan.¹

Bog‘ supaga o‘xshash qilib qurilgan, supalarni ustunlar ko‘tarib turgan. Supalar ustiga tuproqlar tashlanib, unga rang-barang gullar, har xil ko‘chatlar o‘tqazilgan.

Har bir qavatdagi bog‘ga zinapoyalar orqali chiqilgan. Har kuni ko‘plab qullar tepaga suv tashishgan. Bog‘dagi so‘lim daraxtlar soyasi, tepadan pastga jilvirab oqayotgan suv salqini haqiqiy mo‘jizaning o‘zi bo‘lgan.

Keyinchalik bu bog‘ni Bobil podshosi Navuxodonosor II vayron qilib tashlagan.

Olimp xudosi Zevs haykali. Afsonalarga ko‘ra, yunon xudolari Olimp tog‘ida yashaganlar. Zevs xudolarning oliysi va odamzotning «otasi» hisoblangan. Uning nomi «yorug‘ osmon» degan ma‘noni anglatgan. Qudratli Zevs sharafiga yunonlar 4 yilda bir marta mashhur sport musobaqalari – Olimpiya o‘yinlarini o‘tkazganlar.

Yunonlar Zevsga atab ibodatxona va haykal bunyod etganlar. Xudolar podshosi Zevs taxtda o‘tirgan holda tasvirlangan. O‘ng qo‘lida – ma‘buda Nikaning haykali, chap qo‘lida – muqaddas burgut o‘rnatilgan podsholik hassasi, oltin libosga burkangan, tanasi fil suyagidan taroshlangan, ko‘zlari qimmatbaho toshlardan yasalgan Zevs haykalining balandligi 12 metr edi.

¹ P. Zohidov. «Semiramida – Shammuramat izidan». «Tafakkur» jurnali, 2-son. – T.: 2011. 64–69-betlar.

Poseydonning 7 metrlik haykali o'rnatilgan. Gumbazning ustiga «dengiz xudosi» baz bilan qoplandi.

120 metr edi. Uning eng yuqori qismi gum-xizmat qildi. Mayonqning balandligi dargohiga kirish xavfsizligini ta'minlashga yoq kemalarning Aleksandriya shahri ban-Aleksandriya mayog'i bunyod etildi. Ma-da o'sha zamoning ajoyib mo'jizasi — **Aleksandriya mayog'i**. Mil. av. 283-yil-etishga 12 yil sarfladi.

turgandek tasvirlagan haykalini bunyod xudosi Geliosing boshi Quyoshga tegib miysi — Quyosh xudosi **Geliosing** misdan balandligi 35 metrli haykalini bunyod eiganlar. Haykaltarosh **Xaros** Quyosh xalos bo'lganligi sharafiga shahar ho-harning dushmaning bir yillik gamalidan avvalgi III asrda Rodos shahri aholisi sha-**Quyosh xudosi Geliros haykali**. Miloddan

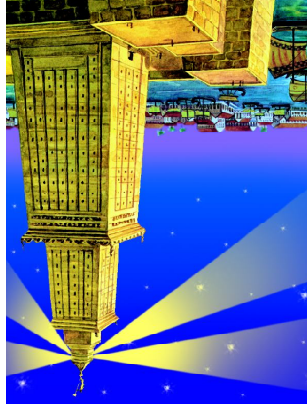
tirilgan. rassomlarining ajoyib asarlari joylash-hisoblangan. Ibodatxona ichiga yunon vonlar homiysi va ayollar madakkori ham budasi deb ishonilgan. Ayni paytda hay-Artemida hosildorlik, ov va Oy ma-larni lol goldirgan.

joylashgan) qurilgan ibodatxona ko'rgan-Ma'buda **Artemida** sharafiga Efes shahrida (bu shahar hozir Turkiya davlati hududida Rivojatlarga ko'ra, xudo Zevsning qizi

gan. tashvishlari, g'am-g'ussalari tarqalib ket-langan, uni tomosha qilgan kishining Haykal shu darajada mahorat bilan ish-

Quyosh xudosi Geliros haykali

Aleksandriya mayog'i

- ◆ **O'zingizni sinang**
- ◆ Ukan saxovat deyilganda ...
- ◆ O'zbekistonga ... bola ko'chirib keltirildi.

Atamalar mazmunini bilib oling

Saxovat (go'li ochiqlik) — odamlardan yordamini ayamaslik.

Front — urush harakatlari ketayotgan hudud.

Savol va topshiriqlar

1. Urush yillarida o'zbekistonlik ishchilar va dehqonalar ko'rsatgan mehnat jasoratlari haqida so'zlab bering.
2. O'zbekiston xalqining urush yillarida ko'rsatgan bag'rikenligi va saxovapeshaligi haqida nimalarni bilib oldingiz?
3. O'zbekistonlik askarlarning jang maydonlarida ko'rsatgan qahramonliklariga misollar keltirib.
4. Ikkinchi jahon urushida halok bo'lgan o'zbekistonlik askarlar xotirasini abadiylashtirish borasida qanday ishlar amalga oshirildi?
5. Ikkinchi jahon urushida besh farzandini yo'qotgan Zulfiya Zokirova haqida Prezident Sh. Mirziyoyev bildirgan fikrlarning mazmuni haqida so'zlab bering.

42-§. BIR YODGORLIK TARIXI

O'zbeklar — bag'riken xalq. Avvalgi mavzuda aytilganidek, sobiq Sovet davlati dushman bosib olishi mumkin bo'lgan hududlardagi aholini urushdan xoli joylarga ko'chira boshladi. Ularning bir milliondan ortig'i, shu jumladan, 200 ming nafar bola O'zbekistonga olib kelindi. Rahmatli yozuvchi Rahmat Fayziyning «**Hazrati inson**» kitobida keltirilgan quyidagi parchani o'qisangiz, o'zbek xalqining bag'ri naqadar keng bo'lganiga yana bir bor ishonch hosil qilasis:

«Mana, bugun gon-garindoshlarning go'daklari, mudhish urushning yetimchalari kutib olinadi.

Mahkam aka bilan Bahriniso opa tramvaydan tushganda vokzal maydoni odamlar bilan to'la edi.

Bir ayol yonidagi ayolga dedi:

So‘zimning isboti uchun bir misol keltirmoqchiman. Toshkent viloyati, Zangiota tumanidagi Xonobod qishlog‘ida Zulfiya aya Zokirova ismli bir mo‘tabar onaxon yashab o‘tganlar. Tom ma’noda buyuk bu insonning jasoratini ta’riflashga til o‘jiz.

Zulfiya aya Zokirova Ikkinchi jahon urushida bir emas, besh azamat o‘g‘lidan — Isoqjon, Ahmadjon, Mamajon, Vahobjon, Yusufjon ismli aziz farzandlaridan judo bo‘lgan. O‘zingiz ayting, qadrli do‘stlar, har qanday odamni yiqitib, yakson qiladigan taqdirning bunday beshafqat zarbasiga bardosh berish mumkinmi?

Lekin Zulfiya Zokirovadek matonatli, qahramon o‘zbek ayoli bunga bardosh bera oldi. Shunday fojiali qismatga besh marta ko‘ksini qalqon qilib, besh marta ham mardona oyoqqa turdi. Buning uchun odamda qanchalik kuchli iroda, qanchalik metin sabr-bardosh bo‘lishi kerak!

Yovuz urush tufayli ayaning to‘rt kelini beva, besh nabirasi yetim bo‘lib qoldi. Uning o‘zi esa bir umr motamda yashadi. Lekin hech qachon umidsizlikka tushmadi. O‘g‘illarining so‘nmas xotirasi, yorug‘ kunlar yodi bilan, kelinlari, nabiralarining hayoti, orzu-umidlari bilan yashadi.

Mana, yoshlarimiz, farzandlarimiz kimdan namuna va o‘rnak olishlari kerak!

«Yaxshilar yodi hech qachon unutilmaydi», deydi xalqimiz. Biz ezgu niyat bilan barpo etadigan G‘alaba bog‘i, markaziga Zulfiya Zokirova va uning frontdan qaytmagan besh o‘g‘li, sadoqatli kelinlari xotirasiga atab muhtasham haykal o‘rnatsak, unga «**Matonat madhiyasi**» deb nom bersak, nima deysizlar?»

2020-yil 9-mayda fashistlar Germaniyasi ustidan qozonilgan buyuk g‘alabaning 75 yilligi xalqaro miqyosda nishonlandi. Bu qutlug‘ sanaga bag‘ishlab, O‘zbekiston xalqining buyuk g‘alabaga qo‘shgan munosib hissasini aks ettiruvchi kitob-albom nashr etildi. Toshkentda esa G‘alaba bog‘i bunyod qilindi.

Siz va siz qatori O‘zbekistonning, qolaversa urush domiga tortilgan davlatlarning barcha fuqarolari kimlarning jasorati tufayli Buyuk g‘alabadan so‘ng o‘tgan yillar mobaynida urush balosini ko‘rmay, oilasi bilan tinch zamonda yashayotganini bilishi va qadriga yetishlari lozim.

Gumbazni sayqallangan granit (tog‘ jinsi) ustunlar ushlab turgan. Uning ustki qismida kechasi bilan yonib turadigan mayoq olovi dengizchilarga uzoqdan ko‘rinib turgan.

Mayoq atrofni kuzatish nuqtasi vazifasini ham bajargan.

Galikarnas maqbarasi

Galikarnas maqbarasi. Hozirgi Turkiya davlati hududida Kariy viloyati bo‘lgan. Uning markazi nihoyatda boy va go‘zal Galikarnas shahri edi. Galikarnas maqbarasi mil. avv. 353-yilda vafot etgan hukmdor Mavsol xotirasi sharafiga bunyod etilgan. Bu maqbara ibodatxona vazifasini ham bajarardi.

Maqbaraning kengligi 66 metr, uzunligi 77 metr, balandligi esa 46 metrni tashkil etgan.

Maqbara mil. avv. 334-yilda makedo-niyalik Aleksandr tomonidan vayron qilindi.

Hozirgi kunda yetti mo‘jizadan faqat Misr ehromlarigina qad ko‘tarib turibdi.

Atamalar mazmunini bilib oling

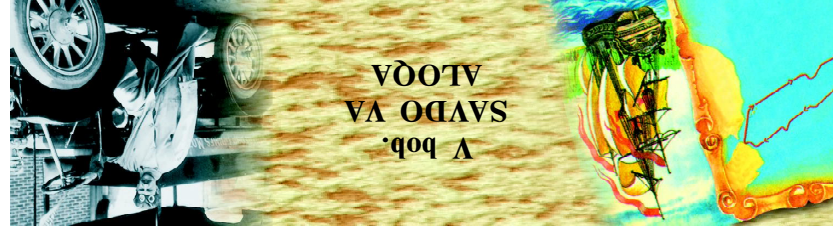
Mayoq — kemalarga yo‘l ko‘rsatish uchun dengiz qirg‘og‘iga quriladigan va kema yo‘nalishini ko‘rsatib beruvchi jihozlarga ega bo‘lgan minora ko‘rinishidagi qurilma.

Maqbara — qabr ustiga qurilgan bino.

Rodos — O‘rtayer dengizidagi orollardan birining nomi. Orol Yunoniston (hozirgi Gretsiya) davlatiga tegishli.

Savol va topshiriqlar

1. Qadimgi dunyoning qaysi obidalari «yetti mo‘jiza» deb atalgan?
2. Misrda ehromlar nima uchun qurilgan?
3. Semiramida osma bog‘lari haqida nimalarni bilib oldingiz?
4. Zevs haykali haqida so‘zlab bering.
5. Nega ma‘buda Artemidaga atab ibodatxona qurilgan?
6. Galikarnas maqbarasi haqida nimalarni bilib oldingiz?

17-§. TANGALAR – TARIXI GUVOH

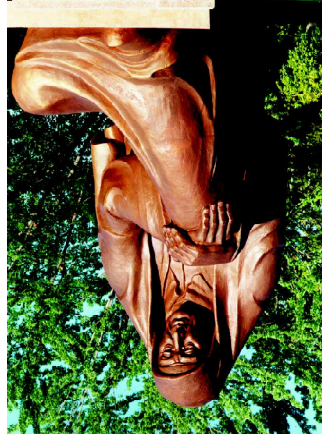
Dastlabki tangalar. Dunyo xalqlari hayotida pul katta ahamiyatga ega. U ming yillar davomida insonlarga ayirboshlash vositasi bo'lib xizmat qilib kelmogda.

Kishilik tarixida pul bo'lmagan davrlar ham bo'lgan. Ular dastlab iste'mol qiladigan barcha narsalarni o'zlarini ishlab chiqarganlar. Vaqtlar o'tishi bilan dehqonchilikdan chorvachilik va hunarmandchilikning alohida faoliyat turi bo'lib ajralib chiqishi savdo-sotiqning kuchayishiga olib keldi.

Endi ular ishlab chiqargan mahsulotlarini o'zaro ayirboshlashga o'tganlar. Shu tariqa bir-birlarining hojatlari chiqara boshlaganlar. Savdo aloqalarining tobora o'sib borishi, pulning yaratilishini zaruriyatga aylantirib qo'ydi. Metall (mis, kumush va oltin)dan ishlangan dastlabki pul — tanga shu tariqa paydo bo'ldi.

Yodda tuting!
Tanga (turkiy tang'a so'zidan olingan) — maxsus ramzlar tushirilgan va ma'lum og'irlikka hamda qiymatga ega bo'lgan metallardan yasalgan pul.

Arxeolog olimlar tanga dastlab miloddan avvalgi VIII–VII asrlarda Lidiya (Osiyoda) davlatida paydo bo'lganligini aniqladilar. Lidiya podshohligining tanga puli — **starterning** bir tomoniga lidyaliklar uchun muqaddas hisoblangan tulki tasviri tushirilgan. Tulki lidyaliklarning bosh xudosi — Bassareyni ramzi ham hisoblanardi.

«Motamsaro ona» haykali

Halok bo'lganlardan biri general-mayor **Sobir Rahimov** edi. S. Rahimov 1902-yilda Toshkent shahrida tug'ildi. 1925-yildan harbiy xizmatda bo'ldi. Ikkinchi jahon urushida diviziyaga qo'mondonlik qildi. Polsha davlatining hududini Germaniyadan ozod etish uchun olib borilgan jangda 1945-yilning 26-martida — fashistlar Germaniyasining to'la tor-mor etilishiga atigi 45 kun qolganida qahramonlarcha halok bo'ldi.

1965-yilning 6-mart kuni general S. Rahimovga Sovet Ittifoqi Qahramoni unvoni berildi. Keyinchalik unga Toshkent shahrida haykal o'rnatildi.

Xotira abadiydir. Birinchi Prezidentimiz Islom Karimovning tashabbusi bilan Ikkinchi jahon urushi frontlarida halok bo'lganlarning xotirasini abadiylashtirish uchun O'zbekistonda G'itler Germaniyasi ustidan qozonilgan g'alaba kuni — 9-may umummilliy «**Xotira va qadrlash kuni**» deb belgilandi.

1999-yilda Toshkentning Bosh maydoni — Mustaqillik maydoni yonida «**Xotira maydoni**» majmuasi bunyod etildi. Bu yerdagi yodgorlik devorlarga kitob betlari shakli o'rnatildi. Ulariga Ikkinchi jahon urushida halok bo'lgan o'zbekistonlik askarlarning nomlari bitildi.

Majmuada «**Motamsaro ona**» haykali ham o'rnatildi. Haykalda urushda o'z farzandini yo'qotgan onaning g'am-g'usasi aks etgan. Haykal yonida urushda halok bo'lganlar xotirasi uchun mangu olov yonib turadi.

Buyuk g'alabaning 75 yilligi. O'zbekiston Prezidenti Sh. Mirziyoyev onalar jasorati haqida quyidagi hayotiy misolni keltirdi: «Gap urush qahramonlari haqida ketar ekan, tabarruk Ona siymosi ko'z o'ngimda namoyon bo'ladi. Chunki urushning barcha azob-uqubatlari eng ko'p tortgan insonlar mushftpar onalarimizdir.

O'zbekiston mehnatkashlarining mablag'i hisobiga yasalgan tanklar

O'zbekiston xalqi ularni do'stona kutib oldi. Ularga g'amxo'rlik ko'rsatdi va yashash uchun o'z uyidan joy berdi. Oziq-ovqati va kiyim-kechagini ular bilan baham ko'rdi. Ko'chirib kelingan bolalarning asosiy qismi bolalar uylariga joylashtirildi.

Besh yarim mingdan ortig'ini esa bag'rikeng, saxovatpesha o'zbek xonadonlari farzandlikka oldilar. Bunday saxovatpesha o'zbek xonadonlaridan biri toshkentlik Shomahmudovlar oilasi edi. Bu oila turli millatga mansub 13 nafar bolani farzandlikka oldi. Ularni parvarishlab, tarbiyalab voyaga yetkazdi. Bu hodisa o'zbek xalqi bag'rikengligi, saxovatpeshaligining yorqin namunasi edi.

O'zbekistonlik askarlarning frontdagi jasoratlari. Ikkinchi jahon urushi frontlariga yuborilgan bir yarim milliondan ko'proq o'zbekistonlik askarlar dushmanga qarshi mardona jang qildilar.

Beshafqat jang maydonlarida mardlik va matonat ko'rsatgani uchun ularning 280 nafari «Sovet Ittifoqi Qahramoni» unvoniga, 82 nafari esa uchala darajadagi «Slava» («Shoh-shuhrat») ordeniga sazovor bo'ldi.

Ikkinchi jahon urushi yillarida 500 mingdan ortiq o'zbekistonlik askar halok bo'ldi. 60 mingdan ortiq askar esa nogiron, mayib-majruh bo'lib qoldi.

Yunon-Baqtriya davlati tangalari

Aleksandr tangasi

Yevkratid tangasi

Bu davlatda oltindan zarb etilgan tanga starter deb atalgan.

Eron podshosi **Doro I** davrida esa o'sha davrning mashhur «**darik**» deb ataluvchi tanga puli joriy etildi. Bu tanganing har biri 8,4 gramm sof oltindan yasalgan.

Tangalar tarixdan guvohlik beradi. Tangalar, *avvalo*, o'zining qanday metallardan yasalganligiga qarab shu tangani zarb etgan davlatlar, ularning yer osti boyliklari haqida ma'lumot beradi.

Ikkinchidan, tangalarning og'irligi va uning zarb etilish usuli, shuningdek, sifati haqida tasavvur hosil qiladi.

Uchinchidan, davlatning nomi, hukmdori-ning ismi, uning taxtga o'tirgan vaqti va hukmronlik qilgan yillari qayd etilgan bo'ladi.

To'rtinchidan, u yoki bu davlat tangasining boshqa davlatlar hududidan ham topilishiga qarab, bu davlatning qaysi davlatlar bilan savdo aloqalari olib borganligi, tashqi savdoda qaysi davlatning puli katta rol o'ynaganligi haqida ham ma'lumot olish mumkin.

Qadimgi va zamonaviy tangalarda ramzlarning aks etilishi. Qadimgi davrlarda tangalarga turli ramzlar va hukmdorlarning tasviri tushirilgan. Shuningdek, hukmdorning unvoni, ismi va tamg'asi hamda tangani chiqargan davlatning yoki shaharning nomi, zarb etilgan yili yozilgan.

Zamonaviy tangalarda ham turli ramzlarni aks ettirish an'anasi davom etib kelmoqda.

O'zbekiston Respublikasining pul birligi — so'm 1994-yilning 1-iyulidan muomalaga kiritildi. 10, 25 va 50 so'mlik tanga pullar ham

Qishloq mehnatkashlarining jasorati. O'zbekistonning qishloq aholisi frontini zarur oziq-ovqat va kiyim-kechak bilan ta'minlashda ulkan fidoyilik ko'rsatdi. Erkaklar urushga safarbar etilgani uchun qishloq xojaligida ishchi kuchoi yetishmay qoldi. Ularning o'rnini ayollar va bolalar egalladi. Qishloq mehnatkashlari og'ir qiyinchiliklarni mardona yengsa oldilar.

Yodda tuting! Urush yillarida jami 4 million tonnadan ortiq **paxta**, 5 million tonnadan ortiq **don** yetishtirildi.

Boshqa qishloq xo'jalik mahsulotlarini ishlab chiqarish ham ko'payib bordi. Xalqimiz ana shunday og'ir vaziyatda kunni kun, tunni tun demasdan, mashagaqatli mehnat qilib, front uchun, g'alaba uchun munosib hissa qo'shdilar.

Ulkan saxovat. G'itler Germaniyasiga qarshi kurashda O'zbekiston aholisi ham ulkan saxovat ko'rsatdi. Chunonchi, ular mamalakat mudofaa jamg'armasiga 650 mln. so'mdan ziyod pul, 55 kg ga yaqin tilla va boshqa qimmatbaho buyumlar topshirdilar.

Bu mablag'ga front uchun bronepoyezd, tank va samolyotlar yasaldi hamda ular frontga jo'natildi. Sobiq Sovet Ittifoqi hukumat mamalakat hududining urush harakatlari ketayotgan joylarda yashovchi tinch aholining bir qismini mamalakat ichkarisiga ko'chirdi. Shulardan bir milliondan ortig'i O'zbekistonga ko'chirib keltirildi. «Bu raqamlar, — deb ta'kidladi O'zbekiston Prezidenti Sh. Mirziyoyev, — boshimizdan kechirgan mudhish oqibatlarini hech qachon unutmastlikka chaqiradi».

Yodda tuting! O'zbekistonga ko'chirib keltirilganlarning 200 ming nafari yetim bolalar edi. O'zbek oilalari ularni «Sen yetim emassan» deb bag'riga oldi. Ularga mehr-muruvvat ko'rsatdi.

O'zbekistonning yubiley tangalari

Toshkentning yubiley tangasi

zartb etildi. Bu tangalarning yuz qismiga uning necha so'm ekanligi, orqa tomoniga esa «O'zbekiston Respublikasi» yozuvi va davlatimiz gerbi tasviri tushirildi.

O'zbekistonda mashhur allomalatimiz yubileyleri munosabati bilan ham ularning tasviri tushirilgan tanga pullar zartb etildi.

Masalan, 1996-yilda buyuk bobomiz **Amir Temur** yubileyining 660 yilligi munosabati bilan, 2009-yilda esa **Toshkent shahri**ning 2200 yilligiga atab 100 so'mlik tanga puli zartb etilganligi buning dalilidir.

Atama mazmunini bilib oling **Yubiley** — tarixiy voqealar, buyuk tarixiy shaxslarning muayyan yoshini tantanali mi-shonlash.

- Savol va topshiriqlar**
1. Pul paydo bo'lgunga qadar savdo ishlari qanday amalga oshirilgan?
 2. Dastlabki paydo bo'lgan tanga pullar haqida nimalarni bilib oldingiz?
 3. Nega «Tangalar — tarix guvohi» deyiladi?
 4. Tangalarda aks ettirilgan turli ramzlar, ramzlar va sanalar nimalarni anglatishini izohlab bering.
 5. O'zbekiston davlatining tanga pullari haqida nimalarni bilib oldingiz?

18-§. SAVDO YO'LLARI

Qadimgi karvon savdo yo'llari. Savdo-sotiq ishlari barcha davrlarda kishilar hayotida muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Savdo-sotiq davlat iqtisodiy taraqqiyotiga ham katta ta'sir ko'rsatgan.

MUSTAQIL ISH

(Faktlarni taqqoslab jadvalni to'ldiring)

T/r	Savollar	Birinchi jahon urushi	Ikkinchi jahon urushi
1.	Urushning boshlangan yili va sanasi		
2.	Urush qanday boshlandi?		
3.	Urushda ishtirok etgan asosiy davlatlar		
4.	Urush natijalari		
5.	Urushning fojiali oqibatlar		

41-§. O'ZBEKISTONNING BUYUK G'ALABAGA QO'SHGAN HISSASI

O'zbekiston xalqining mehnat jasorati. Ikkinchi jahon urushi yillarida O'zbekiston hali sobiq Sovet Ittifoqi tarkibida edi. Binobarin, O'zbekiston ham urushga tortildi.

O'zbekiston frontni zarur qurol-yarog', o'q-dori, oziq-ovqat va kiyim-kechak bilan ta'minlab turdi. Urushda O'zbekistondan 1 million 500 mingdan ortiq jangchi qatnashdi. Aholidan yig'ilgan pul mablag'lari mamlakat mudofaa jamg'armasiga topshirildi.

Sobiq Sovet Ittifoqi rahbarlari Germaniya bosib olishi mumkin bo'lgan hududlarda joylashgan sanoat korxonalarining yuzdan ortig'ini O'zbekistonga ko'chirdi. O'zbekiston ishchilarining fidokorona mehnatlari evaziga ular qisqa muddatlarda qayta tiklandi va front uchun zarur mahsulot ishlab chiqara boshladi. Ayni paytda 280 ta yangi korxona ham qurildi.

O'zbekiston urush yillarida frontga 2100 ta samolyot va 1700 donadan ortiq samolyot motori kabi qurol-yarog' hamda harbiy anjomlar yetkazib berdi.

O'zbekiston fabrikalari esa askarlarni issiq kiyim-kechaklar bilan ta'minlash ishiga katta hissa qo'shdi.

Shu tufayli ham turli mamlakatlar o'zaro foydali savdodan juda manfaatdor bo'lganlar.

Bu esa qadimda ham muhim savdo yo'llari ochilishiga olib keldi. O'z hududidan savdo karvonlari o'tadigan mamlakatlar yo'l atroflariga savdogarlar uchun barcha zarur qulayliklarni yaratib berganlar. O'zlarining va mollarining xavfsizligini ta'minlash choralari ko'rganlar.

Qadimgi karvon savdo yo'llaridan biri «**La'l yo'li**» deb atalgan. Bu yo'l miloddan avvalgi 3–2-ming yilliklarda ochilgan.

Yodda tuting!

Yo'lning «**La'l yo'li**» deb atalishiga bu yo'ldan qimmatbaho la'l toshining tashilishi sabab bo'lgan. U lojuvard deb ham ataladi.

«La'l yo'li» Pomir tog'idan boshlanib, Eron, Mesopotamiya va Misr orqali o'tgan. La'l toshlaridan yasalgan buyumlar, hatto Misr fir'avnlari maqbaralari (ehromlari)dan ham topilgan.

Qadimgi mashhur savdo yo'llaridan yana biri «**Shoh yo'li**» deb ataladi. Unga Eron shohi **Doro I** asos soldi. Uni Eron shohlari nazorat qilishgan. «Shoh yo'li» ikki yo'nalishli bo'lib, birinchisi O'rtayer dengizi bo'yidagi turli shaharlarni Eron bilan bog'lagan bo'lsa, ikkinchisi Eron va Baqtriya orqali o'tib, Oltoy va Hindistongacha borgan.

Buyuk Ipak yo'li. Uzunligi 12000 km bo'lgan **Buyuk Ipak yo'li** miloddan avvalgi II asrda ochildi. Bu yo'l faqat savdo yo'li emas edi. U, ayni paytda, dunyo xalqlari o'rtasida madaniy hamda davlatlararo aloqalar yo'li sifatida ham xizmat qildi. Yo'l Xitoyning Xuanxe daryosi bo'yida joylashgan Sian shahridan boshlanib, ikki yo'nalishli bo'lgan.

Birinchi yo'nalish — Xitoydan Samarqandgacha bo'lgan yo'nalish edi. Samarqandda yo'l yana ikkiga bo'lingan.

Biri Eron orqali O'rtayer dengizigacha, ikkinchisi Shimoliy Kavkaz orqali Qora dengizgacha yetib borgan.

Ikkinchi yo'nalish Xitoydan boshlanib, Pomir — Tyan-Shan tog'tizmalaridan o'tib, Afg'onistonga, undan Hindistonga olib chiqqan.

2-sentabr kuni Yaponiyaning taslim bo'lganligi haqidagi hujjat imzolandi. Shu tariqa Ikkinchi jahon urushi uni boshlagan davlatlarning mag'lubiyati bilan tugadi.

Germaniya qo'shini dastlab shiddat bilan birin-ketin zafar quchib olg'a siljidi. Sobiq Sovet Ittifoqi poytaxti Moskva shahrining bosib olinishiga oz qoldi. Biroq sobiq Sovet Ittifoqi qo'shini mardonavor qarshilik ko'rsatdi. Natijada, Gitlarning Sovet Ittifoqini qisqa mudat ichida bosib olish rejasi barbod bo'ldi. Tarkibida o'zbekistonlik jangchilar ham bo'lgan sobiq Sovet Ittifoqi qo'shinining qaqshatqich zarbalari ostida Germaniya qo'shini chekinishga majbur bo'ldi.

Ayni paytda sobiq Sovet Ittifoqi, AQSH va Buyuk Britaniya Germaniyaga qarshi urushda o'zaro hamkorlik qilish haqida kelishuvga erishdilar. Shu tariqa Gitler Germaniyasiga qarshi ittifoq vujudga keldi.

AQSH va Buyuk Britaniyaning birlashgan qo'shini Germaniyaning ittifoqchisi Italiyani taslim bo'lishga majbur etdi. Sobiq Sovet Ittifoqi qo'shini 1944-yilda o'z hududidan Germaniya qo'shinini butunlay quvib chiqardi. Ittifoqchi davlatlarning Germaniyani taslim etishi muqarrar bo'lib qoldi. 1945-yilda Adolf Gitler va uning ayrim safdoshlari o'z jonlariga qasd qildilar.

Nihoyat, 1945-yilning 8-may kuni Germaniya ittifoqchi davlatlar oldida so'zsiz taslim bo'ldi. Bu haqda tegishli hujjat ham imzolandi.

Sobiq Sovet Ittifoqi hukumati fashistlar Germaniyasi ustidan qozonilgan g'alaba sharafiga 9-may kunini «G'alaba kuni» deb e'lon qildi.

**Germaniyaning taslim bo'lganligi
haqida hujjat imzolanmoqda**

Buyuk Ipak yo'lidagi bozor

Chunki bu yo'l tufayli shu davlatning ham savdo-sotiq ishlari rivojlangan. Qolaversa, savdo karvonlarining egalari boj ham to'laganlar. Bu esa davlat xazinasiga katta daromad keltirgan. Buyuk Ipak yo'li yurtimiz tarixida ham katta iz qoldirdi. Buyuk Ipak yo'li dunyo xalqlariga o'n yetti asr davomida xizmat qildi.

Savol va topshiriqlar

1. Nega qadimgi davrlarda ham savdo yo'llari ochilgan?
2. «La'l yo'li» va «Shoh yo'li» haqida nimalarni bilib oldingiz?
3. Buyuk Ipak yo'lining ochilishi va uning dunyo xalqlari hayotida tutgan o'rni haqida so'zlab bering.

MUSTAQIL TOPSHIRIQ

O'zbekistonning bugungi kunda Xitoy davlati bilan olib borayotgan tashqi savdosida qanday yo'llardan foydalanayotganligini aniqlab keling.

19-§. YANGI DENGIZ SAVDO YO'LLARINING OCHILISHI

Dengiz savdo yo'llariga ehtiyojning o'sishi. Milodning XV asri oxiri va XVI asr boshlarida Yevropa davlatlarida yangi dengiz savdo yo'llari ochishga kuchli ehtiyoj sezildi. Bunga

Birinchidan, XV asr oxiri – XVI asr boshlarida Yevropada tovar ishlab chiqarish yuqori sur'atlarda o'sa boshladi. Bu esa turli xomashyolarga bo'lgan talabni oshirib yubordi. Biroq, Yevropa git'asining o'zida xomashyo kamligi tufayli, ushbu talabni qondira olmadi. Shuning uchun yevropaliklar ularni boshqa mamlakatlardan olib kelishni o'ylay boshladilar.

Ikkinchidan, ularning ongini o'zga o'lka xalqlarining oltin-kumushlari va boshqa boyliklarini egallash chug'ab oldi. Ammo yevropaliklar Buyuk Ipak yo'llidan va O'rtaer dengizi orqali o'tadigan dengiz savdo yo'llidan foydalana olmas edilar. Chunki bu yo'llarning nazorati yevropaliklarning asosiy raqibi Usmonliar davlati (Turkiya) go'lida edi. Shu tufayli bu yo'llar yevropaliklar uchun xatari bo'lib qoldi. Bunday sharoitda yangi dengiz savdo yo'llarini ochish zaruriyatiga aylandi. Yevropaliklarda yangi dengiz savdo yo'llarini ochishga xizmat qiluvchi mustahkam kemalar hamda o'zlarini himoya qilishga imkon beruvchi zamonaviy harbiy qurollar mavjud edi.

Bundan tashqari, ular dengizda *kompas* va *astrolyabiyadan* foydalanishni bilardilar. **Yangi dengiz savdo yo'llarining ochilishi.** Portugaliya va Ispaniya dengizchilari yangi dengiz yo'llari ochilishining tashabbuskorlari bo'lishdi. Yangi dengiz yo'llarini ochish dengizchilardan katta dovyuraklikni ham talab etgan, albatta. Yangi dengiz savdo yo'lli ochishga birinchi sayyohi admiral **Xristofor Kolumb** rahbarlik qildi. U o'z oldiga Yevropadan Atlantika okeani

Xristofor Kolumb

59

dirish, so'ngra dunyoda hukmron bo'lib olish maqsadini qo'ydi. Bu mudhish maqsadni ro'yobga chiqarish uchun zo'r berib yangi urushga tayyorgarlik ko'rdi. Italiya va Yaponiya bilan o'zaro ittifoq tuzdi. Tez orada o'z maqsadlarini ro'yobga chiqarishga kirishdi. Chunonchi, 1939-yilning 1-sentabrda Germaniya Polshaga hujum qildi. Bunga javoban Buyuk Britaniya va Fransiya Germa-niyaga qarshi urush e'lon qildilar. Shu tariqa Ikkinchi jahon urushi boshlanib ketdi. Buyuk Britaniya, Fransiya va sobiq Sovet Ittifoqi o'zaro qarama-qarshiliklar va ishonchsizliklar tufayli urushning ol-dini ola olmadilar.

Yodda tuting! Gitler Germaniyasining dunyoda hukmron bo'lib olishga intilishi Ikkinchi jahon urushining asosiy sababi bo'ldi.

Buyuk Britaniya va Fransiya Polshani saqlab qolish uchun gatiy choralar ko'rmadi. Ogibatda, Polsha 17 kunda taslim bo'ldi. **Urushning borishi.** Urush boshlangach, Germaniya juda qisqa muddat ichida deyarli butun G'arbiy Yevropa davlatlarini bosib oldi.

Ikkinchi jahon urushi yillarida sobiq Sovet Ittifoqi ishlagan qurol – katusha

1940-yilda, hatto Fransiyan ham tor-mor etdi. Uning navbatdagi maqsadi Buyuk Britaniya va sobiq Sovet Ittifoqini bo'y-sundirish edi. Biroq Buyuk Britaniyaning harbiy-dengiz floti va harbiy havo kuchlari qudratli bo'lganligi uchun uni bosib ololmadi. Shuning uchun Gitler avval sobiq Sovet Ittifoqini bosib olishga qaror qildi va 1941-yilning 22-iyunida unga hujum qildi. Dekabr oyida esa Yaponiya Tinch okeanida AQSHga qarshi urush harakatlari boshlab yubordi. Gitler Sovet Ittifoqini juda qisqa vaqt ichida zabt etishni reja-lashtirgan edi.

128

Rossiyada esa uch yuz yildan ortiq hukmronlik qilgan Romanovlar sulolasining hokimiyati 1917-yilda barham topdi. 1917-yilda urushga qo'shilgan AQSH urush qatnashchilariga qurol-yarog' sotish va qarz berish evaziga katta boylik orttirdi.

U, hatto dunyoning eng yirik mustamlakachi davlati Buyuk Britaniyani ham qarzdor qilib qo'ydi va dunyoning yetakchi davlatiga aylandi.

O'zingizni sinang

- ◆ «Uchlar ittifoqi»ga ◆ «Antanta» — bu
- ◆ Birinchi jahon urushi ... boshlandi.

Urushning insoniyat uchun fojiali oqibatlari. To'rt yildan ortiq davom etgan bu dahshatli urush dunyo xalqlariga juda katta fojialar keltirdi. Urushda 10 million kishi halok bo'ldi. 20 million kishi esa yarador, mayib-majruh bo'lib qoldi. Davlatlar juda katta miqdorda moddiy talafot ko'rdilar.

Savol va topshiriqlar

1. Qanday sabablar Birinchi jahon urushining yuz berishiga olib keldi?
2. Urushning kelib chiqishiga asosiy aybdor bo'lgan davlatlar guruhini qayd eting.
3. Urush qanday holatda boshlandi va u qanday yakun topdi?
4. Urushning natijalari va fojiali oqibatlari haqida nimalarni bilib oldingiz?

40-§. IKKINCHI JAHON URUSHI

Ikkinchi jahon urushining sabablari. 1933-yilda Germaniyada nemislarning boshqa xalqlar ustidan hukmronlik qilishini da'vo qiluvchilar hokimiyat tepasiga kelishdi.

Ularning yo'l boshchisi **Adolf Gitler** mamlakatda o'zining yakka hukmronligini o'rnatdi.

U o'z oldiga Birinchi jahon urushidagi mag'lubiyat uchun g'oliblardan o'ch olish, dunyoni qayta bo'lish, butun Yevropani bo'ysun-

orqali Hindistonga boradigan dengiz yo'li ochishni maqsad qilib qo'ydi.

Nihoyat, 1492-yilning yozida X. Kolumb boshchiligidagi 3 ta kema Atlantika okeani orqali harakatni boshladi. Shu yilning oktabr oyida sayohatchilar quruqlikka kelib tushdilar. X. Kolumb Hindistonga yetib keldim, deb o'yladi. Biroq, u Hindistonga emas, yangi qit'a — Amerikaga kelib qolgan edi. Shu tariqa Amerika qit'asi kashf etildi.

Yodda tuting!

1492-yilning 12-oktabri Amerika qit'asi kashf etilgan sana bo'lib tarixga kirdi.

X. Kolumb ochgan o'lkalar Ispaniya qirolligi mulkiga aylandi.

Keyingi kashfiyotlar. 1498-yilda portugaliyalik sayyoh **Vasko da Gama** Atlantika okeani orqali Hindistonga boriladigan dengiz yo'lini ochishga muvaffaq bo'ldi.

Keyinchalik yevropalik boshqa sayyohlar **Avstraliya** (Janubiy Yer) qit'asini ham kashf etishdi.

Yodda tuting!

Odamlar uchun o'zlari yashagan davrgacha noma'lum bo'lgan yangi yerlarning izlab topilganligiga geografik kashfiyotlar deyiladi.

Jahon savdo aloqalari. Geografik kashfiyotlar tufayli yangi savdo yo'llari ochildi. Bu yo'llarning ochilishi, o'z navbatida, jahon savdosini vujudga keltirdi. Natijada, kishilik jamiyati rivoji yanada tezlashdi. Geografik kashfiyotlardan keyin Angliya eng muhim dengiz savdo yo'llari ustidagi davlatga aylandi. Bu esa unga jahon savdosida yetakchilikni qo'lga kiritishga imkoniyat yaratdi. Poytaxt London shahri savdo kemalari to'xtaydigan yirik port shaharga aylandi.

Atamalar mazmunini bilib oling

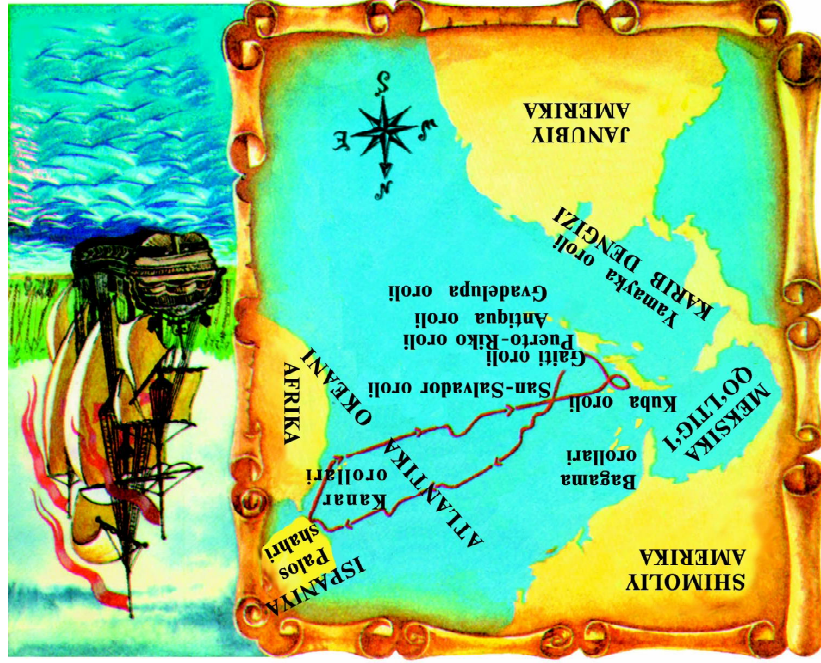
Admiral (dengiz hukmdori) — harbiy dengiz floti qo'mondonlariga beriladigan oliy harbiy unvon.¹

¹ O'zME. — T.: «O'zME», 2006. 1-jild. 40-bet.

- ¹ O'TIL. — T.: «O'ZME», 2006. 1-jild. 111-bet.
² O'TIL. — T.: «O'ZME», 2006. 2-jild. 396-bet.
³ O'TIL. — T.: «O'ZME», 2007. 3-jild. 298-bet.

Astrolyabiya — XVIII asrgacha biror joyning geografik joylashuv holatini, vaqtini, yulduzlarning chiqish va botish paytini aniqlashda ishlatib kelingan asbob.¹
Kompas — dunyoning tomonlarini aniqlaydigan, mili doimo Shimolni ko'rsatib turadigan asbob.²
Port — dengiz yoki darvo qirg'og'ida kema turadigan va ta'mirlanadigan, yuk o'rtoq va tushirishga mo'ljallangan hamda yo'lovchilarga xizmat qiladigan maxsus jihozlangan joy.³

XV asr Amerika xaritasi

Fransiya mag'lublarning mustamlakalariga ega bo'lib oldi. Biroq urush ularni zailashtirib ham qo'ydi.

U chet elga qochib ketishga majbur bo'ldi. Buyuk Britaniya va Germaniyada imperator taxtdan ag'darildi.
 Germaniya, Avstriya-Vengriya va Usmoniylar imperiyalari parchalandi. Birlinchi jahon urushi 1918-yilning kuzida Germaniya va uning ittifoqchilarining mag'lubiyati bilan tugadi. Bu mag'lubiyat oqibatida «Luzitaniya» kemasi shulardan biri edi. Hujum oqibatida ularning ko'pchiligi halok bo'ldi.

Germaniya suvosti kemalari, hatto yo'lovchi tashuvchi kemalarga ham hujum qildi. Jumladan, 2000 dan ortiq yo'lovchisi bo'lgan Germaniya suvosti kemalari, hatto yo'lovchi tashuvchi kemalarga xlorli gaz va tanklar qo'llanildi.

Birlinchi jahon urushida mutlaqo yangi qurollar — suvosti kemasi, tomoniga og'dirib olishga erishdi.

Urush boshlangach, «Antanta» katta va dalal evaziga Italiyani o'z Urush bora-bora dunyoning 38 davlatini o'z domiga tortdi.

Shu tariqa Yevropani Birlinchi jahon urushi alangasi qoplab oldi. Bu unga javoban, Rossiya Avstriya-Vengriyaga, Germaniya Rossiya va Fransiya, Buyuk Britaniya esa Germaniyaga urush e'lon qildi.

1914-yilning yozida Avstriya-Vengriyaning Serbiyaga hujum qilishi bilan boshlanib ketdi.

Urushning boshlanishi va uning natijalari. Birlinchi jahon urushi

Yodda tuting!
 «Uchlar ittifoqi» va «Antanta» o'rtasida dunyoni qaytadan bo'lib olishga urinish — Birlinchi jahon urushining asosiy sababi bo'ldi.

Oxir-oqibatda, ular bir-biriga dushman bo'lgan ikitita ittifoqqa birlashdilar. Germaniya, Avstriya-Vengriya va Italiyani birlashtirgan birlinchi ittifoq «Uchlar ittifoqi», Buyuk Britaniya, Fransiya va Ross-siyani birlashtirgan ittifoq esa «Antanta» deb ataldi.

Shuning uchun ham ular Germaniyani qo'llab-quvvatladilar. Buyuk Britaniya, Fransiya va Rossiya Germaniyaning talablarini rad etishdi. Natijada, Yevropaning qudratli davlatlari o'rtasidagi ziddiyatlar yanada kuchaydi.

IX bob. INSONIYAT TARIXIDAGI JAHON URUHLARI

39-§. BIRINCHI JAHON URUSHI

Urushning sabablari. Urushlarning hammasi dahshatli. Ammo ularning ichida eng dahshatlisi jahon urushlari bo'ldi. Chunki bu urushlarda dunyoning ko'plab davlatlari ishtirok etishdi. Binobarin, qirg'in va vayronagarchilik, xalqlar boshiga tushadigan azob-uqubatlarning ham shunchalik ko'p bo'lgan. Insoniyat bugungi kungacha ikkita jahon urushini boshidan kechirdi. Ularning birinchisi 1914-yilda boshlanib, 1918-yilda tugadi.

Xo'sh, bu urushning sabablari nimalardan iborat edi? Qudratli davlatlar 1914-yilgacha dunyoning kuchsiz davlatlari hududlarini bosib olib, ularni o'z mustamlakalariga aylantirib bo'ldi. Buyuk Britaniya (Angliya), Fransiya va Rossiya imperiyasi dunyoning eng yirik mustamlakachi davlatlariga aylanishdi.

Yodda tuting!

Boshqa davlatlar hududlarini zo'rlik yo'li bilan bosib olgan davlatlar mustamlakachi davlatlar deyiladi.

Germaniya, Avstriya-Vengriya va Italiyaning mustamlakalari esa kamroq edi. Germaniya shuni bahona qilib, dunyoni qayta bo'lishni talab eta boshladi.

Avstriya-Vengriya da'vo qilayotgan hududlar, asosan, Rossiya ta'siri ostida, Italiya da'vo qilayotgan hududlar esa Fransiya ixtiyorida edi.

Savol va topshiriqlar

1. Qanday omillar yevropaliklar oldiga yangi dengiz yo'llari ochish vazifasini ko'ndalang qilib qo'ygan?
2. Yangi dengiz yo'llarining ochilishida X. Kolumb qanday rol o'ynadi?
3. Portugaliyalik dengiz sayyohlari yangi dengiz yo'llari ochilishiga qanday hissa qo'shganlar?
4. Geografik kashfiyotlar deb nimaga aytilgan va uning tarixiy ahamiyati nimalardan iborat bo'lgan?

20-§. ISHLAB CHIQUARISH TEXNIKASINING PAYDO BO'LISHI

Ishlab chiqarish texnikasi nima? Ishlab chiqarish texnikasi inson mehnatini yengillashtiradigan va mehnat unumdorligini ko'p marotaba oshirishga imkon beradigan mehnat qurollaridir.

Yodda tuting!

«Ishlab chiqarish texnikasi» iborasi o'rnida «mashina» iborasi ham ishlatiladi.

Texnikaning avvalgi mehnat qurollaridan asosiy farqi — uning ishlab chiqarishda inson qo'l mehnatini keskin kamaytirishi yoki unga umuman o'rin qoldirmasligi. Bunday misollarni ko'plab keltirish mumkin.

Motiga, omoch, plug, charxpalak, urchuq, charx, to'quvchilik dastgohlari, shamol tegirmoni va boshqalar odam qo'l mehnatini ko'p darajada yengillashtirishga imkon beradigan texnikani yaratish yo'lidagi dastlabki ixtirolar bo'lgan edi.

Ishlab chiqarish texnikalar. Sanoat — xo'jalikning texnika yordamida xomashyodan tayyor mahsulotni ishlab chiqaradigan sohasi. Sanoatda ishlab chiqarish texnikasining qo'llanishi XVIII asrga kelib dastlab Angliyada yuz berdi. Chunki Angliyada ishlab chiqarish tez suratlar bilan rivojlanayotgan edi. Shuningdek, yirik harbiy dengiz va savdo flotiga ham ega edi.

Bu hol unga chet ellarga katta miqdorda tovar chiqarib sotish imkonini berdi. Natijada, ingliz sarmoyadorlari katta boylik orttirishga erishdilar. Ayni paytda, Angliya bosib olgan o'lkalarda ulkan xomashyo manbalari ham ega bo'lib oldi. Buning natijasida, Angliya sarmoyadorlari fabrikalar qurish va ularda ilg'or texnika vositalarini o'rnatishga imkon beradigan darajada pul mablag'iga ega bo'ldilar. Shu tariqa Angliyada ishlab chiqarish texnikalarini ixtiro qilish davri boshlandi.

Ixtrolarning boshlanishi. Dastlabki

ixtiro XVIII asrda to'qimachilik sohasida boshlandi. Bunga sifatli matolarga talabning ortib borganligi sabab bo'ldi. Buning natijasida, 1733-yilda mexanik va to'quvchi **Jon Key** to'quv dastgohini ixtiro qildi.

Bu ixtirogacha to'quvchi o'rma kni g'altak iplari orasidan o'zi o'tkazib turishga majbur bo'layotgan edi.

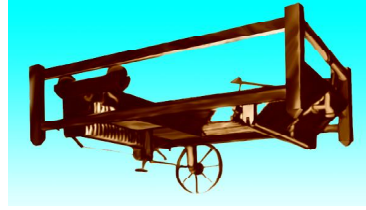
Ixtirodan so'ng esa to'quvchi bu ishni oyoq qurilmasini bosib turish orqali bajaradigan bo'ldi. Shu tariqa, Jon Keyning ixtiro si mehnat unumdorligini ikki marta oshirishga imkon berdi. Bu davrda Angliyada yigirtilgan ipga ham talab oshib bordi.

Bu esa, o'z navbatida, **Jeyms Xargrivs** tomonidan bir vaqtning o'zida 15–18 yigirgich ishlaydigan mexanik urchug ixtiro qilinishiga sabab bo'ldi. U o'z ixtirosini qizining nomi bilan **«Jenni»** deb atadi. Endi fabrika eгалariga yigirtilgan iplardan mato to'quvchi texnika ham kerak edi. Bu muammoni **Edmund Kartrayt** hal etdi. U mexanik to'quv texnikasini ixtiro qildi. Bu texnika to'quvchining mehnat unumdorligini 40 baravar oshirdi.

Bug' mashinasining ixtiro qilinishi. Angliyalik yana bir ixtirochi

Jeyms Uatt birinchi dvigatelni ixtiro qildi.

Hozirgi zamon yengil avtomobili dvigateli (motor)ni ko'z oldingizga keltiring. Dvigatel, o't oldirilgach, benzin yoki gaz bilan harakatga keladi. Jeyms Uatt yashagan davrda benzin yoki gazdan foydalanish hali kashf etilmagan edi. Shuning uchun dastlabki dvigatel bug'

«Jenni» mexanik ip yigirish mashinasi

xalqidan Amerika xalqiga ikki xalq do'stligining ramzi sifatida qilingan tuhfa si edi.
1886-yilning 28-oktabrida Ozodlik haykalining ochilish marosimi o'tkazilgan.

Yodda tuting!

Amerika Qo'shma Shtatlari 1776-yilda tashkil topgan. Unga ha Angliya mustamlakasi bo'lgan edi.

Ozodlik haykali o'zida Ozodlik ma'budasini aks ettirib keldi. Ozodlik ma'budasining boshiga 7 nur taratayotgan toj kuydirilgan. Bu 7 nur Yevropa geografik an'analariga ko'ra 7 dengiz va 7 qit'aning ramzi hisoblanadi.
Ozodlik ma'budasi o'ng qo'lida olovni ko'tarib turibdi. Chap qo'lida ushlab turgan taxtachaga «4-iyul 1776-yil» deb yozilgan. Bu sana ASHda «Mustaqillik Deklaratsiyasi» qabul qilingan kuni anglatib turadi.

O'zingizni sinang

- ♦ Piza minorasi ... qurilgan.
- ♦ Tojmahalni boburiyoda ... qurdirgan.
- ♦ Ozodlik haykali ... tuhta edi.

Atamalar mazmunini bilib oling

Boburiylar — 1526-yilda Hindistonda o'z hukmronligini o'rnatgan termuriyoda, buyuk sarkarda Zahiriddin Muhammad Boburning avlodlari.
Deklaratsiya — muhim tarixiy hodisani, qonunni xalqqa ma'lum qilish.
Sobor — xristian dinining yuqori martabali vakillari ibodat qiladigan yirik ibodatxona.

Metaldan ishlangan va o'sha davrda jahonda tengi bo'lmagan bu minora Jahon ko'rgazmasida namoyish etilgan. Minoraning balandligi 300 metrga yaqin bo'lib, og'irligi 9 ming tonnani tashkil etgan. Minoraning quyi qismi kvadrat piramida ko'rinishiga ega.

Eslang!

«Qadimgi dunyoning yetti mo'jizasi» mavzusida **piramida** deb nimaga aytilgan edi?

Eyfel minorasi

Ozodlik haykali

Minoraning tepasida mayoq ham qurilgan. Kuchli shamol turganida minoraning og'ishi 15 metrni tashkil etadi. Biroq u o'ta mustahkam bo'lganligi uchun qulamaydi.

Ozodlik haykali. Ozodlik haykali ham dunyoning mashhur tarixiy obidalaridan biri. U Amerika Qo'shma Shtatlari (AQSH)ning Nyu-York shahrida qad ko'tarib turibdi. Haykalni fransuz haykaltaroshi **F. Bartoldi** yaratgan. Fransiyada yaratilgan, og'irligi 113 tonnadan ortiq, balandligi esa 46 metr bo'lgan bu haykal po'latdan tayyorlanib, sirti mis bilan qoplangan.

Tagkursisi bilan qo'shib hisoblanganda haykalning uzunligi 93 metrni tashkil etadi. Haykalni yaratish uchun ketgan xarajatni Fransiya xalqi, og'irligi yigirma to'rt yarim tonna bo'lgan tagkursining xarajatini esa Amerika xalqi to'plagan.

1886-yilda Ozodlik haykali tayyor bo'lgach, qismlarga bo'linib, AQSHga olib kelingan. Haykal AQSH tashkil topganligining 100 yilligi munosabati bilan fransuz

bilan harakatga keltirildi va u bug' mashinasi deb ataldi. Ma'lumki, bug' suvni qaynatish yo'li bilan hosil qilinadi. Ip yigiruvchi va mato to'quvchi texnikalar endi shu bug' mashinasi yordamida ishga tushirildi.

Bu hodisa o'sha davr uchun katta muvaffaqiyat edi. Bug' mashinasining ixtiro qilinishi keyinchalik transport texnikalari uchun ham dvigatel yaratilishiga turtki bo'ldi. XVIII asrda amalga oshirilgan bu kabi ixtirolar Angliyaning dunyoning eng rivojlangan davlatiga aylanishiga sabab bo'ldi.

Atamalar mazmunini bilib oling

Mexanik — texnika yaratuvchi, texnikani nazorat qiluvchi va ishga soluvchi kishi.¹

Fabrika (ustaxona) — texnika uskunolari yordamida xomashyodan tayyor mahsulot ishlab chiqaradigan sanoat korxonasi (ishxona).²

Bug' — suvning (suyuqlikning) gazsimon holati.

Transport — yuk va yo'lovchi tashuvchi vositalar (masalan, avtomobil, kema, poyezd, samolyot va boshqalar).

Savol va topshiriqlar

1. «Ishlab chiqarish texnikasi» tushunchasining mazmunini izohlab bering.
2. XVIII asrda Angliyada qanday omillar texnika sohasida buyuk ixtirolar amalga oshirilishiga sabab bo'ldi?
3. Jon Key va Jeyms Xargrivs amalga oshirgan ixtirolarning o'xshash va bir-biridan farq qiluvchi tomonlarini aniqlang.
4. E. Kartrayt amalga oshirgan ixtironing ahamiyati haqida nimalarni bilib oldingiz?
5. Bug' mashinasining ixtiro qilinishiga nimalar sabab bo'ldi va bu ixtiro nega bug' mashinasi deb atalgan?

MUSTAQIL ISH

Bugungi kunda yonilg'ining qanday turlari bilan ishlaydigan dvigatellardan foydalanilayotganligini aniqlab keling.

¹ O'TIL. — T.: «O'zME», 2006. 2-jild. 584-bet.

² O'TIL. — T.: «O'zME», 2008. 4-jild. 317-bet.

21-§. TRANSPORT VOSITALARINING IXTIRO ETILISHI

Bug' mashinasidan foydalanish sohasining kengayishi. Vaqtlar o'tishi bilan konstruktor va ixtirochilar bug' mashinasidan boshqa sohalarida ham foydalanishga harakat qildilar.

Nihoyat, 1807-yilda amerikalik mexanik **Robert Fulton** bug' bilan harakatlanadigan eshkakli chaxxarlari bo'lgan birinchi paroxodni qurdi. Uning uzunligi 40,5 metr, eni esa 5,5 metr edi.

Shu vaqtgacha foydalanilib kelingan yelkanli kemalar shamol bo'lsagina suzar edi. R. Fulton yaratgan kema esa shamolga qarshi ham suza olardi. Paroxod dastlab soatiga 8 km tezlik bilan suzdi.

Shu tariqa dengiz kemasozligi asta-sekin shamolga qaramlilikdan xalos bo'la bordi. Paroxodlar borgan sari takomillashitirilib bordi.

Tez orada olamshumul vogea sodir bo'ldi. Birinchi marta paroxod Atlantika okeanidan suzib o'tib, 26 kunda Yevropadan Amerikaga yetib bordi.

O'z vaqtida Xristofor Kolumb bu yerga yelkanli kemalarda 70 kunda yetib kelgan edi. Bug' mashinasidan foydalanish kemasozlik bilan cheklanib qolmadi. 1814-yilda angliyalik ixtirochi **Joy Stensson** soatiga 10 km yo'l bosadigan, 8 ta vagonni tortishga quvvati yetadigan, bug' bilan harakatlanadigan birinchi parovozni yaratdi.

Qo'shimcha ma'lumot
J. Stensson yaratgan birinchi parovozni «Blyuxer», keyinchalik takomillashitirgan turini esa «Raketa» deb atadi.

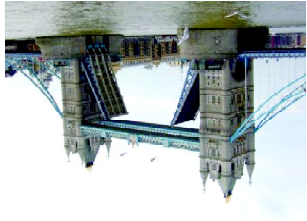
Jahonda temir yo'llar qurishning boshlanishi. Jahonda Angliyaning yanada tez suratlarda rivojlanishi mamlakatning barcha qismini biri-biri bilan ulashga xizmat qiluvchi temiryo'llar qurilishiga sabab bo'ldi.

Ko'priklar qurilishi 1894-yilda tugallangan. Shu yili ko'priklarning tantanali ochilish marosimi o'tkazilgan. Dunyoning bu nodir tarixiy obidasi Temza daryosi ustiga qurilgan boshqa ko'priklardan ikki gavatli qurilganligi bilan farq qiladi. Ko'priklarning umumiy balandligi suv ustidan 45 metrni tashkil etadi.

Temza daryosidan kemalar gatanayotganida birinchi gavat balandga ko'tarilib, ikki tabaqaga aylanadi. Ikkinchi gavat piyodalar gatanaydigan ikki yo'lakdan iborat. Binobarin, kema gatanovi davrida ham ko'prikdan yo'lovchilarning o'tishi to'xtatilmaydi.

Ko'priklarning ikki boshiga ikkita minora qurilgan. Minoraning tepasiga 40 kishi sig'adigan lift orqali chiqiladi va lift orqali pastga tushiladi. Tauer ko'priqi o'zining go'zalligi bilan London shahrining chiroyiga chiroq qo'shib keladi.

Tojmahal maqbarasi. Hindistonning Agra shahri yaqinida joylashgan. Tojmahal maqbarasi jahon me'morchiligining betakror namunasidir. Shuning uchun ham unga dunyo mo'jizalaridan biri deb baho berilgan.

Tauer ko'priqi

Tojmahal

Maqbarani boburiy hukmdor **Shoh Jahon** vafodori xotini **Mumtoz Mahalbegum** xotirasiga bag'ishlab qurdirgan. Maqbara 1653-yilda qurib bitkazilgan. Tojmahal maqbarasi bugungi kunda ham o'zining go'zal salobatini ko'z-ko'z qilib turibdi. **Eyfel minorasi.** Eyfel minorasi Siz bilgan boshqa minoralardan farqli o'laroq, metaldan ishlangan. U 1899-yilda Fran-siyaning quruvchi-muhandisi **Aleksandr Eyfel** tomonidan Parij shahrida bunyod etilgan. Muhandis uni XIX asr texnikasi yutug'ining ramzi sifatida qurgan edi.

Savol va topshiriqlar

1. Ismoil Somoniy maqbarasi va Minorayi Kalon haqida soʻzlab bering.
2. Ichan qalʼaning muzey-qoʻriqxonaga aylantirilganligi va Jahon merosi roʻyxatiga kiritilganligi nimani anglatadi?

MUSTAQIL ISH

Siz yashayotgan hududda qanday tarixiy yodgorliklar borligini aniqlab keling.

38-§. JAHONNING MUMTOZ TARIXIY YODGORLIKLARI

Piza minorasi. Piza minorasi jahon madaniyatining mashhur namunalari biri sanaladi. U XII–XIV asrlarda Italiyaning Piza shahridagi Sobor maydonida qurilgan. Minora 8 qavatli boʻlib, oq marmardan ishlangan.

Minora silindrsimon shaklga ega, balandligi 54,5 metrni tashkil etadi. Sirt qismi olti belbogʻ bilan oʻralgan. Minoraning tepasiga 300 ta pillapoyali zinadan chiqilgan.

Piza minorasi «**Qulayotgan minora**» deb ham ataladi. Bunga u qurilgan joyning choʻkishi oqibatida minoraning bir tomonga ogʻanligi sabab boʻlgan. Ogʻishni toʻxtatish choralari koʻrilgan boʻlsa-da, oʻtgan bir necha asr davomida bu ogʻish 5 metrga yaqinlashib qoldi. Keyingi 100 yil ichida esa bu koʻrsatkich 30 sm ni tashkil etdi.

Tauer koʻprigi. Dunyoning mashhur tarixiy obidalaridan yana biri Angliyaning poytaxti London shahrini kesib oʻtuvchi Temza daryosi ustiga qurilgan **Tauer koʻprigi**dir. Koʻprikni muhandis **G. Jons** loyhashtirgan edi.

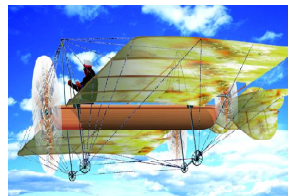
Piza minorasi

Birinci parovoz

Samolyotning yaratilishi. Odamzod uzoq-uzoq davrlardayoq osmonga parvoz qilishni orzu qilgan. XIX asrning oxiri – XX asr boshlariga kelib, odamning bu orzusi ushaldi.

Rus olimi **Aleksandr Fyodorovich Mojayskiy** 1885-yilda ikkita bugʻ dvigateli oʻrnatilgan birinchi samolyotni yaratdi.

Mojayskiy samolyoti

Aka-uka Raytlar samolyoti

Esda tuting!

Samolyot (ruscha soʻz – *sam* – oʻzim, *letat* – uchmoq) – oʻzi uchadigan, mashina.

Olimlar va konstruktorlar dvigateli yonilgʻi (benzin, kerosin) bilan ishlaydigan samolyot yaratish ustida ham bosh qotirdilar.

Nihoyat, 1902-yilda amerikalik aka-uka Uilber va Orvill Raytlar dunyoda birinchi boʻlib shunday samolyot yaratdilar.

Ular 1903-yilda 3 metr balandlikda birinchi parvozni amalga oshirdilar. Parvoz atigi 12 sekund davom etdi. Shu vaqt ichida 30 metr masofa bosib oʻtildi. Parvoz juda qisqa davom etgan boʻlsa-da, bu katta tarixiy hodisa edi. Chunki bu ham uchib, ham qoʻndirilgan birinchi haqiqiy parvoz boʻldi.

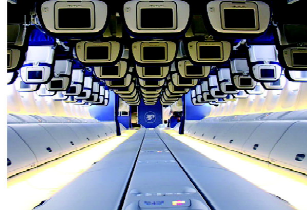
- ¹ O'TIL. – T.: «O'ZME», 2006, 1-jild. 430-bet.
² O'TIL. – T.: «O'ZME», 2006, 2-jild. 401-bet.
³ O'TIL. – T.: «O'ZME», 2007, 3-jild. 227-bet.
⁴ O'TIL. – T.: «O'ZME», 2007, 3-jild. 226-bet.

- Savol va topshiriqlar**
1. Amerikalik R. Fulton va angliyalik J. Stefensonlar ixtirolari haqida so'zlab bering.
 2. Qanday omillar Angliyada dastlabki temiryo'llar qurilishiga sabab bo'lgan?
 3. Asosiy transport vositalaridan biri – samolyotning yaratilishi tarixi haqida nimalarni bilib oldingiz?

Vagon – temiryo'llarda yo'lovchi va yuklarni tashishga mo'ljallangan g'ildirakli maxsus qurilma.¹
Konstruktor – mashina va inshoot-larning loyihasini tuzuvchi mutaxassis.²
Paroxod – bug' bilan ishlaydigan dvigatel (motor) o'rnatilgan kema.³
Parovoz – bug' bilan ishlaydigan dvigatel o'rnatilgan va vagonlarni tortishga mo'ljallangan mashina.⁴

Atmalar mazmunini bilib oling

Keyingi yillarda aka-ukalar samo-lyotni takomillashtirishni davom ettirdilar va soatiga 60 km tezlik bilan uchadigan samolyot yaratdilar.
 1913-yilda esa rossiyalik konstruktor **Igor Sikorskiy** «Русский Битязь» (Rus pahlavoni) deb atalgan birlinchi 4 dvigatelli ajoyib samolyotni yaratdi. Bugungi kunda samolyot millionlab kishilarning uzog'ini yaqin qilmogda. Ming-minglab tonna yuklar tashilmogda. Ular safida «O'zbekiston havo yo'llari» aviakompaniya-sining samolyotlari ham bor.

Zamonaviy samolyotlar

Atmalar mazmunini bilib oling

Magbara – vafot etgan kishining jasadi qo'yiladigan me'moriy inshoot. Baland inshoot. Minoralar, asosan, masjid va madrasalar yonida qurilgan. Minoralar din vakilining azon aytishi va shaharidagi me'moriy majmua-larga ko'rak, salobat berish hamda uni qurdirgan kishining kuch-qudratini namoyish etish uchun qurilgan.

Registon (mayda tosh to'shalgan joy) – Sharq mamlakatlarida shaharning markaziy maydoni.

Ichon gal'a majmuasi

Registon me'moriy majmuasi

qurdirildi. Sherdor madrasasi to'rt burchakli va ikki qavatli. Peshtoqqa qizg'ish zarhal tusli sher oq ohuni quvib borayotgani tasvirlangan. Quyosh esa bodomqovoq, qiyiq ko'zli qilib tasvirlangan. Peshtoqning ikki tomonida gumbazli darsxona va masjid joylashgan.

Ikkinchi madrasa binosi masjid bezagiga ko'p miqdorda oltin sarflangani uchun Tillakori nomini oldi.

Bugungi kunda Registon maydonida mashhur «Sharq taronalari» xalqaro musiqiy festivallari o'tkazilib kelinmoqda.

Ichan qal'a. Jahonning durdona yodgorliklaridan biri bo'lgan Ichan qal'a Xiva shahrining ichki qismidir. Uning maydoni 26 gektarni tashkil etadi. Unda 54 ta noyob tarixiy-me'moriy obida joylashgan. Bu majmua Ko'hna Ark (arzxona), madrasa, masjid, maqbaralar va boshqa shu kabi inshootlarni o'z ichiga oladi. Dunyoda bunday noyob va go'zal obidalar bilan saqlanib qolgan shaharlar juda kam.

Shuning uchun ham 1961-yildayoq Ichan qal'a majmuasi muzeyga aylantirildi. 1990-yilda esa xalqaro YUNESCO tashkilotining qarori bilan Ichan qal'a «Jahon madaniy merosi» ro'yxatiga kiritildi.

22-§. ALOQA VOSITALARINING IXTIRO ETILISHI

Telegrafning ixtiro etilishi. **Telegraf** turli xabarlarni uzoq masofalarga yozuv orqali tez uzatishga mo'ljallangan qurilmadir.

1837-yilda amerikalik olim **Semyuel Morze** ham shunday qurilma va unda foydalaniladigan maxsus alifbo yaratdi. Bu alifbo tarixga «**Morze alifbosi**» nomi bilan kirdi.

Bu alifboda harflar o'rniga nuqta va tire (chiziq)lar ishlatiladi.

Masalan, nuqta va bitta tire «A» harfini; tire va uch nuqta «B» harfini; nuqta, tire va yana ikki nuqta «V» harfini anglatgan. Bu alifbo dunyo xalqlari uchun ko'p yillar xizmat qildi.

Hozirgi kunda esa undan hamon dengiz halokati ro'y berganligi haqidagi xabarni berish chog'ida foydalanilmoqda.

Balki siz dengiz halokati ro'y berganligini anglatuvchi belgi «SOS» ekanligini bilarsiz? Dengizlarda halokatga uchragan kemalar «SOS» xabarini yuborish uchun Morze alifbosidagi «Uchta nuqta, uchta tire va yana uchta nuqta» belgisi — (signali)ni yuboradilar.

Bu belgilarni qabul qilib olgan boshqa kema yoki qirg'oq qutqaruv guruhi tezda yordamga yetib kelish choralarini ko'radi. Xalqaro qoidalarda shunday tartib o'rnatilgan.

Yodda tuting!

Dengizda uzatilgan halokat xabarlarini qabul qilib olish uchun har 5 daqiqada «radiosukunat» vaqti joriy qilingan.

Bugungi kunda qulay aloqa vositalaridan yana biri **faks**dir. U matnli, jadvalli, rasmi va boshqa shu kabi xabarlarni qanday bo'lsa shundayligicha belgilangan joyga yetkaza oladi.

Aloqaning bu vositasi deyarli barcha yirik korxona va tashkilotlarda mavjud. Faks qurilmasi yana ko'p narsalarga qodir. Masalan, u istalgan rasm va hujjatdan nusxa (kopiya) ham olishi mumkin. Bundan tashqari, istalgan tilda yozilgan xabarni ham qabul qila oladi.

Telefonning yaratilishi. Bugungi kunda deyarli barcha oilalarda hech bo'lmaganda bitta uyali telefon apparati bor.

Biz bilan Siz tomosha qilayotgan televizordagi teleko'rsatuvlar ham radio to'liqlari orqali ekranimizga yetib keladi. Hozirgi kunda radioning ahamiyati cheksiz. Radioaloqa borligi tufayli samolyotlar bexavotir parvoz qiladi. Kosmosga uchgan

Yodda tuting!
Radio to'liqlar soniyasiga 300 ming km tezlikda tarqaladi.

Aleksandr Stepanovich Popov

Radio tarixi. Radio nima ekanligini ham-mamiz yaxshi bilamiz. U turli xil xabarlarini tarqatishda katta ahamiyatga ega. Dunyoda birinchi radioni rus olimi **Aleksandr Stepanovich Popov** 1895-yilda ixtiro qildi. Shu yilning 7-may kuni Rossiya poytaxti Peterburg shahrida u ixtiro qilgan radio namoyish qilindi.

Dastlabki telefon apparatini 1876-yilda **Aleksandr Bell** yaratdi. Keyinchalik dunyoning boshqa mamlakatlari ixtirochilari uni takomillashtirdilar. Bugungi kunda insonlar telefon orqali dunyoning istalgan qismi bilan aloqa qila oladilar.

U xabar uzatish va qabul qilish uchun juda qulay. Bir so'z bilan aytganimizda, odamlarning uzog'ini yaqin qiladigan «dastyor». Xo'sh, bu dastyorning o'tmish-doshi bo'lgan simli telefon apparati qachon yaratilgan?

Zamonaviy telefon apparatlari

Keyinchalik Registon maydonida **Ulug'bek, Sherdor va Tillakori madrasalari**dan iborat me'moriy majmua bunyod etildi. Ulug'bek madrasasi XV asrda qurildi. U ikki qavatli bo'lib, atrofi hujra va darsxonalar bilan o'ralgan. Sherdor va Tillakori madrasalari esa XVII asrda Samarqand hokimi **Valangto'sh Bahodir** tomonidan

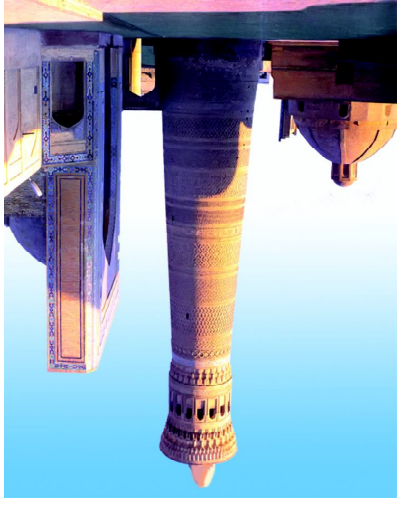
maydoni ham asrlar davomida ana shunday vazifani o'tab kelgan. Ustiga mayda tosh yotqizilgan. Samarqand shahridagi qadimiy Registon sayllar, tomoshalar o'tkazilgan. Maydon o'yilib ketmasligi uchun uning deganidir. Tarixda bunday maydonlarda turli tadbirlar — bayramlar, **Registon majmuasi.** Registon — bu shaharning markaziy maydoni Minorayi Kalon hamon savlat to'kib, qad ko'tarib turibdi.

Balandligi 50 metr bo'lgan minora pishgan g'ishtdan terilgan. Yugori qismiga atrofini kuzatishga mo'ljallangan 16 ta darcha ochilgan. Minora tepasiga uning ichiga qurilgan 104 ta aylanma zina orqali chiqilgan. Uning poydevori yer sathidan 9 metr chuqurlikda joylashgan. Uni Movarounnahr hukmdori Arslonxon 1127-yilda qurdirtdi. Minora-

Ismoil Somoniy maqbarasi

Minorayi Kalon

¹ Q. Rajabov va boshq. JTMS. — T.: «Sharq» NMAK, 2012. 75-bet.

2009-yilda Toshkentning 2200 yilligi nishonlandi, davlatimizning oliy ordeni – «Mustaqillik» ordeni bilan mukofotlandi. O‘zbekistonning Birinchi Prezidenti Islom Karimov yubiley tantanalarida so‘zlagan nutqida Toshkentni: «Tarixi boy, buguni go‘zal, kelajagi buyuk shahar», deb ta’rifladi.

«Mustaqillik» ordeni

Atamalar mazmunini bilib oling

Binkat — uzoqdan ko‘rinib turuvchi shahar.

Savol va topshiriqlar

1. Sizningcha, olimlar Toshkent shahrining 2200 yoshda ekanligini qanday aniqlaganlar?
2. Toshkentning o‘tmish tarixi haqida nimalarni bilib oldingiz?
3. «Toshkent» atamasi va Toshkentning turli davrlarda qanday nomlar bilan atalganligi haqida so‘zlab bering.
4. O‘zbekiston mustaqilligi yillarida Toshkent shahrida amalga oshirilgan bunyodkorlik ishlari haqida nimalarni bilib oldingiz?

37-§. O‘ZBEKISTONNING TARIXIY-ME’MORIY YODGORLIKLARI

Ismoil Somoniy maqbarasi. Buyuk davlat arbobi Ismoil Somoniy maqbarasi Buxoro shahrida qad ko‘tarib turibdi. U IX asrda Movarounnahrning mashhur hukmdori Ismoil Somoniy tomonidan bunyod etildi. Maqbaraning to‘rt tomoni ham deyarli bir xil o‘lchamli va bir xil ko‘rinishdadir. Pishiq g‘ishtdan ko‘tarilgan ushbu maqbaraning devori ko‘rinishidan bo‘yra to‘qimasini eslatadi. Maqbaraning usti gumbaz bilan qoplangan. Gumbaz atrofiga to‘rtta qubba o‘rnatilgan.

Minorayi Kalon. Minorayi Kalon (Katta minora) ham Buxoro shahrida bunyod etilgan eng go‘zal me’moriy yodgorliklardan biri.

¹ Q. Rajabov va boshq. JTMS. — T.: «Sharq» NMAK, 2012-y. 329-bet.

kosmik raketalar bilan ham radioto‘lqinlar orqali doimiy aloqa ushlab turiladi.

Ha, radioning xizmati beqiyos. Shuning uchun ham kishilar rus olimi Aleksandr Stepanovich Popovning nomini hurmat bilan tilga oladilar.

Atamalar mazmunini bilib oling

Faks (bajar) — matn, jadval, rasm va boshqalarning tasvirlarini telefon tarmog‘i orqali uzatish.¹

Radio (tarqataman) — xabarlarni radio to‘lqinlari orqali simsiz uzatuvchi va qabul qiluvchi qurilma.²

Savol va topshiriqlar

1. Telegrafning ixtiro qilinishi kishilar uchun qanday ahamiyatga ega bo‘ldi?
2. «SOS» xabarini yuborish uchun Morze alifbosidan teriladigan belgilarni qayd eting.
3. Telefonning yaratilishi va uning kishilar hayotida tutgan o‘rni haqida so‘zlab bering.
4. Radioning yaratilishi qanday ahamiyatga ega bo‘ldi?

MUSTAQIL ISH

O‘quvchilarning maktabda qo‘l telefonlaridan foydalanishlari tartibi haqida nimalarni bilishingizni daftaringizga yozib keling.

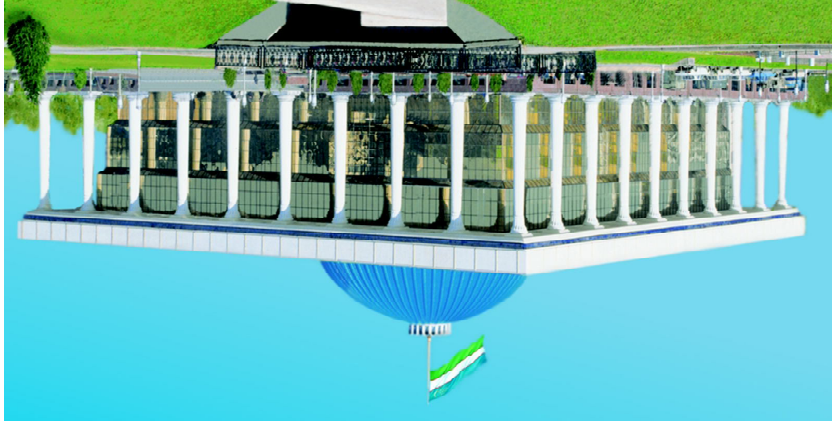
¹ O‘TIL. — T.: «O‘zME», 2008. 4-jild. 59-bet.

² O‘TIL. — T.: «O‘zME», 2007. 3-jild. 337-bet.

Shahar markazidagi eng katta xiyobon Amir Temur nomi bilan atalib, 1993-yilda bu yerda Sohibqironga haykal oʻrnatildi. Haykal xalqimizga faxr va gʻurur baxsh etib turibdi.

Amir Temur haykali

Oliy Majlis Senati binosi

23-§. YURTIMIZDA ILM-FAN TARAQQIYOTI

U yoki bu yurtda ilm-fan taraqqiyoti, avvalo, tinchlikka va davlatning ilm-fan sohasida tugʻilgan yoʻliga bogʻliq boʻlgan. Yaʼni oliy hukmdor ilm-fanga homiylik qilgan boʻlsa, ilm-fan taraqqiyot ekan. Olimlarga gʻamxoʻrlik qilgan boʻlsa, ilm-fan sohasida katta kasfiyotlar amalga oshgan. Bu oʻrinda IX–XII va XIV–XV asrlar tariximizda oʻchmas iz qoldirdi.

Jahon ilm-fanining javohirlari. Yurtimizdan jahon ilm-fani, taraqqiyotiga betakror hissa qoʻshgan buyuk allomalar yetishib chiqdi. Siz ular bilan haqli ravishda faxrlanishingiz kerak. Bular Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy, Ahmad al-Fargʻoniy, Abu Rayhon Beruniy va Abu Ali ibn Sino kabi bobolarimizdir.

Al-Xorazmiy Xorazmning Xiva shahrida tugʻildi. Uning mashhur asari «Al-jabr va l-muqobala» deb ataladi. Yevropaliklar «al-jabr» oʻrniga «algebra» atamasini ishlatganlar. Shu tariqa matematika faniining bir qismi boʻlgan algebra faniga asos solindi. Hindlarning «0» dan «9» gacha boʻlgan oʻnlik sanog sonini fanga kiritdi. Qoʻshish, ayirish, koʻpaytirish va boʻlish amallarining qoidalarini yaratdi. **Ahmad al-Fargʻoniy.** Fargʻonaning Qoʻshnida tugʻildi. U astronomiya fani va shahrida tugʻildi.

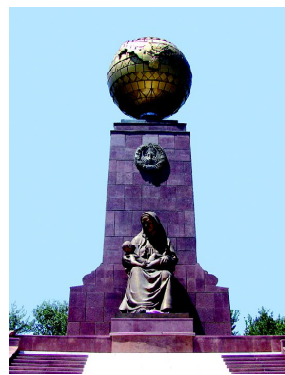
Ahmad al-Fargʻoniy

Bu tasvir jahonda O'zbekiston nomli mustaqil davlat borligini anglatib turadi. Uni ko'rgan vatandoshlarimizda esa milliy g'urur va iftixor tuyg'usi jo'sh ursa, ajab emas.

2005-yilda bu monument oldidan «**Baxtiyor ona**» siymosi joy oldi va Mustaqillik monumenti endi «**Mustaqillik va ezigulik monumenti**» deb ataladigan bo'ldi. Bu muqaddas joyga «**Ezigulik arkasi**»dan kirib boriladi.

Arkaning tepasiga o'rnatilgan oppoq laylak tinchlik va farovonlikning, qanot qoqayotgan turnalar esa davlatimiz buyuk kelajak sari parvoz qilayotganligining timsoolidir.

«Baxtiyor ona» haykali davlatimizda oila qo'rg'onining charog'boni bo'lgan ayollarga ko'rsatilayotgan yuksak e'tibor va ehtiromning yorqin ifodasidir. Uni ziyorat qilgan kishi farzandini bag'riga bosib turgan baxtiyor Ona siymosida o'z onasini, go'dak misolida esa o'zining beg'ubor bolaligini ko'rgandek bo'ladi.

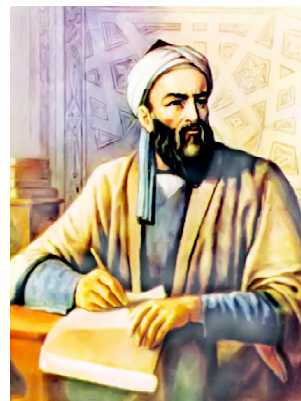
Mustaqillik va ezigulik monumenti

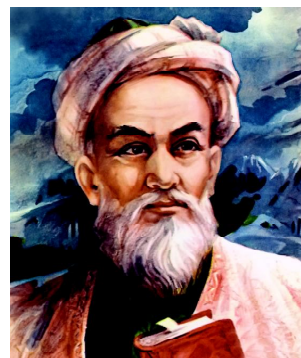
Ezigulik arkasi

taraqqiyotiga bebaho hissa qo'shdi. XII asrda uning «Astronomiya asoslari haqidagi kitob» asari Yevropada lotin tiliga tarjima qilindi. Bu asar uni Yevropada «Alfraganus» nomi bilan mashhur qildi.

Al-Farg'oni Misrda yashagan yillarda misrliklar uchun hayotmamot sanalgan Nil daryosi sathini o'lchovchi qurilma ixtiro qildi. Misrliklar 2007-yilda o'z yurtlarida Al-Farg'oniya haykal o'rnatdilar.

Abu Rayhon Beruniy

Abu Ali ibn Sino

Abu Rayhon Beruniy Xorazmning Kat shahrida dunyoga keldi. Uning zehni nihoyatda o'tkir edi. Beruniy astronomiya, matematika, fizika, geografiya, tarix va boshqa fanlarni mukammal egalladi va undan ko'plab kitoblar meros qoldi. «**Hindiston**» nomli asarida, bundan 500 yil avval, «Atlantika ummoni ortida katta quruqlik borligini taxmin qilgan.

Yevropalik sayyohlar XV asr oxirida Beruniy bashorati haqiqat ekanligini amalda isbotladilar.

O'z zamonasida shayx ur-ra'is (olimlar olimi) degan nom bilan ulug'langan bobomiz **Abu Ali ibn Sino** Buxoroning Afshona qishlog'ida tug'ildi. U XVII asrgacha Yevropa davlatlari oliy o'quv yurtlarida darslik sifatida o'qitilib kelingan buyuk «**Tib qonunlari**» asari bilan shuhrat qozondi. Ibn Sinoning bu asari hozirgi tibbiyot ilmi rivojining poydevori bo'lib xizmat qildi. XII asrdayoq arab tilidan lotin tiliga tarjima qilingan bu asar buyuk bobomizning Yevropada «**Avitsenna**» nomi bilan mashhur bo'lishiga ham xizmat qildi.

Yevropa hozir ham undan minnatdor. Shuning uchun ham Belgiya davlatining poytaxti Brusselda unga haykal o'rnatilgan.

36-§. TOSHKENT — 2200 YOSHDA

Toshkentning qadimgi o'rn. Bugungi Toshkent shahri 2200 yillik tarixga ega. Arxeolog olimlar uzok yillik izlanishlardan so'ng Toshkent shahrining qadimgi o'rnini hozirgi temiryo'l vokzali yaqinida, Salor kanali sohida joylashganligini aniqladilar. Bu joy «Ming o'rtik» va «Ming o'rtik tepa» nomlari bilan atalgan. Shaharning bunday nom bilan atalishiga bu joyda katta o'rtikzor barpo etilganligi sabab bo'lgan. Shahar VI asrda Choch (Toshkent) viloyatining markaziga aylandi.

«Toshkent» atamasi haqida. Xitoy manbalarida Toshkent «Shi» nomi bilan tilga olinadi. Bu nom «Tosh shahar» degan ma'noni anglatadi. Buyuk bobomiz Abu Rayhon Beruniy «Hindiston» nomli kitobida «Toshkent» atamasini ishlatgan. Shaharni bosib olgan arablar «Shosh», «Shoshkent», «Madinat ash-Shosh», «Binkat» nomlari bilan atashgan.

Toshkent xalqaro savdo karvoni yo'lida joylashganligi tufayli shaharda hunarmandchilikning turli sohalarini yuksak taraqqiy etdi. Arxeolog olimlar shahar hududidan turli mamlatkatlarning tangga pullarini topishdi. Bu esa Toshkentning qizg'in savdo markazi ham bo'lganligini tasdiqlaydi.

O'zingizni sinang

♦ Ming o'rtik — ...
♦ Binkat — ...

Toshkent — mustaqil O'zbekiston davlatining poytaxti. Davlatimiz poytaxti Toshkent shahri bugungi kunda nafaqat Markaziy Osiyoning, 1991-yilda shaharda barpo etilgan Alisher Navoiy nomi O'zbekiston Milliy bog'i bu kabi bunyodkorlik ishlarining debochasi bo'ldi. Bog'da bobomizning purvigor haykali ham o'rnatildi. U diyorimizning eng go'zal va asosiy sayilgohiga aylandi.
1992-yilda bosh maydonimiz — Mustaqillik maydonida Mustaqillik monumenti bunyod etildi. Unga O'zbekiston xaritasi tasviri tushirilgan.

Uyda ota-onangiz bilan O'zbekiston Prezidenti Sh. Mirziyoyevning yurtimizda ilm-fanni taraqqiy ettirish yo'lida olib borayotgan ishlari haqida suhbat o'tkazing.

MUSTAQIL ISH

1. Xurda ilm-fan taraqqiy etishi qanday omillarga bog'liq?
2. Buyuk allomalar Al-Xorazmiy, Ahmad Farq'oniy, Abu Rayhon Beruniy va Abu Ali ibn Sino lar faoliyati haqida nimalarni bilib oldingiz?
3. Xorazm Ma'mun akademiyasi haqida so'zlab bering.
4. O'zbekiston mustaqilligi yillarida Xorazm Ma'mun akademiyasining qayta tiklanishi haqida nimalarni bilib oldingiz?

Savol va topshiriqlar

«Ilm — insonlar hojati»ni chiqarmoqlikka xizmat qilsin», — degan ibora akademiyasi allomalari shiori bo'lgan.

Yodda tuting!

U o'z davrining ilmlarini puxta egallagan hukmdor bo'lib, ilm-fan va madaniyat taraqqiyotiga homiylik qildi. Uning homiyligi va rahbarligida 1004-yilda mamlatkat poytaxtida «Dorul hikma va maorif» — ilm-fan markazi tashkil etildi.
Keyinchalik u «Ma'mun akademiyasi» deb ataldi. Bu ilm-fan markazida **Abu Nasr ibn Iroq, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Abulxayr ibn Hammor** kabi o'sha davrning o'nlab buyuk allomalari faoliyat yuritdilar.

Ma'mun akademiyasi

Ma'mun akademiyasi. Tariximizda Xorazmshohlar davlatini to'rtta sulola bosh qardi. Ulardan ikkinchisi — **ma'muniylar** sulolasi hukmronligi davrida (995—1017-yillar) ilm-fan taraqqiyotiga katta e'tibor berildi. Sulolaning so'ngi hukmdori **Xorazmshoh Ma'mun II ibn Ma'mun** (997—1017-yillar), ayniqsa, bu borada tarixda o'chmas iz qoldirdi.

Shahrisabz shahri. Shahrisabz hozirgi kunda Qashqadaryo viloyati hududida joylashgan qadimiy shahardir. Shahar o'tmishda Kesh nomi bilan atalgan. Yam-yashil bog'lar va ko'zga quvonch baxsh etuvchi gulzorlari bilan kishilarni maftun etganligi uchun Shahrisabz (yashil shahar) nomi berilgan. Buyuk bobomiz Amir Temur tug'ilgan Xoja Ilg'or qishlog'i shaharga yaqin joylashgan. Mustaqillik yillarida Bobomiz Amir Temur bunyod etgan mahobatli va go'zal, biroq asl holda saqlanib qolmagan Oqsaroy yodgorligi to'la ta'mirlandi.

1996-yilda esa «Amir Temur» ordeni bilan mukofatlandi. 2002-yilda Shahrisabzning 2700 yilligi nishonlandi va u «Jahon madaniy merosi» ro'yxatiga kiritildi.

O'zingizni sinang

- ♦ 2500 yilligi nishonlangan shaharlar ...
- ♦ «Amir Temur» ordeni bilan mukofotlangan shaharlar ...
- ♦ Mamlakat poytaxti bo'lgan shaharlar ...

Savol va topshiriqlar

1. Samarqand shahri haqida nimalarni bilib oldingiz?
2. Buxoro shahri haqida olgan bilimlaringizni so'zlab bering.
3. Buxoro va Xiva shaharlari haqidagi ma'lumotlarni taqqoslang: o'xshash va o'ziga xos tomonlarini aniqlang.
4. Samarqand va Buxoro shaharlari haqidagi ma'lumotlarni taqqoslang: o'xshash va o'ziga xos tomonlarini aniqlang.

MUSTAQIL ISH

(Jadvalni to'ldiring)

Shaharlar	Shahar nomining ma'nosi	Shaharga nisbatan ishlatilgan o'xshatmalar	Poytaxtlik maqomiga egalik davri	Shahar yubileyleri nishonlangan yillar
Samarqand				
Buxoro				
Xiva				
Shahrisabz				

24-§. MIRZO ULUG'BEK VA UNING AKADEMIYASI

Oltin asr. XIV–XV asrlar Vatanimiz ilm-fani taraqqiyotida oltin asr sanaladi. Bu davrda yashab, ijod etgan buyuk alloma bobolarimiz ilm-fan va madaniyat taraqqiyotini yanada yuksaklikka ko'tardilar.

Ushbu yuksaklik jahon fanining keyingi taraqqiyotiga ulkan ta'sir ko'rsatdi. Mazkur hodisa buyuk bobolarimiz **Amir Temur** va uning nabirasi **Mirzo Ulug'bek**ning ilm-fan taraqqiyotiga ko'rsatgan beqiyos e'tiborlari va homiyliklari natijasi bo'ldi.

Yodda tuting!

Mirzo Ulug'bekning otasi Shohruh Mirzo Amir Temurning to'rtinchi o'g'li edi.

Mirzo Ulug'bek

Ulug'bek 1394-yilda tug'ildi. Amir Temur, nabirasiga Muhammad Tarag'ay deb o'z otasining ismini qo'ydi. Mu-najjimlar uning kelgusida katta olim va buyuk hukmdor bo'lishini bashorat qildilar. Shu tufayli Amir Temur toleyi ulug' nabirasini Ulug'bek deb ham atay boshladi.

Ulug'bek Movarounnahrda 40 yil hukm-dorlik qildi. O'z davrining ilm-fani sirlarini o'rganishida mashhur allomalar **Mavlono Ahmad** va **Qozizoda Rumi**y unga ustozlik qildilar. Bu esa Ulug'bekning kelgusida buyuk astronom bo'lib yetishishini belgilab

berdi. Ulug'bek osmon jismlarini kuzatish maqsadida rasadxona qurdirdi.

Rasadxona ichiga o'rnatilgan juda katta asbob yordamida Quyosh, Oy, sayyoralar va yulduzlar holati o'rganildi. Ulug'bek o'zining rasadxonada olib borilgan kuzatishlari natijasida «**Ulug'bek ziji**» deb ham ataladigan dunyoda mashhur bo'lgan asarini yozdi. Asarda

Ulug'bek ilm-fan homiysi. Ulug'bek faqatgina davlat ishlari va ijod bilan shug'ullanib qolmadi. U ayni paytda ilm-fan ravnagiga homiylik ham qildi. Buxoro, Samarqand va G'jduvon shaharlarida 3 ta madrasa barpo ettirgani buning yorqin dalilidir. Samarqand madrasasida talabalarga asosiy ma'ruzalarni **Qozizoda Rumiy, Ulug'bek, Koshiy va Ali Qushchilar** o'qishdi. Buxoroda qurilgan madrasa eshigi tabaqalariga **«Bilim olish har bir musulmon erkak va ayol uchun farzdir»** degan ibora o'yib yozilgan edi.

 O'zingizni sinang
♦ ..., ... Ulug'bekka ustozlik qilishdi.
♦ Ulug'bekdan tarixga oid ... nomli asar qoldi.

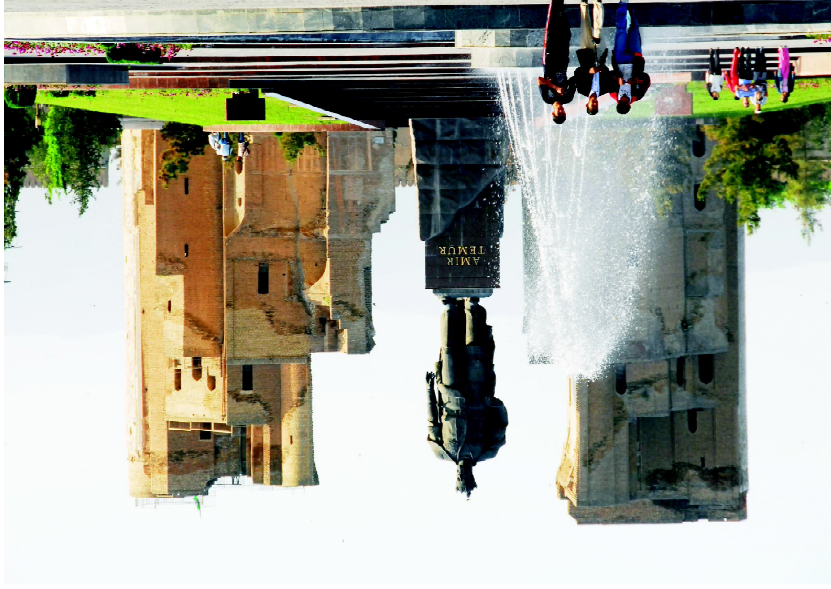
Digqat bilan o'qing!
«Ulug'bek jahon ilm-fani taraqqiyotiga qo'shgan beqiyos hissasi bilan tirikligidayoq o'ziga haykal o'rnatib ketgan buyuk alloma edi».
B. Ahmedov, o'zbek tarixchi olimi, akademik

Ulug'bek rasadxonasi

1018 ta yulduzning o'rni va holati sharlalab berildi. Ulug'bekdan tarix faniga oid **«To'rt ulus tarixi»** asari meros bo'lib qoldi. gandda qurdirgan madrasa rasadxona bilan birgalikda **«Ulug'bek akademiyasi»** nomi bilan tarixga kirdi. Bu haqda buyuk fransuz olimi **Volter** shunday deb yozgan edi: **«Ulug'bekning buyukligi shundaki, Samarqandda barcha fanlar akademiyasini yaratdi. Yer kurrasini o'rgandi. Ko'rinot va yulduzlarni kashf etib, mashhur jadval tuzdi»**.

Oqsaroyning bugungi holati

Mustaqillik yillarida shaharning ko'rinishi tanib bo'lmay darajada o'zgardi. Shahar yanada go'zallashdi. Ayniqsa, 107 gektardan iborat «Buxoro madaniy markazi» va unda bunyod etilgan «Ko'lna va boqiy Buxoro» monumenti O'zbekistonning husniga husn qo'shib turibdi. **Xiva shahri.** Xiva (qumloqdan iborat joy, gal'a) hozirgi Xorazm viloyatidagi shahar. U yosh jihatdan Buxoro bilan tengdosh. 1997-yilda Xivaning ham 2500 yilligi nishonlandi. Shahar Sharqning durdonasi hisoblanadi. Unga nisbatan «Ming gumbar shahri» iborasi ham ishlatiladi. Xivaning **Ichan qal'asi** oldingi holati butunligicha saqlanib qolgan yagona shaharligi bilan ajralib turadi. Shuning uchun ham u «Jahon madaniy merosi» ro'yxatiga kiritilgan. Xiva XVII asr boshlaridan 1920-yilgacha Xiva xonligining poytaxti maqomiga ega bo'ldi.

Samarqandda 70 dan ortiq yirik tarixiy me'moriy yodgorliklar mavjud.

Davlatimiz mustaqilligi yillarida O'zbekistonning eng qadimgi shahri bo'lgan Samarqandning qiyofasi yanada go'zallashdi.

O'zingizni sinang

- ♦ «Abadiy shahar» — ...
- ♦ «Dunyoning husni» — ...

Buxoro shahri. Buxoro ham O'zbekistonning eng qadimiy va hamisha navqiron, mashhur shaharlari qatorida turadi. 1997-yilda Buxoro shahrining 2500 yilligi nishonlandi.

Shaharning nomi «**Tangri jamoli**» degan ma'noni anglatadi. Buxoroni ajdodlarimiz «**Ezgulik shahri**» deb ham ataganlar. Buxoro dastlab IX–X asrlarda, keyin 1533-yildan to 1925-yilgacha poytaxt maqomiga ega bo'ldi. Buxoro shahri dunyo ilm-fanining markazlaridan biri bo'lgan.

Buxoro arki

Ulug'bek bu madrasaga tashrif chog'ida talabalarga in'omlar tarqatgan. 1994-yilda Mirzo Ulug'bek tavalludining 600 yilligi xalqaro miqyosda nishonlandi.

Tantanada nutq so'zlagan O'zbekistonning Birinchi Prezidenti Ulug'bekni «**Sharqning yorqin yulduzi**» deb atadi.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti 2009-yilni Ulug'bek sharafiga «**Xalqaro astronomiya yili**» deb e'lon qildi. Bu Ulug'bek bobomiz buyuk xizmatlarining yana bir e'tirofi bo'ldi.

O'zingizni sinang

- ♦ Vatanimizda tashkil etilgan birinchi akademiya — ...
- ♦ Vatanimizda tashkil etilgan ikkinchi akademiya — ...

Savol va topshiriqlar

1. *Ulug'bek va Xorazm Ma'mun akademiyasi faoliyatini taqqoslang. O'xshash va farq qiluvchi jihatlarini aniqlang.*
2. *Nima uchun XIV–XV asrlar yurtimizda ilm-fan taraqqiyotida oltin asr deyiladi?*
3. *Ulug'bek tomonidan bitilgan mashhur asarlarning nomlarini qayd eting.*

25-§. ADABIYOT VA SAN'AT RAVNAQI

Alisher Navoiy (1441–1501). O'zbek xalqining buyuk mutafakkir shoiri, davlat arbobi, ilm-fan va madaniyat homiysi, o'zbek adabiy tilining asoschisi Alisher Navoiy 1441-yilning 9-fevralida Xuroson davlatining poytaxti Hirot shahrida tug'ildi.

Otasi G'iyosiddin Bahodir temuriylar xizmatida bo'ldi. Shu tufayli Alisher temuriyzoda, keyinchalik hukmdor bo'lib yetishgan Husayn Boyqaro bilan birga tarbiyalandi.

Alisher Navoiy 4 yoshidan maktabda ilm o'rgandi. 15 yoshidanoq turkiy va forsiy tillarida yozgan she'rlari bilan elga tanildi.

Turkiy (o'zbek) she'rlarini «Navoiy», forsiy she'rlarini «Foniy» taxallusi bilan yozdi. Turkiy tilda birinchi beshta katta kitob — shoh asari — «**Xamsa**»ni yaratdi. Asar jahon adabiyotining durdonalaridan

35-§. O'ZBEKISTONNING TARIXIY SHAHARLARI

Samargand shahri. Samargand O'zbekistonning eng qadimgi shahridir.

Yodda tuting!

2007-yilda Samargandning 2750 yilligi xalqaro miqyosda nishonlandi. Samargand shahri Vatanimizning yuksak mukofoti — «Amir Temur» ordeni bilan taqdirlandi.¹

Dastlab yozma manbalarida shahar Marokand nomi bilan qayd etilgan. **Maro-kand** dastlab atrofi mudofaa devori bilan o'ralgan gal'a-qo'rg'on edi. Samargand miloddan avvalgi IV asrdan Sug'd davlatining poytaxti bo'lgan. Keyinchalik Samargand Amir Temur saltanatining poytaxti sifatida jahonga mashhur bo'ldi va «**abadiy shaharlar**» qatoriga qo'shildi.

Yodda tuting!

Samargand nihoyatda go'zal shaharga aylantirilganligi uchun «Dunyoning husni» deb ham ulug'langan.

¹ Q. Rajabov va boshq. JTMS. — T.: «Sharq» NMAK, 2011. 412-bet.

Alisher Navoiy

biriga aylandi va Alisher Navoiyning nomini abadiylikka muhrladi. Alisher Navoiy insonlarni doimo o'qishga da'vat etdi. Ular uchun afjoyib kutubxona ham bunyod ettirdi. Quyida Alisher Navoiy va ukasi **Darveshali** o'rtasida bo'lib o'tgan suhbat matnini o'qisangiz bunga yana bir bor ishonch hosil qilasiz:

— Bu muborak yurtda qilinadigan ishlar benihoyat ko'pdir. Bu ishlarining har biriga elimiz asrlardan beri tashnadir. Masalan, bir kutubxona yaratmoq xayolim bor... Siz endi «durg'ay kutubxonaiy humoyun»darsiz. Sizga taalluqli bo'lganidan, aytib o'tmoq istayman.

— Har bir niyatningiz uchun qul kabi xizmat qilurmen, — dedi Darveshali qo'lini ko'ksiga qo'yib.

— Biz shunday kutubxona bino qilaylikki, butun el qoshida manzur va mo'tabar bo'lsin. Jamiki odamzodning fikr gavharati bizzning kutubxona xazinasi zinyatlasin. Faqirning xolis niyati shulki, bu yerda Xu-rosomning va o'zga mamalakati islomning barcha ulamo, fuzal, shuaro kitoblardan istifoda qilg'ay. Bu yerda falsafaning Sugrot, Alhotun va Arastulari, hikmat va riyoziyotning Fipog'urslari¹, ilm hay'atining Ulug'beklari, she'mning Firdavsi va Nizomiy Ganjaviylari — har qaysilari o'z sohalarida osoyishta mashg'ulotda bo'lg'aylar. Ilmning ravnaqiga harakat qilg'aylar. Fikrning yangi-yangi xazinasi ixtiro etkaylar. Ular kashf etgan haqiqat quyoshlari koinot samosini nurga to'ldirsa, maqsadimizga yetgan bo'lurmiz Darveshali, ko'nglingiz har chog' el muhabbati bilan limmo-lim to'lsin. Har ishga bel bog'lar ekansiz, elning manfaatini, zaruriyatini o'zingiz uchun bir mezon, deb bilingiz. — Albatta shunday bo'lmoq kerak, — dedi Darveshali, elga xizmat qilgan kishining e'tibori, qadr-qimmat oshar.

Navoiy ukasiga ma'nodor tikildi. — Yaxshilik bilan nom goldirmoqning o'zi ulug' mukofotdir. Himmatingiz samosini hariz bulut goplamasin, inim.

¹ O'TIL. — T.: «O'ZME», 2006. 1-jild. 112-bet.

esa oliy ma'lumotli harbiy, tarix fanlari nomzodi. To'rtinchi qizi **Svetlana Rashidova** chet tili o'qituvchisi.

Qizi Gulnora Rashidovaning yozishicha Sh. Rashidov farzandlarini odamlarni hurmat qilishiga, qo'pol gapirmaslikka, hammaga «Siz» deb murojaat etishga, o'zlarini boshqalardan ustun qo'ymaslikka o'rgatgan. Farzandlariga *doimo hasad qilib emas, havas qilib yashang*, deb nasihat qilgan. Oilada hech qachon hech kim yolg'on ishlatmagan.

Sh. Rashidovning turmush o'rtog'i **Xursand Rashidova** tarix fani o'qituvchisi bo'lgan¹.

Atamalar mazmunini bilib oling

Sandon — bolg'a bilan ishlov berishda cho'g'da qizdirilgan temir parchasi qo'yiladigan temir taglik.

Savol va topshiriqlar

1. Nega Sh. Rashidovni xalqimiz unutmaydi?
2. Sh. Rashidov rahbarligi davrida O'zbekiston qanday yutuqlarga erishdi?
3. «Paxta ishi» qanday paydo bo'ldi?
4. «Paxta ishi» qanday oqibatlarga olib keldi?

¹ <https://sharafrashidov.org>

Buni diqqat bilan o'qing!

«Olamda turkiy va forsiy tilda so'zlovchi biron-bir inson yo'qki, u Navoiyni bilmasa, Navoiyni sevmasa, Navoiyga sadoqat va e'tiqod bilan qaramasa».¹

O'zingizni sinang

- ◆ 1441-yil —
- ◆ «Navoiy» —
- ◆ «Foniy» —

A. Navoiy davlatning katta mansablarida faoliyat yuritdi. Biroq hamisha oddiy xalq g'am-tashvishi bilan yashadi.

U davlat arboblari ega bo'lishi lozim bo'lgan fazilat haqida bunday deydi: «Xurosonlar bir davr yaratmoq lozimki, o'zga xalqlar ibrat ola bilsinlar. Tokaygacha, insonlar vahshat sahrosida qolurlar! Inson barcha jonzoatlarning tojidir. U sharaffi, sof, go'zal yashamog'i kerak. Davlat arboblari aql va adolatli shior qilsalar, xalqni parvarish etsalar, hayotning zangini oltinga aylantirmoq mumkin».

Alishar Navoiy o'z asarlarida farzandlarning ota-ona oldidagi burchi haqida ham sermazmun fikrlarini bayon etgan.

*Boshni fido ayla ato qoshig'a,
Jismni qil sadqa ano boshig'a.
Tun-kuningg'a aylagali nur fosh,
Birisin Oy angla, birisin Quyosh.*

Kimki ota-onasini astoydil sevsa, hurmat qilsa, rozi qilsa, bir kun o'zi ham shunday e'zozga, hurmatga loyiq bo'ladi:

*Anolarning oyog'i ostidadur,
Ravzai jannatu jinon bog'i.
Ravza bog'in visolin istar ersang,
Bo'l anolar oyog'in tufrog'i.*

Kamoliddin Behzod (1455–1536). O'z davrining buyuk rassomi Kamoliddin Behzod Alisher Navoiyning zamondoshi edi. U Alisher Navoiyning muruvvati bilan buyuk miniaturachi rassom bo'lib voyaga

¹ *Islom Karimov*. «Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch». — T.: «O'zbekiston» NMIU, 2008. 47-bet.

1992-yilda Sh. Rashidov tavalludining 75 yilligi nishonlandi. Bu tantanada nutq soʻzlagan Birinchi Prezidentimiz I. Karimov quyidagilarni taʼkidladi. «Bu murakkab shaxs, bir tomondan Oʻzbekiston manfaatini oʻylasa, ikkinchi tarafdan Moskvadan kelgan, Oʻzbekistoning manfaatlariga zid boʻlgan buyruqlarni bajarishga majbur edi. Uning umri sandon bilan boʻlsa oʻrtasiga qoʻyilgan edi».

Aslida Sh. Rashidov o'zbek xalqining jasur yetakchisi edi. U hayotligida oddiy kishilarning ishonchi tayanchi va umidi bo'ldi. O'zbek xalqining faxri, sharafti va vijdoniga aylandi.

Sh. Rashidov nafaqat davlat arbobi, ayni paytda adabiyotimizda o'z o'rniga ega yozuvchi ham edi. Undan «G'oliblar», «Qahrin», «Bo'rondan kuchli» va «Qudratli to'lqin» kabi badiiy asarlar meros qoldi.

Katta gizi **Sayyora Rashidova** kimyo fanlari doktori, akademik. U uzqo yillar **Oliy Majlis Qonunchilik palatasining** Inson huquqlari bo'yicha Vakili (**Ombudsman**) lavozimida ishladi. Ikkinchi gizi **Dilorom** va uchinchi gizi **Gulnoralar** ham fan nomzodlari. O'g'li - **Ilhom Rashidov**

✦ **O'zingizni sinang** ✨
 ✦ Behzod tasviri san'atining, asosan, ... janri bilan shug'ullangan.

Sag'ana – qabr ustiga o'rnatilgan yodgorlik turi.
Xilxona – bir sulolaga mansub marhumlarni dafn etadigan joy.
Hiro't – hozirgi Afg'oniston davlati hududidagi shahar.

¹ Q. Rajabov va boshq. O'zbekiston tarixining eng asosiy sanalari. – T.: «O'zbekiston» NMIU. 2012. 383-bet.

bu ko'rsatkich 1982-yilda 6 mln. tonnani tashkil etdi. Ming-minglab gektar yerlar o'zlashtirildi, ularga suv chiqarildi. Sanoat mahsulotimiz 58 ta mamlakatga eksport qilina boshlandi. O'zbekiston ilm-fani dunyo miqyosiga chiqdi. Qator olimlarimizning ishlari chet davlatlarda ham nashr etildi. Chet davlatlar fanlar akademiyasining akademligiga saylanishdi.

Barcha sohalar uchun minglab mutaxassislar tayyorlandi. Aholining turmush farovonligi yildan yilga oshib bordi.

Biroq Sh. Rashidov rahbarligi davrida katta-katta xatoliklarga ham yo'l qo'yildi.

Chunonchi, O'zbekiston, asosan, paxta yetishtirishga moslashtirib qo'yildi. Majburiy mehnat misli ko'rilmagan darajada avj oldi. Paxta terimi 3–4 oylab davom etdi. Qo'lda terilgan 1 kg paxta uchun o'rtaacha 5 tiyin, juda nari borganida 10 tiyin haq to'landi.

O'zbekistonning 1 tona paxta tolasi bozor narxidan 3 marta kam narxda sotib olindi.

Maktab, texnikumlarning o'quvchilari va oliy o'quv yurtlarining talabalari kamida 2–2,5 oy davomida paxta terishardi. Chetdan paxta terimiga safarbar etilgan hasharchi-terimchilar, asosan, o'quv mashg'ulotlari to'xtatilgan maktablarning binolariga joylashtirildi.

Paxta tayyorlash bo'yicha Moskvadan yuborilgan rejaning juda yuqoriligi (6 mln. tonna), amalda uni bajarishning o'ta og'irligi, oxirqibat, qo'shib yozishning avj olishiga olib keldi.

Nihoyat, bu qo'shib yozish fosh bo'ldi. Bu hodisa tariximizda «paxta ishi» nomi bilan iz qoldirdi. Unga aloqador ko'plab kishilar ozodlikdan mahrum etildi. Paxta tufayli vujudga kelgan og'ir kunlarning birida Sh. Rashidov vafot etdi.

Qo'shib yozish faqat O'zbekistonda emas, balki Sobiq Ittifoq tarkibidagi barcha respublikalarda bo'lgan. Sh. Rashidov o'z xohishicha ish qila olmasdi. Ixtiyori o'zida bo'lganida edi, hech qachon 6 mln. tonna paxta uchun kurashmas ham edi. Axir, bugungi O'zbekiston

Sharof Rashidov

Savol va topshiriqlar

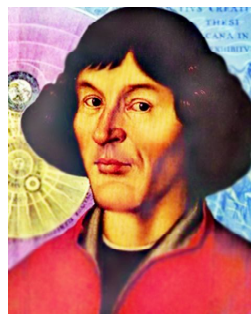
1. Alisher Navoiyning o'zbek adabiyotidagi o'rni nimalar bilan belgilanadi?
2. Alisher Navoiyning kishilar kitob o'qishlari uchun sharoit yaratishi bilan Prezident Sh. Mirziyoyevning mamlakatimizda yoshlarni kitobxon bo'lishga da'vat etishi o'rtasida qanday mushtaraklik bor?
3. Kamoliddin Behzod ijodi haqida nimalarni bilib oldingiz?

26-§. YEVROPADA ILM-FAN KASHFIYOTLARI

Nikolay Kopernik. XVI asrdan boshlab Yevropada ham ilmfan taraqqiy eta boshladi. Ayniqsa, tabiiy fanlar sohasida buyuk kashfiyotlar amalga oshirildi. Bu kashfiyotlar polshalik Nikolay Kopernik va Italiya olimlari Jordano Bruno va Galileo Galileylar nomi bilan bog'liqdir.

Polshalik astronom olim Nikolay Kopernik o'zigacha astronomiya fanida hukm surib kelgan qoida va tasavvurlarning noto'g'ri ekanligini isbotlab berdi.

Nikolay Kopernik

Milodning ikkinchi asrida yunon olimi **Ptolemey** Yer olam markazidir, degan qoidani fanga kiritdi. Bu qoidaga ko'ra, Quyosh, Oy va yulduzlar Yer atrofida aylanadi. Yerning o'zi harakatsiz. Ptolemey qoidasining xato ekanligini birinchi bo'lib Nikolay Kopernik isbotlab berdi. Kopernik Yer bir sutkada o'z o'qi atrofida bir marta, bir yilda esa Quyosh atrofida bir marta aylanib chiqishini isbotladi. Demak, Quyosh Yer atrofida emas, Yer Quyosh atrofida aylanadi. Olamning markazi Yer emas, Quyoshdir. Bu haqiqat fandagi buyuk kashfiyot bo'ldi.

Yodda tuting!

Nikolay Kopernik olamning markazi Quyosh ekanligini isbotlab berdi.

34-§. O'ZBEK XALQINING OTASHQALB FARZANDI

O'z xalqiga va vataniга fidoyi farzand. 2017-yilda Prezident Shavkat Mirziyoyevning qarori bilan **Sharof Rashidov** tug'ilganligining 100 yilligi nishonlandi. Qarorga asosan, jizzax shahrida Sh. Rashidovning haykali va yodgorlik majmuasi barpo etildi.

Xo'sh, Sharof Rashidov kim edi? Bu tarixiy shaxs 1959–1983-yillarda O'zbekiston Respublikasiga rahbarlik qildi. Bu buyuk inson 1917-yil 6-oktabrda Jizzaxda tug'ildi. Otasi Rashid Xalilov oddiy dehqon, haqiqatga y'inson edi. Shuning uchun ham Onasi Qo'ysinoy Xalilova ham oddiy qishloq ayoli bo'lib, qizlar uchun ochilgan boshlang'ich maktabda ta'lim olgan.

Sh. Rashidov 1926-yilda 7 yillik maktabga o'qishga bordi. Maktabni tugatgach, Jizzax pedagogika texnikumi (b'lim yurti)da o'qituvchilik kasbini egalladi. So'ng qishloq maktabida o'qituvchilik qildi. U o'qishda ham, ishda ham o'zining yetakchilik qobiliyatini namoyon etdi. 1937-yilda o'qishga kirdi. O'qish bilan bir qatorda, gazetada ham ishlay boshladi.

1941-yilda Ikkinchi jahon urushiga jo'nab ketdi. Moskva uchun bo'lgan janglarda ko'rsatgan jasorati uchun «Qizil Yulduz» ordeni bilan mukofotlandi. Og'ir janglarning birida yarador bo'lgach, harbiy xizmatga yaroqsiz deb topilgan Sh. Rashidov O'zbekistonga qaytib keldi.

Dastlab viloyat va Respublika gazetalarida rahbar lavozimida ishladi. So'ng O'zbekistonda qonunchilik hokimiyatini boshqardi. U qayerda ishlamasin, doimo fidoyiligini namoyon etdi.

1959-yilda esa O'zbekiston Respublikasi hukumatini boshqarish amalda to'la uning qo'lliga o'tdi.

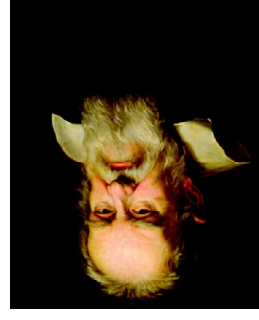
Sh. Rashidov va O'zbekiston. Sh. Rashidov rahbarligi davrida O'zbekiston har tomonlama rivojlandi. Chunonchi, 1956-yilda Respublikamizda 2 million 800 ming tonnadan ortiq paxta yetishtirilgan bo'lsa,

Quyosh – olam markazi

Jordano Bruno

Galileo Galilei

◆ **O'zingizni sinang** ◆ Nikolay Kopernikdan ... asari meros bo'lib qoldi.

Bu kashfiyot ayni paytda diniy aqidalarga ham zarba berdi. Kopernik «**Osmon jismlarining aylanishi haqida**» kitobida o'z kashfiyotining mazmunini bayon etdi. Mazkur kitob tezda mashhur bo'lib ketdi. Biroq kitob cherkovning qahriga uchradi va taqiqlab qo'yildi. **Jordano Bruno.** Italiyalik olim Jordano Bruno yoshligidan qayot astronomiya faniga katta qiziqish bilan qaradi. Shu soha olimlarining asarlarini qunt bilan o'rgandi. Nikolay Kopernik qoidasini yoqlab chiqdi. Uning fikricha, olam cheksiz. Olam son-sanogsiz yulduzlardan iborat. Ularning har biri Yerdan ancha uzoqda joylashgan Quyoshdir. Jordano Bruno bunday fikrlari uchun cherkov tomonidan zindonga tashlandi. Biroq zindon azobi ham uni o'z fikridan qaytara olmadi. Brunoning dushmani bo'lgan ruhoniylar uni 1600-yilda gulxanda yoqlab yubordilar.

Galileo Galilei. Italiyaning yana bir olimi Galilei dunyoda birinchi bo'lib Nikolay Kopernik va Jordano Bruno aytgan fikrlar to'g'riligini osmon jismlarini o'zi yaratgan teleskop yordamida kuzatish orqali isbotlab berdi. Bu ishi uchun 1633-yilda cherkov uni qattiq taqiqlab ostiga oldi. O'lim bilan qo'rqitib, qattiq azob-uqubatlariga duchor etdi. Natijada, Galilei o'z fikridan voz kechishga majbur bo'ldi.

Biroq u qalban Kopernik ta'limotining ta'rifdori bo'lib qolaverdi.

tiladigan bo'ldi. Bu ibora — **mehnatkashlar davlati** degan ma'noni anglatar edi.

Yo'ldosh Oxunboboyev O'zbekiston Sovet Sotsialistik Respublikasida davlat boshlig'i, **F. Xo'jayev** esa Bosh Vazir lavozimini egalladi.

Biroq O'zbekiston Respublikasi amalda mustaqil davlat emas edi. U Sovet Rossiyasiga qaram edi. F. Xo'jayev O'zbekistonni qog'ozda emas, amalda mustaqil davlatga aylantirish uchun kurashdi. Biroq bunga erisha olmadi.

U Sovet Rossiyasiga ishonib katta xatoga yo'l qo'yganligidan afsuslanardi.

F. Xo'jayev O'zbekistonni faqat paxta yetishtiradigan o'lkaga aylantirishga qarshi chiqdi. Davlat lavozimlarida mahalliy aholi vakillarining ko'pchilikni tashkil etishini istadi.

F. Xo'jayev 1938-yilda otib o'ldirildi. 1965-yilda esa F. Xo'jayev Oliy harbiy sudda aybsiz deb topildi va oqlandi.

1996-yilda esa yurtimizda F. Xo'jayev tavalludining 100 yilligi nishonlandi.

Atamalar mazmunini bilib oling

Rossiya imperiyasi — Chor Rossiyasi (podsho Rossiyasi) — rus tilida podsho — «царь» deb ataladi. Yurtimiz aholisi uni «chor» deb talaffuz qilgan. Kitoblarda chor Rossiyasi o'rnida Rossiya imperiyasi atamasi ham ishlatiladi.

Savol va topshiriqlar

1. Nega Rossiya imperiyasi yurtimizni bosib olishni rejalashtirgan?
2. Nima sababdan Rossiya imperiyasi o'zbek davlatlarini bo'ysundirishga erisha oldi?
3. Rossiya imperiyasi zulmiga qarshi xalqimizning milliy-ozodlik kurashi haqida nimalarni bilib oldingiz?
4. Yurtimizda sovet mustamlakachiligi qay tariqa o'rnatildi?
5. Yurtimizda milliy ozodlik uchun kurashda qurbon bo'lganlar xotirasini abadiylashtirish borasida qanday ishlar amalga oshirildi?

Atama mazmunini bilib oling

Teleskop — osmon jismlarini kuzatish, suratga olish va o'rganish uchun mo'ljallangan asbob.

Savol va topshiriqlar

1. Yevropa olimlari astronomiya ilmi rivojiga qanday hissa qo'shdilar?
2. Nega ruhoniylar astronom olimlarni ta'qib ostiga olganlar?

Teleskop

27-§. TURKISTON MA'RIFATPARVARLARI

Ma'rifat va ma'rifatparvarlik haqida. *Ma'rifat — bu zamona-viy ta'lim yordamida kishilarning bilimi va ongini oshirish.*

O'z faoliyatini bu ishga bag'ishlagan kishilar esa ma'rifatparvarlar deb ataladi. Yurtimizda esa ular jadidlar deb, faoliyatlari esa jadidchilik deb ataldi. Jadidlar faoliyati boshlangan davrda yurtimiz Rossiya imperiyasi mustamlakasi ostida bo'lganligi bilan birga juda qoloq ham edi.

Yodda tuting!

Jadid (arabcha — yangi) — yangilik tarafdori, yangilik uchun kurashuvchi.¹

Jadidlar Turkiston ilg'or mamlakatlar qatoriga ko'tarilishini istaganlar. Buning uchun zamonaviy bilimlarni egallagan mutaxassislar zarurligini yaxshi tushunganlar. Zamon talabiga yarasha bilim bermayotgan mavjud maktabxona va madrasalar bilan esa bu vazifani hal etib bo'lmaz edi. Shu sababli ular o'z oldilariga, birinchi navbatda, yurtimiz maktablarida hukm surayotgan eski tartiblar va eski o'qitish usullarini yangilash maqsadini qo'ydilar.

Eski maktablarda, asosan, diniy bilimlar o'qitilgan. Tabiiy fanlar (fizika, astronomiya, kimyo, biologiya, zamonaviy tibbiyot kabi fanlar)

¹ O'zME. — T.: «O'zME», 2006. 2-jild. 64-bet.

«Zamon ilmi va fanidan bebahra xalq boshqalarga poymol bo'lar»
Behbudiy

Diqat bilan o'qing!

1919-yilda Behbudiy ozodlik dushmanlari tomonidan o'ldirildi. davlat e'ldi.

vatanparvar bo'lishga, jahon ilm-fani yutuqlarini puxta egallashga ataluvchi jurnal ham nashr ettirdi. Ularning sahifalarida yosh avlodni margand» deb ataluvchi gazeta va «O'yna» deb o'g'lining qanday qilib o'z otasi qotiliga aylan-ganligi haqida hikoya qilinadi. Behbudiy «Sa-qozondi. Bu asarda o'qimagan, johil va nodon «Padarkush» nomli sahna asari katta shuhrat darsliklar yozdi.

«Aholi geografiyasiga kirish» deb nomlangan chiqarish kitobi», «Qisqacha umumiy geografiya», maktabini ochdi. Bu maktab uchun «Savod dunyoviy ilmlarini puxta egalladi. U yangi usul Samarqandda tug'ildi. O'z davrining diniy va ilk harakatining asoschisi Behbudiy 1875-yilda Mahmudxo'ja Behbudiy. Turkiston jadidchi-edilar.

rashidxonov va boshqalar Turkiston jadidchilik harakatining rahbarlari Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Munavvargori Abdul-asarlarni sahnalashtirdilar.

ettirdilar. Teatrlar tashkil etib, ularda kishilarni o'yga toldiruvchi Xalqning ongini o'zgartirish uchun turli gazeta va jurnallar nashr chet ellarga o'qishga yuborishni ham tashkil etdilar.

tabiat fanlaridan ham saboq berila boshlandi. Jadidlar iqtidori bolalarni boshladilar. Yangi usul maktablari diniy ta'lim bilan bir qatorda, Ular ishini dastlab **yangi usul** (usuli jadid) maktablari ochishdi. Jadidchilik harakatiga taraqqiyparvar ziyolilar rahbarlik qilishdi. turib, yurt taraqqiyoiga erishib bo'lmay edi.

esa deyarli o'qitilmagan. Yosh avlodga bunday fanlarni o'rgatmay

Mahmudxo'ja
Behbudiy

maktablari ochishga sarfladi. Shuningdek, «Yosh buxoroliklar» partiyasiga ham moddiy yordam ko'rsatdi.

«Yosh buxoroliklar» partiyasining maqsadi — Buxoro amiri ho-ki miyatini cheklash edi. Biroq amir davlatda hech qanday o'zgarish qilishni istamadi.

Aksincha, yosh buxoroliklarni quvg'in qildi. Amirning bu siyosati F. Xo'jayevni sovet Rossiyasi bilan yaqinlashtirdi.

Nihoyat, 1920-yil 2-sentabrda Buxoro amiri taxtdan ag'darildi. Buxoroda respublika tuzumi o'rnatildi. Yangi davlat **Buxoro Xalq So-vet Respublikasi** deb ataldi. F. Xo'jayev shu davlatning bugungi til-bilan aytiganda Bosh Vaziri etib tayinlandi.

1925-yildan boshlab Turkiston zaminini 5 ta davlatga bo'ldi. Ularning har birining nomiga «Sovet Sotsialistik» iborasi qo'shib ishla-

«Shahidlar xiyoboni» yodgorlik majmuyi

qo'mondon bobolarimiz rahbarlik qildilar. Kurash bir necha yil davom etdi.

Biroq harbiy kuchlar teng emasdi. Natijada, Vatan ozodligi uchun olib borilgan kurash mag'lubiyatga uchradi. Turkiston ozodligi uchun kurashganlar tahqirlanib, «**bosmachilar**» deb ataldi.

Kommunistlar hukumati mahalliy ziyolilarni ayovsiz qatag'on qildi. Chunki ular Vatanimiz ozodligining eng faol kurashchilari edilar.

Ular orasida mustaqilligimiz uchun jonlarini fido qilgan Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdurauf Fitrat, Cho'lpon va Abdulla Qodiriylar va mashhur shoir Usmon Nosir kabi yuzlab bobolarimiz bor edi.

Sovet Rossiyasi mustamlakachiligi yillarida F. Xo'jayev, A. Ikromov kabi ko'plab davlat rahbarlari ham qatag'on qurboni bo'ldilar. Rossiya imperiyasi va sovet Rossiyasiga qaramlik salkam **130 yil** davom etdi.

Mustaqillik uchun kurashchilar unutilmaydi. 1991-yilda O'zbekiston mustaqillikka erishgach, Vatanimiz ozodligi yo'lida halok bo'lganlar nomi, hurmati o'z o'rnini topdi.

Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov tashabbusi bilan 2000-yilda Toshkentda «**Shahidlar xotirasi**» yodgorlik majmuyi bunyod etildi.

2002-yilda esa bu majmuada «**Qatag'on qurbonlari xotirasi**» muzeyi ochildi. Shu tariqa mustamlakachilik davri qurbonlari xotirasi abadiylashtirildi.

Fayzulla Xo'jayev. O'zbekistonning ardoqli davlat arbobi F. Xo'jayev 1896-yilda Buxoroda tug'ilgan. Buxoro madrasasida 2 yil o'qigach, 5 yil davomida Moskva shahrida xususiy maktablardan birida tarbiya oldi. 1912-yilda Buxoroda «**Yosh Buxoroliklar**» siyosiy partiyasiga a'zo bo'ldi.

Ayni paytda otasidan qolgan katta boylikning bir qismini yangi usul (jadid)

Fayzulla Xo'jayev

2020-yilda yurtimizda Behbudiy tavalludining 145 yilligi keng nishonlandi.

Abdulla Avloniy
(1878—1934)

Munavvar qori
Abdurashidxonov
(1878—1931)

Abdulla Avloniy. Avloniy 1878-yilda Toshkent shahrida tug'ildi. Maktabxona va madrasada ilm oldi. Arab, fors va rus tillarini yaxshi o'rgandi. Toshkentda yangi usul maktabini ochdi. O'zi ona tili va adabiyotdan dars berdi. O'quvchilar uchun «**Birinchi muallim**», «**Ikkinchi muallim**», «**Turkiy guliston yoxud axloq**» kabi darsliklar (O'qish kitoblari) yozdi. «Turon» deb ataluvchi teatr jamoasini tuzdi.

Munavvar qori Abdurashidxonov. Munavvar qori Abdurashidxonov ham 1901-yilda Toshkentda yangi usul maktabini ochdi. Bu maktab uchun «**Tovush chiqarib o'qish usuli**», «**O'qish kitobi**», «**Yer yuzi**» («**Geografiya**») kabi darsliklar yozdi. Bora-bora Turkiston jadidlar harakatining yo'l boshchisiga aylandi.

Yoshlarni Yevropa ilm-fanini o'rganishga chaqirdi. O'zbekistonning mustaqilligi uchun kurashganligi uchun 1931-yilda otib tashlandi.

Ozodlik uchun kurashganlar nomi va xotirasi hamisha barhayot. Vatan ozodligi yo'lida halok bo'lganlarning nomi hech qachon unutilmaydi. O'zbekiston mustaqillikka erishgach, ularning qutlug' nomlari, sha'nlari to'la tiklandi.

Bu ishga shaxsan Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov rahbarlik qildi. U kishining tashabbusi bilan 2000-yilda Toshkentda «**Shahidlar xotirasi**» yodgorlik majmuyi bunyod etildi.

2002-yilda esa shu majmuaning tarkibiy qismi sifatida, «**Qatag'on qurbonlari xotirasi**» muzeyi barpo etildi. Shu tariqa Vatan ozodligi yo'lida halok bo'lganlar xotirasi abadiylashtirildi.

◆ **O'zingizni sinang**

◆ Jadidchilik — bu ...

◆ Jadidlar ... uchun kurashganlar.

Atamalar mazmunini bilib oling

Mustamlaka — o'zidan kuchli davlat tomonidan bosib olingan

mamlakat.

Qatag'on — erkin fikrlovchi kishilarni quvg'in qilish, jismonan yo'q

qilish.¹

Savol va topshiriqlar

1. Turkistonda ma rifatparvarlik harakatini vujudga keltirgan sabablarni

qayd eting.

2. Jadidlar nega o'z faoliyatlarini yangi usul (usuli jadid) maktablari

tashkil etishdan boshlaganlar?

3. Behbudiy hayoti va faoliyati haqida nimalarni bilib oldingiz?

4. Munavvar qori Abdurashidxonov hayoti va faoliyati haqida so'zlab

bering.

5. Jadidlarning yurtimizni ilg'or davlatlar qatoriga ko'tarish yo'lida

olib borgan kurashlari bilan Prezident Sh. Mirziyoyevning O'zbekistoni

10—15 yil ichida dunyoning rivojlangan 50 ta davlati qatoridan joy

egallashi uchun olib borayotgan kurashi o'irasidagi o'xshashlikni

taqqoslang.

MUSTAQIL ISH

Turkiston ma'rifatparvarlari (jadidlar)

(jadvalni to'ldiring)

T/r	Turkiston ma'rifatparvarlari	Qachon va qayerda tug'ilgan edi	Maqсадlari	Qachon va qayerda yangi usul maktablari ochdilar	Yaratgan darsliklari
1.	Behbudiy				
2.	Avloniy				
3.	Munavvar qori				

Sovet Rossiyasi 1917-yilda — Qo'qon shahrida tuzilgan milliy hukumatimizni ag'darib tashladi. Mustamlakachilik qaramligi yanada kuchaytirildi. Bu esa milliy-ozodlik kurashi boshlanishiga sabab bo'ldi. Bu kurashga Madaminbek va Shermuhammadbek kabi

Kommunistlar Rossiyasi imperiya xalqlariga mustaqillik bermadi. Shu jumladan, bizning yurtimiz ham kommunistlar Rossiyasi mus-tamlakasi bo'lib qolaverdi.

Yangi mustamlakachilik. 1917-yilning fevral oyida Rossiyada uch yuz yildan ortiq taxtda o'tirgan **Romanovlar sulolasining** hokimiyati barham topdi. Mamlakat og'ir inqirozli kunlarni boshidan kechira boshladi. Biroq yangi hukumat bu inqirozni bartaraf eta olmadi. Oqibatda, 1917-yilning 7-noyabr kuni hokimiyatni **kommunistlar** (xususiy mulk bo'lmaydigan jamiyat uchun kurashuvchilar) egallab oldi.

Muhammadi va uning yaqin safdoshlari osib o'ldirildi. Yuzlab ishtirokchilar surgunga jo'natildi. Biroq bu shafqatsizliklar xalqimizning irodasini buka olmadi.

Pyotr I

Chunonchi, 1898-yilda Andijonda **Muhammadi Eshon** boshchiligida qo'z-g'olon ko'tarildi. Biroq kuchlar teng bo'lmaganligi uchun qo'zg'olon mag'lubiyatga uchradi. Bosqinchilar qo'z-g'oloni ko'tarishga sabab bo'ldi.

Bu omillar Turkiston aholisining rimiz oyogosti qilindi.

Milliy qadriyatlarimiz, urf-odatla-keelinganlarga bo'lib berildi.

unumdor yerlar Rossiyadan ko'chirib soliqlar va majburiyatlar joriy etildi. Eng Boyliklartimiz talon-taroj qilindi. Og'ir tamlakachilik tartiblarini joriy etdi. periyasi yurtimizni bosib olgach, mus- Rossiya im-

Toshkent, Samarqand va Shahrisabz shaharlarida Amir Temur haykallari o'rnatildi. Toshkent shahrida Temuriylar tarixi davlat muzeyi barpo etildi. Vatanimizning yuksak mukofotlaridan biri — «**Amir Temur**» ordeni ta'sis etildi.

O'zingizni sinang

- ◆ 1395-yilda ...
- ◆ M. Ivanin — ...
- ◆ Anqara jangi — ...

Atama mazmunini bilib oling

Anqara — hozirgi Turkiya Respublikasining poytaxti.

Savol va topshiriqlar

1. *Amir Temur kurash maydoniga chiqqan davrda Vatanimizda ahvol qanday edi?*
2. *Amir Temurning Vatan mustaqilligi yo'lida olib borgan kurashi va buyuk davlat barpo etganligi haqida nimalarni bilib oldingiz?*
3. *Nega Amir Temur Yevropa xaloskori deb ataldi?*
4. *Mustaqillik yillarida buyuk Amir Temurning pok nomini tiklash borasida qanday ishlar amalga oshirildi?*

33-§. QARAMLIKKA TUSHISH

 Rossiya imperiyasiga qaramlik. Vatanimizning beqiyos tabiiy boyliklari Rossiya podshosi **Pyotr I** ning ham havasini keltirdi. Shuning uchun u o'z oldiga yurtimizning bu boyliklarini qo'lga kiritish maqsadini qo'ydi.

Pyotr I ning turli sabablarga ko'ra amalga oshmay qolgan orzularini uning avlodlari XIX asrda amalga oshirdi. Yurtimizni bosib olishda O'rta Osiyo xonliklarining iqtisodiy jihatdan qoloqligi, zamonaviy qurollantirilgan va ta'lim berilgan qo'shinning yo'qligi hamda ular o'rtasida o'zaro ziddiyatning kuchliligi Rossiya imperiyasiga qo'l keldi.

Nihoyat, 1864-yilda Rossiya imperatori **Aleksandr II** O'rta Osiyo xonliklariga qarshi harbiy harakatni boshlashga buyruq berdi. 1885-yilda O'rta Osiyo to'la bo'ysundirildi.

VII bob. OZODLIK UCHUN KURASHGAN QAHRAMONLAR

28-§. TO'MARIS VA SHIROQ JASORATI

 Ahamoniylarning O'rta Osiyoga kirib kelishi. Miloddan avvalgi VI asr o'rtalarida ahamoniylar sulolasi asos solgan Fors podsholigi hukmdorlari o'z oldilariga yurtimizni bo'ysundirish maqsadini qo'ydilar.

Sulola vakili shoh Kir II bu maqsadni amalga oshirish uchun dastlab ajdodlarimiz massagetlar yurtiga hujum qildi.

Bu davrda massagetlar yurtida malika To'maris hukmronlik qilardi.

Kir II massagetlar yurtini bo'ysundirish uchun miloddan avvalgi 530-yilda Amudaryoni kechib o'tdi.

Kir II o'z qo'shini bilan

Bu g'alaba Oltin O'rdani zaiiflashtirib qo'ydi. Shuningdek, Oltin O'rdaga qaram bo'lgan Rus (Rossiya)ning mo'g'ullar zulmidan ozod bo'lishini tezlashtirdi.

«Amir Temur Rusning Oltin O'rdi zulmidan xalos bo'lishini hamda bu davlatning yuksalishini tezlashtirdi».

Mixail Ivañin (rus tarixchi olimi),

«Ikki buyuk sarkarda» kitobi

Digat bilan o'qing!

Amir Temur G'arbiy Yevropa xalqlariga katta tahdid solayotgan Usmonlilar imperiyasi (Turkiya) sultoni **Boyazid** qo'shini esa 1402-yilda Angara yonida bo'lgan jangda tor-mor etdi.

Usmonlilarning bu mag'lubiyati ularning Yevropa davlatlariga solayotgan tahdidini yo'qqa chiqardi.

Usmonlilarning tahdididan xalos bo'lgan Yevropa davlatlari Amir Temurga minnatdorchilik maktublarini jo'natishdi.

Fransiya va Ispaniya qirollari esa el-chilar ham yuborishdi. Sohbiqironga G'arbiy Yevropada XV asrdayoq yodgorlik o'rnatilib, unga «**Yevropa xaloskoriga**» degan chuqur ma'noli so'zlarni yozib qo'ydilar.

Amir Temur davrida ilm-fan ham nihoyatda taraqqiyot etdi. Temuriylar davri ilm-fani Yevropada ham ilm-fan taraqqiyotiga kuchli ta'sir ko'rsatdi. Shu boisdan ham YUNESCO tashkiloti garori bilan 1996-yilda Amir Temur tavalludining 660 yilligi xalqaro miqyosda keng nishonlandi.

Amir Temur haykali

Digat bilan o'qing!

«Amir Temur bizning faxrimiz, iftixorimiz, g'ururimiz!»

Islom Karimov

Hal qiluvchi jang oldidan Kir II hiyla yo'li bilan To'marisning o'g'li Sparganisni asirga tushirdi.

Kir II asir Sparganisga qarata dedi:
— Onangga ayt: menga turmushga chiqsın.

Shunda sizlarni ozod qilaman.

Sparganis undan qo'lini yechishni iltimos qildi. Qo'llari kishandan bo'shagan yigit nomusi zo'rligidan yonida turgan soqchining xanjarini tortib olib o'ziga urdi. Hayratga tushgan forslar Sparganisni ehtirof bilan dafn etdilar. O'g'lining o'limidan larzaga tushgan To'maris Kir II ga quyidagi maktubni yo'lladi:

«O, gonxo'r Kir! Maqtanma, o'g'limni ochiq jangda emas, hiyla yo'li bilan yengding. Endi yurtingga qayt! Aks holda tangrim nomi bilan qasam ichamanki, seni o'z qoningga to'y-diraman».

Kir II uning gapiga qulog' solmadi. To'maris bor qo'shini yig'ib, Kir II ustiga yurish qildi. Ikki tomon o'rtasida dahshatli jang bo'lib o'tdi. Jangda Kir II o'ldirildi. Massagetlardan bir yigit Kir II ning kesilgan boshini To'marisning oyog'i ostiga tashladi.

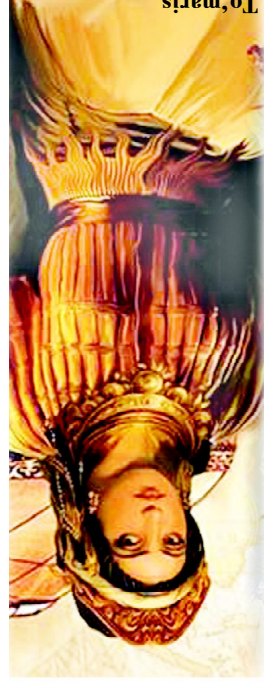
Malika Kir II ning boshini qon to'ldirgan meshga solishni buyurdi va baland ovoza: «O'g'limni o'ldirding, yurtimning qonini ichmog'chi bo'lding. Tirikligingda inson qoniga to'ymagan eding. Mana, endi to'yguningcha ich, gonxo'r!», deb xitob qildi.

Massagetlar bilan Kir II o'rtasidagi bu urush tillarda doston bo'ldi.

To'maris jangga oltanmog'da

To'maris

U o'z davrining ilmlarini puxta egalladi. Teran fikrli, yuksak fazilatli, ziyrak va dov-yurak bo'lib voyaga yetdi.

17 yoshida otasining butun mulkini o'zi mustaqil boshqara boshladi. Amir Temur tug'ilgan davrda Vatanimiz hududi Chingizxonning o'g'li **Chig'atoy** nomi bilan ataluvchi **ulus** (davlat) tarkibida edi. Amir Temur voyaga yetgan davrda Chig'atoy ulusida hokimiyat uchun kurash nihoyatda kuchaygan edi. Amir Temur o'zining ilk harbiy faoliyatini qo'l ostidagi askarlari bilan viloyat amirlariga xizmat qilishdan boshladi. Kurashlarda jasorat ko'rsatdi.

Bu esa uning nomini Qashqadaryo vohasida mashhur qilib yubordi. Kurashlarda toblana borgan Amir Temur endi o'z oldiga Vatanni mo'g'ullardan ozod etishdek muqaddas vazifani qo'ydi.

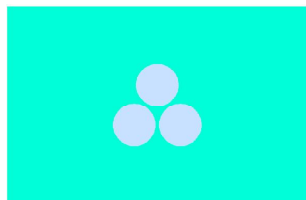
Amir Temur qudratli davlat asoschisi.

Amir Temurning mo'g'ullarga qarshi ozodlik kurashi sakkiz yil davom etdi. Nihoyat, mo'g'ul qo'shini Movarounnahr hududidan quvib chiqarildi. 1370-yilning 9-aprel kuni esa Amir Temur Movarounnahr hukmdori deb e'lon qilindi. Bu vaqtda u 34 yoshga to'lgan edi.

Samarqand davlat poytaxti etib belgilandi.

Amir Temur

Amir Temur davlati bayrog'i

Yodda tuting!

1370-yilda Sohibqiron Amir Temur buyuk davlatga asos soldi.

Amir Temur Yevropa xaloskori. Tez orada Amir Temur davlatiga mo'g'ullar barpo etgan Oltin O'rda davlati hukmdori **To'xtamishxon** xavf sola boshladi. 1395-yilda Amir Temur To'xtamishxonning qo'shinini tor-mor etdi.

O'zingizni sinang

♦ Kir II — ... ♦ To'maris — ...

Doro I

Shiroq qabiladoshlariga bosqinchilarni yo'q qilish rejasini aytdi va o'zining quloq, burnini kesishlarini talab qildi. Shundan so'ng u shoh Doro I oldiga borib, vatandoshlaridan alamzada ekanligini, ulardan o'ch olish uchun forslarga yordam berishini, ularni sak askarlari joylashib olgan joyga yaqin yo'ldan boshlab borishini aytdi.

Shiroq dushmanlar orasida

Shiroq jasorati. Kir II halokatga uchragan bo'lsa-da, ahamoniylar Turonni bosib olish niyatidan voz kechmadilar.

Sulola vakili Doro I miloddan avvalgi 519-yilda o'tmish ajdodlarimizdan yana biri — saklar yashayotgan hududlarni bosib olish uchun hujum boshladi.

Saklar dushmanga qattiq qarshilik ko'rsatdilar. Biroq kuchlar teng emas edi. Bunday sharoitda faqat xiyla ishlatish naf berishi mumkin edi. Bunday og'ir vaziyatda jasur vatandoshimiz Shiroq maydonga chiqdi.

Shiroq qabiladoshlariga bosqinchilarni yo'q qilish rejasini aytdi va o'zining quloq, burnini kesishlarini talab qildi. Shundan so'ng u shoh Doro I oldiga borib, vatandoshlaridan alamzada ekanligini, ulardan o'ch olish uchun forslarga yordam berishini, ularni sak askarlari joylashib olgan joyga yaqin yo'ldan boshlab borishini aytdi.

Doro I quloq-burni kesilgan Shiroqning gaplariga ishondi.

Shiroq ularni cho'l ichkarisiga boshladi. Doro qo'shini qancha yurmasin, manzil ko'rinmas edi. Bu orada forslar qo'shinining oziq-ovqat zaxirasi tugadi. Darg'azab bo'lgan dushman aldanganini tushunib yetdi. Shunda Shiroq ularga qarab:

— Men bir o'zim Doro I qo'shinini yengdim. Vatandoshlarimni esa o'lim va talon-tarojdan saqlab qoldim. Dushman qo'shini halokatga mahkumdur, — deganicha qah-qah urib kuldi.

¹ Q. Rajabov va boshq. O'zbekiston tarixining eng asosiy sanalari. — T.: «O'zbekiston» NMIU, 2012. 26-bet.

Makedoniyalik Aleksandrning O'rtasiyoga yurishi. Yevropadagi Makedoniya davlati hukmdori Aleksandrni (mil. avv. 356—323-yillar) yurtimizning bitmas-tuganmas boyliklari o'ziga rom etgan edi. Shuning uchun ham u Vatanimizni bosib olishni rejalashtirdi. Miloddan avvalgi 329-yilda dastlab Baqtriyani bosib oldi. So'ng Sug'diyonaga qarshi yurish boshladi va Marokanda (hozirgi

29-§. SPITAMENNING QAHRAMONLIGI

Savol va topshiriqlar
1. Ahamoniylar kimlar edi va ular qachon Turonga bostirib kelganlar?
2. To'mar's jasorati haqida nimalarni bilib oldingiz?
3. Shiroq jasorati haqida so'zlab bering.

Atamalar mazmunini bilib oling
Ahamoniylar — qadimgi Eronda miloddan avvalgi 558—330-yillarda hukmronlik qilgan sulola.¹
O'ipon — soliq.

O'zingizni sinang
♦ Doro I — ...
♦ Shiroq — ...

Turonning mard o'g'loni Shiroq dushman qo'lida halok bo'ldi. Lekin xalqini, Vatanimi bosqinchilardan saqlab qoldi. Doroning bu mag'lubiyatdan so'ng ham Turonni bo'ysundirish niyatidan qaytgan emaslar. Dushman harbiy kuch jihatdan baribir kuchli edi. Oxir-oqibat, Fors podshohligi yurtimizni bo'ysundirdi va har yili katta miqdorda o'ipon to'lab turishga majbur etdi.

Amir Temur hayoti va faoliyati. Amir Temur 1336-yil 9-aprelda hozirgi Qashqadaryo viloyatining Yakkabog' tumanidagi **Xoja Ilg'or qishlog'**da tug'ildi. Otasi **Amir Tarag'ay Bahodir** o'zbeklarning barlos urug'i va Kesh viloyatining nufuzli amirlaridan biri bo'lgan. Onasi **Takina Mohibegim** Buxoroning yetuk ilm ahli xonadonlaridan birining qizi edi. Amir Temurning yoshligi Shahrisabzda o'tdi. Yetti yoshga to'lgach, otasi uni o'qishga berdi. Amir Temur yoshlik chog'laridan oq ustozlar nazorati ostida chavandozlik, ovchilik, kamondan nishonga o'q uzish kabi mashg'ulotlar bilan shug'ullandi.

32-§. SOHIBQIRON AMIR TEMUR

T/r	Qahramonlar	Qachon va kimlarga qarshi kurashgan?	Qahramonlarning taqdiri
1.	To'mar's		
2.	Shiroq		
3.	Spitamen		
4.	Muganna		
5.	Jaloliddin Manguberti		

MUSTAQIL ISH
Vatan ozodligi uchun kurashgan qahramonlar
(jadvalni to'ldiring)

Savol va topshiriqlar
1. Mo'g'ullar davlati haqida nimalarni bilib oldingiz?
2. Nega Alouddin Muhammad Xorazmshoh mamlakat mudofaasini tashkil eta olmagan?
3. Jaloliddin qaysi shaharlarda mo'g'ullar ustidan g'alaba qozongan?
4. Sind daryosi bo'yidagi jang haqida so'zlab bering.
5. Varanmiz mustaqilligi yillarida Jaloliddin Mangubertning xotirasini abadiylashtirish borasida qanday ishlar amalga oshirildi?

sonli jangchisi bilan daryoning narigi sohiliga suzib o'tib, cho'l ichkarisiga kirib ketdi.

Chingizxon garchi dushman bo'lsa-da, Jaloliddinning jasoratiga qoyil qolib: «Otaga shunday jasur o'g'il lozim. U ikki girdob — olov va suv girdobidan ozodlik maydoniga chiqqa oldi», degan. Jaloliddin Manguberdi yengilgan bo'lsa ham, 1231-yilgacha mo'g'ullarga qarshi tinim bilmay kurashdi. U zafar quchdi, mag'lubiyat alamini tortdi, ammo kurashni to'xtatmadi. 1231-yilning avgust oyida hozirgi Turkiya hududida halok bo'ldi. Shu tariqa buyuk Xorazmshohlar davlati barham topdi.

Xalq milliy qahramoni mangu barhayot. O'zbekistonning mustaqillik yillarida Sulton Jaloliddin Manguberdining mo'g'ul bosqinchilariga qarshi ko'rsatgan mislsiz jasorati, Vataniga va xalqiga sadoqati, cheksiz muhabbati yuksak qadrlandi.

Diqqat bilan o'qing!

«Jaloliddin Manguberdi — ona Vatan himoyachisi, jasur sarkarda ..., xalqimiz tarixida ... o'chmas iz qoldirgan milliy qahramon».

Islom Karimov

Birinchi Prezident Islom Karimovning tashabbusi bilan 1999-yilda Jaloliddin Manguberdi tavalludining **800 yilligi** keng nishonlandi. Jaloliddin Manguberdiga Xorazmda haykal o'rnatildi. Ko'cha va maydonlarga uning nomi berildi.

2000-yilda esa davlatimizning oliy harbiy mukofotlaridan biri — «**Jaloliddin Manguberdi**» ordeni ta'sis etildi.

«Jaloliddin Manguberdi»
ordeni

Atamalar mazmunini bilib oling

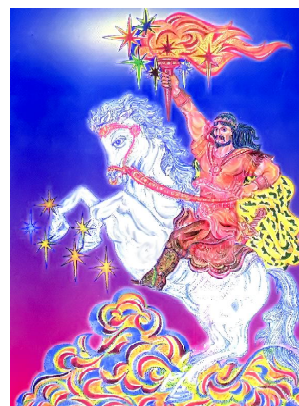
Valiyon — hozirgi Afg'oniston hududidagi qadimgi shahar.

Parvon — Afg'onistondagi shaharcha.

Sind — hozirgi Pokistonning shimolidan oqib o'tuvchi katta daryo.

Makedoniyalik
Aleksandr

Spitamen

Samarqand) shahrini egalladi. Uni o'zining qarorgohiga aylantirdi. So'ngra Sirdaryo tomon yurishni davom ettirdi.

O'zingizni sinang

- ♦ Makedoniyalik Aleksandr — ...
- ♦ Miloddan avvalgi 329-yilda — ...

Spitamenning qahramonligi. Bosqinchilar yurtimizni hech qachon osongina bosib ololmaganlar. Yurtimizning mard o'g'lonlari hamisha Vatan ozodligi yo'lida mardlarcha kurashganlar. Ana shunday ozodlik harakatlaridan biri uch yil davom etdi. Unga sug'diyonalik mohir lashkarboshi Spitamen rahbarlik qildi.

Sug'diyonaliklar quyidagi vatanparvarlik qo'shig'ini baralla kuylar edilar:

*Gullab-yashna, go'zal Sug'diyona,
Biz shu Vatan o'g'lonlarimiz.
Sen uchun bizlar parvona
Senga qurbon bo'lsin jonimiz.*

Spitamen boshchiligidagi qo'zg'olonchilar dastlab Marokanda shahrida qoldirilgan Aleksandr qo'shinini tor-mor etib, shaharni egalladilar.

Buni eshitgan Aleksandr Spitamen qo'zg'olonini bostirish uchun katta qo'shin yubordi. Biroq Spitamen ularni ham tor-mor keltirdi.

Endi Aleksandrning o'zi katta qo'shin bilan kelib, Marokandani qattiq iskanjaga oldi. Og'ir janglarning birida Aleksandr yaralandi. Shunday bo'lsa-da, yaxshi harbiy ta'lim olgan Aleksandr qo'shinining qo'li baland keldi.

Bosqinchilik urushi davomida Aleksandr yurtimizni bo'ysundirish oson emasligini tushunib yetdi va boshqa usulni qo'lladi. U dastlab Spitamenغا Sug'diyona hokimligini in'om etmoqchi ekanligi haqida xabar yubordi. Biroq Spitamen Vatanimi sotishdan ko'ra o'limni afzal ko'rib, rad javobini berdi.

Keyin esa, Aleksandr hiyla-nayrang yo'lliga o'tdi: «Spitamen yo'q qilinishi kerak! — deb o'ylardi Aleksandr. — Illoj boricha, tezroq! Butun Osiyoni oyoqqa turg'azmasidan burun yo'q qilinishi kerak. Ammo qanday qilib? Axir, bu «quturgan Qoplon»ni minglab jangchilar izma-iz quvlayotgan bo'lsa-da, hech qanday kuch uni yenga olmayapti-ku. Kuch bas kelmadimi, demak, makr bas keladi! Nahotki, «quturgan Qoplon»ning qo'shini orasida birorta «chiyabo'ri topilmasa?»

Yurtdoshlari Spitamenni Qoplon deb atashardi. Unga bunday nom berilishiga uning qoplon terisini ustiga yopib yuritishigina emas, balki qoplondek dovyurak va chaqqonligi ham sabab bo'lgan.

Shu tariqa Aleksandr Vatan xoinlaridan foydalanishga qaror qildi va bunga erishdi. Aleksandr Spitamenni xoinlar yordamida hiyla-nayrang yo'lli bilan yengdi. Bu voqea miloddan avvalgi 328-yilda yuz berdi.¹ Sug'diyonaliklar Spitamenni katta izzat-ikrom bilan dafn etdilar. To'g'ri, Aleksandr yurtimizni o'ziga tobe qilishga erishdi. Biroq bu unga juda qimmatga tushdi.

U yangi urushlariga tayyorgarlik ko'rish paytida bezgak kasaliga chalinib, 33 yoshida vafot etdi. Aleksandarning vafotidan so'ng u asos solgan davlat ham parchalanib ketdi.

Savol va topshiriqlar

1. Makedoniyalik Aleksandr Vatanimizni bosib olishdan qanday maqsadni ko'zlagan edi?
2. Spitamen boshchiligidagi Vatanimiz ozodligi uchun olib borigan qo'zg'olon haqida nimalarni bilib oldingiz?
3. Aleksandr Spitamenni qanday yo'lli bilan mag'lub etgan edi?

O'zingizni sinang

- ♦ Spitamen ... bo'lgan edi.
- ♦ Spitamen ... yo'lli bilan mahv etildi.

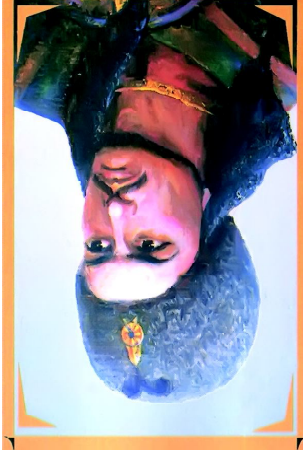
Jaloliddin qo'shini oz sonli bo'lishiga qaramay, qudratli dushman bilan mardonavor olishdi. Jang taqdirini Chingizxon pistirmaga qo'ygan saralangagan qo'shin hal etdi. Mag'lubiyatga uchtiragan Jaloliddin oz

- ♦ O'zingizni sinang
- ♦ Jaloliddin Parvon jangida ... qo'lladi.
- ♦ Sind jangi ... -yilda bo'lib o'tdi.

Endi Chingizxonning o'zi Jaloliddinga qarshi qo'shin tortdi.

Hal qiluvchi jang. Ikki tomon o'rtasida hal qiluvchi jang Sind daryosi yonida 1221-yilning 24—26-noyabr kunlari bo'lib o'tdi va bu jang tarixga «**Sind jangi**» nomi bilan kirdi.¹

Jaloliddin Muhammad o'g'li
Jaloliddin Manguberti
olmos qilichini tutqazmoqda

Tarixga «**Parvon jangi**» nomi bilan kiritgan bu jangda Jaloliddin mo'g'ullarga qarshi barcha lashkarni otdan tushirib, dushmani kamondan o'qqa tutish va keyin yalpi hujumga o'tish usulini qo'lladi.

Vodda tuting!

gar'asini gamal qilib turgan mo'g'ullarga qarshi kurash boshladi. 1221-yilda **Valiyon** Bundan xabar topgan Chingizxon Jaloliddinga qarshi 45 ming kishilik qo'shin yubordi.

Jaloliddin qo'shini G'azna yonidagi Parvonda qarshi oldi va jangda g'alaba qozondi.

qulatish va Osiyoda tanho hukmdor bo'lib olish edi.

1219-yilda Chingizxon Xorazmshohlar davlatiga qarshi harbiy harakatlarni boshladi. **Alouddin Muhammad** mamlakat mudofaasini tashkil etishda xatoga yo'l qo'ydi.

Harbiy kuchlarni birlashtirish o'rniga, har bir shahar-qal'a o'z mudofaasini o'zi tashkil etishi to'g'risida ko'rsatma berdi. Xorazmshohlarning har bir qal'asi dushmanga qarshi mardonavor kurashdi.

Ammo qudratli Chingizxon Movarounnahr shaharlarini birin-ketin vayronaga aylantirdi. Tez orada mamlakat poytaxti Urganch shahriga hujum boshladi. Urganchliklar zamonasining buyuk allomasi **Najmiddin Kubro** boshchiligida dushmanga qattiq qarshilik ko'rsatdilar.

Najmiddin Kubro mudofaachilarga qarata: «**Yo Vatan, yo sharafli o'lim**», — deb murojaat qildi. Shaharda ko'cha janglari yetti oy davom etdi.

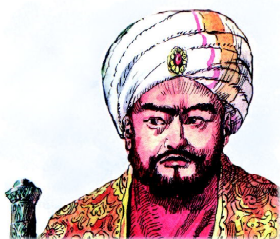
Oxiri, qo'lida qurol ushlashga holi qolmagan shahar mudofaachilari ilojsizlikdan taslim bo'ldilar. Urganch mudofaasida Najmiddin Kubro ham mardlarcha halok bo'ldi. Urganchni egallagan mo'g'ullar shaharni xarobaga aylantirdilar. Natijada, uzoq yillar davomida barpo etilgan bu ko'rkam shaharda hayot to'xtadi.

Jaloliddin Manguberdi (1198–1231) — jasur va mohir sarkarda. Og'ir kasalga chalingan sulton Alouddin Muhammad o'limidan oldin katta o'g'li **Jaloliddin Manguberdi**ni taxt vorisi etib tayinladi.

Biroq bungacha barcha imkoniyat boy berib bo'lingan edi. Mamlakat uchun shunday og'ir sharoitda Jaloliddin bosqinchilarga

Chingizxon

Xorazmshoh sulton
Alouddin Muhammad

30-§. ARABLARGA QARSHI XALQ OZODLIK KURASHI

Muqanna qo'zg'olonining sabablari. VIII asrda Vatanimizni

Arab xalifaligi bosib olishga kirishdi.

Bu bosqinchilik yurishiga tajribali arab sarkardasi Qutayba ibn Muslim rahbarlik qildi. Bosqinchilik yurishi boshlanishi arafasida Vatanimizda yagona qudratli davlat yo'q edi.

Bu esa arab bosqinchilari uchun juda qo'l keldi. Qudratli qo'shinga ega bo'lgan arablar 715-yilda yurtimizda o'z hukmronligini o'rnatdilar.

Yodda tuting!

Arablar yurtimizni **Movarounnahr** (daryoning narigi tomoni) deb atay boshladilar.

Qutaybaning harbiy yurishi

Arablar Movarounnahr aholisiga jabr-zulm o'tkaza boshladilar. Chunonchi, ular mahalliy aholidan olinadigan soliqlar miqdorini oshirdilar.

Bu ham yetmaganidek, eng yaxshi yerlar ko'chirib keltirilgan arablarga olib berildi. Yurtimiz boyliklari talandi.

Adolatsizlik va o'tkazilgan jabr-zulm mahalliy aholida keskin norozilik uyg'otdi. Buning oqibatida 769-yilda Vatandoshimiz Muqanna boshchiligida qo'zg'olon ko'tarildi.

Qo'zg'olonning natijasi. Muqannaning asl ismi Hoshim ibn Hakim edi. U doim yuzini niqob bilan bekitib yurgan. Qo'zg'olonchilar arablardan ajralib turish uchun oq kiyim kiyib olganlar. Shuning uchun bu qo'zg'olon tarixga «**Oq kiyimlilar qo'zg'oloni**» nomi bilan kirdi.

783-yilgacha davom etgan bu qo'zg'olon arab bosqinchilarini tahlikaga solib qo'ydi. Ular harbiy jihatdan ustun edi. Bu esa arablarga qo'zg'olonchilarni birin-ketin mag'lubiyatga uchratish imkonini berdi. Nihoyat, arablar Qashqadaryo vohasiga bostirib kirdilar.

Bu yerda qo'zg'olonchilarning asosiy tayanchi bo'lgan Som gal'asini qamal qildilar va uni egalladilar. Shu tariqa Muganna qo'zg'oloni mag'lubiyatga uchradi. Chorasiz qolgan Muganna o'zini yonib turgan tandirdagi olovga otib halok bo'ldi.

Arab bosqinchilari yaxshi harbiy ta'lim olgan doimiy qo'shinga ega bo'lganligi uchun g'alaba qozondilar. Qo'shin davlat tomonidan barcha zarur narsalar bilan o'z vaqtida ta'minlanib turildi.

Muganna qo'shini esa davlat qo'shini bo'lmaganligi sababli maxsus harbiy ta'lim ko'rmagan edi.

Muganna qo'zg'oloni

Mo'g'ullar hujumi. 1206-yilda Mo'g'ulistonda «Yakka mo'g'ul ulusi» deb atalgan davlat vujudga keldi.¹

Bu davlatni o'z davrining mashhur sarkardasi Temuchin tashkil etdi. Davlat hukmdori Temuchin Chingizxon unvoni bilan atala boshlandi.

Chingizxon o'z davri uchun qudratli qo'shin tuza oldi. U dunyo hukmdori bo'lishga intildi. Qisqa vaqt ichida juda katta hududlarni bosib olib, o'z davlatini ulkan saltanatga aylantirdi. Nihoyat, uning davlati chegaralari yana bir ulkan davlat — Xorazmshohlar davlati chegaralarigaacha yetib keldi.

Bu davrda Xorazmshohlar davlatining hukmdori Alouddin Muhammad edi. Chingizxonning maqsadi — Xorazmshohlar davlatini

31-§. JALOLIDDIN MANGUBERDI — XALQIMIZNING MILLIY QAHRAMONI

- Savol va topshiriqlar**
1. Vatanimiz qaysi jihatlar bilan arablar e'tiborini o'ziga tortgan edi?
 2. Muganna qo'zg'olonining sabablari haqida nimalarni bilib oldingiz?
 3. Muganna qo'zg'oloni nima uchun mag'lubiyatga uchradi?
 4. Muganna qo'zg'oloni qanday ahamiyatga ega?

Muganna

O'zingizni sinang

- ♦ Arablarga qarshi 769-yilda ...
- ♦ «Oq kiyimlilar» — ...

Muganna qo'zg'oloni yengilgan bo'lsa-da, u arab bosqinchilarning ildizlariga zarba berdi.

Ayni paytda qo'zg'olon xalq kuch-qudrati uning mustahkam birligida ekanligini ham ko'rsatdi.